

16+

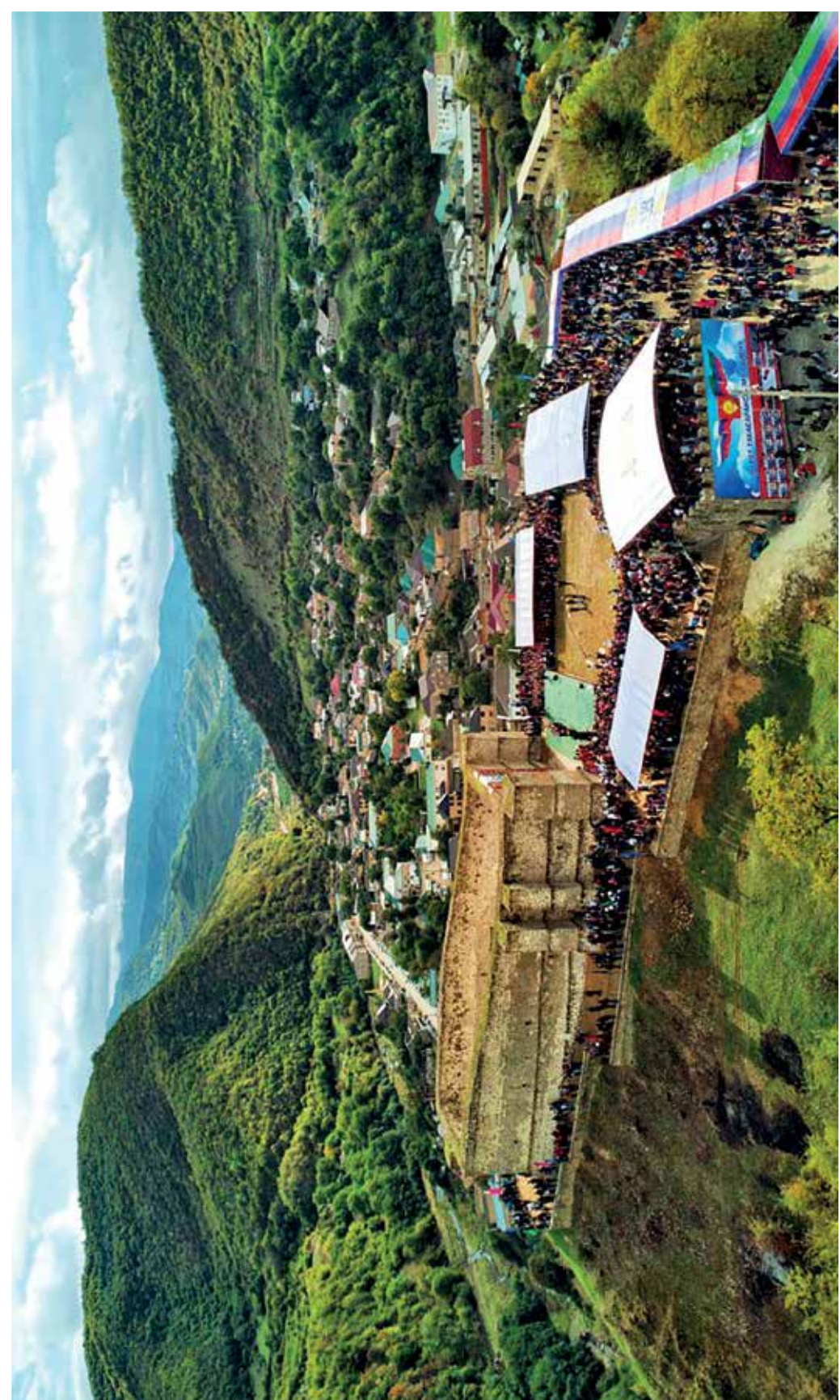
Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

3
2019

сентябрь-октябрь

Литературин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:
Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался с 1949 г.
Издание восстановлено с 2019 г.

3
2019

сентябрь – октябрь

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР

Табасаран райондин 90-йисандин юбилей
заан дережайиьди къайд гъапІну..... 3

ПОЭЗИЯ

Юсуф Базутаев

Уьмрин гъар. *Сонетарин кунцІ*..... 8

Шигъар.....

Эльмира Аьшурбегова

Мюгьюббатдин дюьйир. *Шигъар* 20

Сабни ражари

«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН»

журналиь

Сунаханум Исаева-Гъажикъурбанова

«Арццхъа ихъ юкІварин ужувлан мурчвар».

Шигъар 28

Инаят Римиханова

«Къисматнан рякъ рягътиб шулин?»

Шигъар 35

ПРОЗА

Гъяжиаьли Аьлимурадов

Тахсиркарвализ жаза. (*Повестдиан кІул*)

«Йишвандин хюрч» 44

КІУЛИН РЕДАКТОР
М.М. Агьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**
журналин редактор
С. Къасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**
А. Абдурахманов
П. Асланов
Э. Аьшурбегова
Ш. Дашдемиров
Ш. Жамалиева
Аь. Къурбанов
М. Къурбанов
С. Кюребегова
К. Маллаев
Ю.Муртузалиев
Г. Уьмарова
Ш.Шагьмарданов

ДРАМАТУРГИЯ

Абумуслим Жяфаров
ДарчИиди кивур. *Драма*..... 58

**ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА
ТАРИХ**

Мягьямед Юсуфов
Яв кІваь узуз йишв гьибт 80

Мюгьюмед Къурбанов
Ашукь Сяидрин мюгьюоббатдин
гавагьирар 92

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

КІулин редактор: 67-16-31.
Редактор: 8 (963-375-19-45),
e-mail: sefijatkasimova@mail.ru.

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №3 2019 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 08.10. 2019 г. Тираж 225 экз.
Заказ № 445. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

УВ'ИНДИ ДАМАГЪ АПУРАЧА, БАГЪРИ ТАБАСАРАН!

Табасаран райондин 90-йисандин юбилей заан дережайиъди къайд гъапну

Гъизилна арс хъади гюрчег Табасарандиз чвул дуфнайиб райондин сяргъятарихъна хъуркъубси гъисс аплуи: уьру, гъатху, чру рангар гъидикъну, табиаьтди кIваъ машквар уягъ аплурайиб аьгъю шуи, рякъюхъди хъайи гъараригъян хълигурайи элвен сиргъйир ккитIнайи чимлин гъарар, урхъар му юрднаъ шулайи шадлу вакъиайиз безетмиш духънайи жигъил табасаран шубарси рякъюйи. Гъавайик мархълин литIнар кайи, амма дуларикан заан дережайиъди тешкил дапIнайи серенжемдиз саб манигъвалра адайи, аьксина, чру укIан мяхмриин дахънайи дулари, изагъ гавагъирариси, гъацира успагъи му юрднан табиаьт айибтIан балгурайи.

Ургур чвучвунна сар чуччун гъала магълуб дархъи къудрат ва къувват ву! Швнур хаинкри дидин гъванарик зийнар гъитну, амма гъира думу дийибгъну ими, швнур душми му берекетлу ругар ликриккан гъапну, амма гъира дулар азатди ими, швнур къанлуйи халкъдикан гад гъапну, амма артухъ гъабхъну ихъ халкъ!

Сентябрин 28-пи йигъан Ургур чвучвунна сар чуччун гъалайин канчIлиинна Табасаран райондин 90-йис тамам хъпан юбилейин шадлугъариз Дагъустан республикайин районариан ва шагърариан багахълу халкъарин делегацияир, урусатдин жюрбежюр регионариъ дуланмиш шулайи ва гъацира харижи уьлкйирианна кмиди жвуван ватандихъан юкIв убгурайи ихъ халкъдин вакилар, варжариинди инсанар уч духънайи.

Му йигъан Дербент, Акъуша, Ахты, Буйнакск, УнцIукIул, Мягърамкент, Новолак, ТляратIа Табасаран, Хив ва жара районарин фольклорин коллективарин иштиракниинди Республикайин халкъдин яратмишарин «Рубасдин гъенгар» чвур тувнайи фестивалра кIули гъубшнейи. Серенжемдиъ гъацира милли сяняьткарваларин ва гъуларин советарин майднар, художникарин яратмишарин выставкйир тешкил дапIнайи. Хив ва Мягърамкент районариан дуфнайи пягъливнарира инсанар маракъламмиш аплурайи.

Юбилейин серенжем ачмиш аплури, Табасаран райондин кIули айи Мюгъюмед Къурбановди республикайин улихъ-кIулихъ хъайидариз, багъри халкъ-

Табасаран райондин кIули айи
Мюгъюмед Къурбанов

дихъди саГиди ватандаш'валин буржи тамам апГуз дуфнайи ватанагълийириз, вари хялариз чухсагъулин гафар гъапнийи. Гъацира аьхиримжи вахтна райондиъ гъягъюрайи ужувлан дигиш'валарикан, дидик чпинра пай киврайи ватанагълийирикан, райондин тарихдикан ва гележегдин артмиш'валикан ктибтнийи.

Хъасин Дагъустан Республикайин Главайин Администрацияйин ва Правительствойин кГули айирин заместитель, ихъ ватанагъли Нюсрет Омаровди республикайин Глава Владимир Абдуалиевич Васильевдин ччвурнахъан тебрикнан кагъаз гъурхнийи ва Табасаран райондин яшайишдинна экономикайин ва культурайин артмиш'валик лайикълу пай киву ватанагълийириз правительствойин пешкешар тувнийи.

Табасаран район арайиз дуфну 90 йистГан даршра, дидин тарих къадим заманийирианмина убхурайиб ву. Гъадму вахтарихъанмина гъийин девризкъан халкъдин намуснак тГягъма кипру саб гъядисара му умун ругариин гъабхъундар: ислягъ хялижв багъри чвеси къабул апГуб му юрднаъ гъира намуснан къанунди гъубзна, саб вахтнара табасаран халкъ, жара халкъдиз зарар туври, жвув арбаб апГбахъ гъабхъиб дар.

Ватандин варитГан аьхю девлет халкъ ву. Табасаран райондин рюгънан хазнаханайиъ гъи багъа савкъат убхюра: ата-бабйирин аьдатар, чГал ва гъадму чГалниинди дупнайи ва пуз имбу мяъли ва тясирлу гаф. Гъациб гафнан сагъибар арайиз гъахну му ругари. Шаир ва женгчи Къалухъ Мирзайин, шаирар Къ. Рамазановдин, П. Къасумовдин, П. Аслановдин, Ш. Къазиевдин, Ю. Базутаевдин, М. Къурбановдин, А. Аьгъмедовдин поэзияйин гаф ихъ гъюзимбу наслариз гъубзру ирс ву. Гъадму шаирарин баркаллу гафнан бинайиин жигъил шаирарин насил тербияламиш гъабхъну. Гъи ихъ халкъдин рюгълувалин булагъ цГийи къувватниинди ахмиш шула.

Шаирарин ва адлу халачайирин, алимарин ва харатчйирин, зегъметкешарин ва баркаллу инсанарин, аьхирра, игитарин юрд вуйи ихъ макандиъ му йигъан шадвалин гъевес тарабгънайи.

Ургур чвуччвунна сар чуччун гъала дийибгънайи дагъдин машнак гъатГарццнайи машквран майднар райондиъ айи вари гъуларин гюрюнашси рякъюйи. Гъар гъулан советари чпин абйирин хурагар гъязур дапГну, буллугъ столар кабалгну, Табасарандиз ихъ республикайин ва уълкейин вари пГипГариан дуфнайи хялариз думу хурагар дадмиш апГуз теклиф апГурайи.

Табасаран адлу апГурайи мяълийирихъ хъпехъури, инсанари утканвал гъисс апГурайи. Машквар гъацгаъ айи вахтна, зав'ин али дифар наьнан-вуш утГубччу мани шавгъри Къаркъул дагъдин йирфарихъинди хъуржну, ригъдин мани нура-

**Дагъустан Республикайин Главайин
Администрацияйин ва Правительствойин
кГули айирин заместитель Нюсрет Омаров**

рихъди зав аку апуз гъibtу. Гъадму нур му йигъан Табасарандин ругариина дуф-
найи гъарсарин машнаъра атIабгнайи.

Саризра табигъ дархъи Ватанди гъи азадди нефес хътабгъура, сарихъанра
ккабгъуз дархъи халкъди гъи ислягъ зегъмет зигура. Гъарган гъаци нурлуди, абад-
ди гъубзриву, багъри Ватан! Гъит яв къисматнак гъамдихъантина сарун зиян да-
рибшри!

ТАБАСАРАНДИН ГЕРБ

**Фукъан гъяйбатлуб дарин багъри ватан!
Гъарсаб пипиназ саб циркил а авадан.
Арандиъ а тахил ккадабциру чюллер
Ва жюрбежюр йимишдин яркъу багълар.**

**Дагъларин машарик – сюрйир марччарин,
Циб исина – лижар ахю маларин.
Дагъдин кил'ин люкьру чарх йивура,
Яркъу завуъ му азадди тибхура.**

**Дагълу вилайтдин тарих атлабгна
Ургур чвучвун ва сар чуччун гъалайиъ.
Дагълу жвуван тавхана хуб дабалгна
Успагъи накъишар айи халачийи.**

**Ригъдин мейвйир хуру тлумтлин ширари
Табасарандин гъацI чюллер дабалгна.
Халкъдиз ици мейва тувру дурари...
Жара уълкйириъра севде албагна.**

**Аъзиз ватан, хъана варлу ибшрива,
Гъякълу ахюр ишрида увуз къисмат.
Халкъдиз даягъ вуди гъарган гъубзрива.
Табасаран жвуваз хас ву сагъ гъир'ят...**

Гъяжимьягъямед Гъяжиев

Поэзия

Юсуф БАЗУТАЕВ

Базутаев Юсуф Минатуллаевич 1948-пи йисан 10-пи сентябриъ Тивак гъулаъ бабкан гъахъну. 1980-пи йисан Москваийъ М.Горькийин ччвурнахъ хъайи литературайин институт ккудубкІну, сифте багъри гъулан мектебдиъ мялимди гъилихну. Хъасин хизанра хъади Мягъячгъалайиз удучІвну гъушну ва сад-швнуд йисан Дагъустан радиойиъ табасаран чІалнан редакцияйин кІулин редакторди, дидин къяляхъ «Ппази» журналин редакторди гъилихну. 1993-пи йисан февральиъ Юсуф Базутаев вахтсезди уьмриан гъушну, хъа дугъан мяналу, дерин эсерар гъаммишандиз ихъ арайиъ гъузиди.

УЪМРИН ГЪАР

Сонетарин кунцІ

1

Ухъу гъайгъусуз уьмур хъапІрай жил'ин
Вахтну йигъ ва йишв агъавал апІура.
Хюрчаъ айи хуси, вардин шилниин
Алабхъна вахт... Ихъ къяляхъди жабгъура.
Йиз уьмрин цІикІв гъамсезди алдабчрури,
Гъитунза мурслиъ фукъан ахмакъ къюкъяр.
Азуз вари йиз гъалатІар рякъюри,
Анжагъ къяляхъ апІуз шулдар дав рякъяр.
Вахтнан ликар зарбдар ву. Къанди-ухди
Думу ухъухъ вардихъ сад йигъан хъубкъди.
...Багъри хулаъ йивураза эрг'вал гъи,
Ккъадаури жилин рякъяр саб къадар.
Алдагъура дадайи ликар гъагъи...
Фукъан ухди къаби шулдарин бабар!

2

Фукъан ухди къаби шулдарин бабар!
 Гъиси аку байвахт илмийиз кІваин,
 Анжагъ гъубшну думу, хъайизра хабар...
 Бабарин вахт фукъан дарин хаин!
 Багъри хулаз дуфназа эрг'вал йивуз,
 Хъа дадайи: «Гъаму хлин тІубар'инди
 Шулу учву, йиз веледар, ктухуз,
 Амма учву рякъюз шулдар сатІиди -
 Сар хулаъ аш, тмунур шулчва уьлкйириъ...
 ГъапІза узу, мухриъ саб юкІв айири?
 Гъарган кІваин ал веледар бабарин,
 Хъа бабар гъаз кІваин шулдар баярин?
 Мусибатнан, аьжайибнан вахт дарин!
 Гъаври ахъурдар веледар бабарин...

3

Гъаври ахъурдар веледар бабарин...
 «Дадаин ул чан балихъ, хъа балин ул
 Дюн'яйихъ либцуру». Дюз вуйин – дарин?
 Дарш гъапІурва, бай, уьлкйириъ, динну гъул?»
 ...Вахт! Дидин гъюкум аьхиюб ву жигъил'ин,
 Дих апІуру диди чахъди талитназ.
 Жигъил юкІв... Фу ву дидхъан даршлюб жил'ин?!
 Къаршу вуди удубчІвурю юкІв вахтназ.
 Му уьмур ву. Вахт хъапІрайир жигъил ву.
 Гъаз гъитрухъа вахтназ ккивуз учв жвуву?
 Жигъилин юкІв... Диди вижна ктарди зат,
 Харж апІура чаз тувнай деврин къацІар.
 Вушра шулин Вахтнахъди апІуз гъюжат?
 Анжагъ хъасин йивурхъа ихъ хлиз къацІар.

4

Анжагъ хъасин йивурхъа ихъ хлиз къацІар.
 Агъ, жигъилвал – тІил'ин апІурай ялхъван,
 Паргарагъаж гъапІуз яв кІваин шулдар?
 ТІил ккуруб ву. Читин дар ахъуб душвлан.
 ПучІу хлинцар гъатІарцну, шулва ялхъвниъ,
 Илбицура мяракаин ул увлан...
 КІваин гъибт: вахт яв чавуш ву. Дидин хлиъ
 Бахтнан тІул а. Шавли духъну, лиг, кІваълан
 МагъадапІан бахтнан тІул ялхъвниъ жигъил.
 ГъачІабкк дидихъна дирбаш къувватлу хил,
 Бис думу. Мигъитан тадабгъуз яв тІул.
 Вахтназ саркъан я дархи дар, я багъри,
 Вушра дидиз усал ккундар. ЗапІин кІул,
 Зирек улар арциш, рякъюру вари.

5

Зирек улар арциш, рябкьюру вари
 Уьмрин рякъярин къадар ву лап аьхюб,
 Улдугуз гьитуб мумкин ву дурари.
 Бахт сабтІан дар – чан жилгъайиьди гъягъюб,
 Анжагъ жвуван рякьюьди гъушиш, жвуваз
 Дидин аьхириь учв, чан бахт бихъуру.
 Вахт, жигъил, чавуш ву, чан ихтиярназ
 Тувнайиб тІул – яв къисмат айи-адру.
 Абг бахт, эгергъибтуз ккундуш жил'ин шил,
 Вушра-даршра бис яв бахтнан тІул, жигъил.
 Аьхюб ву бахт. Анжагъ сасдар вахтари,
 Кур духъну, ихъ бахт ухъуз рябкьюрдархъуз
 Гъамци, ихъ улариз рябкьюрихъ вари,
 Багахъ хъайи баб рякьюри шулдархъуз.

6

Багахъ хъайи баб рякьюри шулдархъуз.
 Уж'валинна аькъвлин гирами хазна.
 Ухъухъ жан, юкІв, рюгъ – вари къурбан апІуз
 Гъязур вуди, айир гъарган гъаразнаь.
 Агъ, жигъилвал, паргарагъаж тидипну,
 Ккуру тІил'ин апІурайи шад ялхъван...
 Ахърушра сасган увлан, кІул илтІибкІну,
 Меълиб дарна, ширинуб дарна фукъан!
 ...Жилин рякъяр саб къадар ккадаури,
 Аза багъри хулаь эрг'вал йивури.
 «Йиз бай, гъапІурва уьлкйириь, гъархну гъул?» –
 Пагъ фукъанра учв читин суал дарин!
 Ккебехъназа, фикриз душну, эбхну кІул,

7

Сан-гъисаб адаршра аьгъю гафарин
 Ккебехъназа...Дугъриданна гъул гъибтну
 Лицуб уьлкйириь – му ахмакъвал дарин
 -ГъапІуз, йиз юкІв, авуз багъри гъул гъархну?
 Гъапну юкІву: «Яв кІул ва ликар айган
 Жара йишвариь, гатІабхъну гъул багъри,
 Узу учвухъди хъадайза. Бай, гъарган
 Гъуландарихъди гъахъунза вахт хъапІри.
 Узу ялхъван дарапІу сумчир адар,
 Гъарсаб милаь гъахъунза хъахъри гъванар.
 Саламариь гъадабгъуйза йиз пай дерд -
 Тягъна йивуз зат ихтияр адарвуз».
 – Ибшри юкІв. Вушра, духънайидариз серд,
 Бабаз пуз къюб уччу гаф дихъурдархъуз.

8

Бабаз пуз кьуб уччу гаф дихьурдархьуз,
 Хьа вахт хюрчаь айи хуси хьебгнахьухь,
 Гьяркат вуди хьубкьуз, ликарикк ккабхьуз,
 Дисуз ухьу, аплуз чан бахилвал тухь.
 ...Гьи аплуз дархьуб, закур гьюру хил'ан, -
 Гьаму мижду тувра инсандиз кьувват.
 Улубкьуру йишв, ктубштуру акв йигьан...
 Фикрар, фикрар...динж'вал, уву айклан зат?
 Фтиь ву инсанди хьапрай уьмрин мяна?
 Яшамиш хьпаь адарди сабкьан тягна...
 Яв вахтан, яв девриндюзди гьавриь хьуб...
 Ккуни ватан апуб гюрчег, авадан...
 Уж'вал дапну, харживалин рякь хьтабтуб...
 ...Баб алдатмиш апуб ву гьулай вартан.

9

Баб алдатмиш апуб ву гьулай вартан
 Велед ккунир думу ву кучлихьна кур.
 Хьа вахт алдатмиш апуз гьабхьну шилхьан?
 Диди, гьякьси, бисурухьасинуьмур.
 Ватан ва баб...Уччу вучва саб гаф-чал.
 Фици узу харж апура йиз уьмур?
 Дюзиб вуйин йиз рякь? Дарш вуйин куччал?
 Сикинсуз уьмур хьапрай жил'ин яраб
 Узу уву алдатмиш дапнайклан, баб?
 Улдучивнадарин узу дугьри рякьлан –
 Дуфна аьхир гьацкьялариз йиз уьмур!..
 ...Баб алдатмиш апуб ву гьулай вартан,
 Велед ккунир, думу ву кучлихьна кур.

10

Велед ккунир, думу ву кучлихьна кур.
 Хьа вахт жабгьура...Хуси ваь, хьа дайси.
 Дирбаш кас ву дид'ин фури алапур,
 Духьну чан ччвур кай бахтан тлуин эйси.
 Уьмур гьарган ялхьван дар. А дидизра
 Чан чвул, чан кьюрд, чан миклар ва чан йифар.
 Уьмриь гагь вахтари чашмиш гьахьишра,
 Дидиз йивну ккундар, гучI дубхьну йирфар.
 Фикир тув саб, фици уьрхюруш кьюрдхьан
 Назук гьари клван хияалар – кьюкьяр чан.
 Кюкю адабшвур дурар'ан май вазли,
 Фу ву аяз, кIваь зурба умуд айган?
 Яв веледиз клури уьмурлуг мяьли,
 Бициган ваь, алва, баб, кьяб'ин гьарган.

11

Бициган ваъ, алва, баб, кяб'ин гьарган.
 Йиз кьувватар, умуд артухъ апури.
 «Гьул дипну, бай уьлкйириъ яв фу айк'ан?»-
 Му читин суалназ жаваб абгури.
 ...Йиз уьмрин цик'ив гьамсузди алдабчури,
 Гьитунза мурслиъ фукъан ахмакъ кьюкьяр.
 Азуз вари йиз гьалат'ар рякьюри,
 Анжагъ кьяляхъ апуз шулдар дав рякьяр.
 Рякьяр, рякьяр... Адар рякьярин кьадар,
 Вушра вари гьулаз гьюри а дурар.
 Аьзиз баб, узуз нефес, аькьюл туву,
 Халкъдихъдиза. Хъа халкъ фила гьахъну кур?
 Яшамиш йихъ, баб, жил'ин гьарган уву,
 Ккун апури узуз уьмрикан ягьур.

12

Ккун апури узуз уьмрикан ягьур,
 Йихъ, баб, жил'ин яв мюгьюббат за дап'ину,
 Гьит бисри хъа вахтну узхъан йиз уьмур:
 Циб вахтна вушра думу йиз лук'и гьабхъну.
 Жабгьура вахт... Миллиард кьюкьяр ахъра
 Вахтнан т'урниъ инсандин гьунарари.
 Му кьюкьяр аьсрариъ гьаргандиз гьузра -
 Урхура дурар ихъ жилин наслари.
 Фици учуз гуч'и тувруш, Вахт, тув ари!
 Лиг йиз девриз! Инсандин сагъ хилари
 Дивра жил'ин ГЭСар ва шагьрар... Фурслу
 Вуза инсандин ляхнар'инди адлу.
 Сир ачуз, увхъан ачухъ апуз даршлу:
 Уьмрин гьар а, ччивар гьарган кьувватлу!

13

Уьмрин гьар а, ччивар гьарган кьувватлу,
 Цирклар таза, хъа дурар'ин к'ажар чру.
 Лигура дидиз бицир, жигьил, яшлу...
 Уьмрин гьар а, вари улар'ан рякьюру.
 Аьрза апуз саб себебра адар к'ваз,
 Харжиб гьабхъундар йиз кьисматнан пайра:
 Уьмриъ таза насил гьюра аьмалназ,
 А му наслин арайиъ йиз кьюр байра
 Жабгьура вахт, гуч'и кай дайси жабгьура,
 Илитну чан кьял'ин ухъу, жабгьура.
 Рякъ гюрчег ву, шадвал хура к'ваз диди:
 Сагъ ву уьмрин гьарин ччивар кьуватлу.
 Жвувхъан дархъуб, веледари ап'иди!
 Аьзиз бабар, ишричву жил'ин бахтлу!

Аьзиз бабар, ишричву жил'ин бахтлу!
 Къабул дарди йиз фикрар, суфат, юруш,
 Хил кучра узукра художник вахтну.
 Вахтра-вахт ву. Дидиз аьгья чав гьапIруш.
 Дубхьнайиш гьи, нириь айи кIикIилси,
 Инсанарин арайиь къисмат сакIал.
 Читин ву гьарган хьуз марцишнан эйси,
 Анжагь уьмриь зат дарза гьашир сукьал.
 Йиз баб, жилин гьякь, ригь, намус ва гьир'ят,
 Хьугь узухь, гьизигунза гьубкIну аьз'ят,
 Вушра гьийиз жара касдиз нягьякьди
 ГьапIур дарза харживал, духьну хаин...
 Пагь, вахт, жабгьурдарин фукьан гьялакди
 Ухьу гьайгьусуз уьмур хьапIрай жил'ин!

Ухьу гьайгьусуз уьмур хьапIрай жил'ин
 Фукьан ухди къаби шулдарин бабар!
 Гьаври ахьурдар веледар бабарин...
 Анжагь хьасин йивурхьа ихь хлиз къацIар.
 Зирек улар арциш, рябкьюру вари.
 Багахь хьайи баб рякьюри шулдархьуз.
 Сан-гьисаб адаршра аьгью гафарин,
 Бабаз пуз къюб уччу гаф дихьурдархьуз.
 Баб алдатмиш апIуб ву гьулай вартIан,
 Велед ккунир, думу ву кучIлихьна кур.
 БицIиган ваь, алва, баб, къяб'ин гьарган,
 Ккун апIури, узуз уьмрикан ягьур.
 Уьмрин гьар а, ччивар гьарган къувватлу –
 Аьзиз бабар...ишричву жил'ин бахтлу!

ЖИНЖАЛ БИЦИР ВУЙЗА

Гизаф жинжал бицир вуйза байвахтна,
 Бабан гьарай шуйиз гьарган къяляхьди:
 «Ботинкйирин саб мярх ашра, лиг, хьана
 Дургну гьушну, фасикь, гьяцIли ликарди!»
 Ригьна узу сабси нивкI'ан хьиргуйча -
 Гьархурдайиз даахнайганра кючйир.
 ГьачIнин гьятIнихь хьипу уьлин саб парча
 Вушра фуниь айиб, шулдаиз фикир.
 ВаркIар апIуз хьюгьюй йишвну ликари -
 Хабар тувуй йигьну арсу азари.
 Бабан юкIв вуйиш, аьгьдаруз, кьярякьруб:

Гъюйи думу ади хилиъ ярхи руб.
Адагъуйиз бабу зазар са-сабди.
Пучу хилар! Апурдайиз зат ищру.
Кюйи бабу: «Хъана гъяцли ликарди
Гьерг кючйириз, фасикъ, аькьюлдиз дяргъру!»
Гъушну йисар. Духъназукан гъи жилир.
Бабан гъарай хъашулдариз къяляхъди.
Алахъурза гъар гвачининган ботинкйир
Ликариин гъамус кIваълан гъадрархди.
Ваъ, ликариъ зазар арсери имдариз -
Азуз жара йишв'ан ищру апурри.
Сагъ даршлу зийниз юкIв ухшар дубхънайиз
Гъаз гъи дидиъ арсрайкIан зазар вари?
Сари нягъякъ ляхин гъапIиш, шулзуз дерд,
Нягъякъ ляхин гъапIур узу вуйганси.
Рякъюъ узуз гъахъу гъарсар терс, намерд,
Аьз'ят туври, арсрайиз кIваъ лап зазси.
ЮкIв ликар дар – дидиз ботинкйир адар:
Гъяцли кIваъ гъи арсрайиз учIру зазар.
...БицIиганси, гъадабгъну руб яв хилиз,
АпIина, баб, шулуш, кюмек яв бализ.

«КАГЪЗАР»

Гъварчнаан

П.К. УСЛАРИЗ

Гъюрматлу аьлим Петр Карлович Услар,
БикIураза увуз кагъаз варж йислан.
Къан дарш кIурза – аьсир фу ву?! – гъамусра
Салам тувуз. Салам, лайикълу инсан!

БикIураза кагъаз, цIарар балгури,
Табасаран чIалниинди гъи увуз
КIваин алив лицру вахтар, агури
Саркъан шлур чIалнаъ вуз кюмек тувуз?

Аьхир къаршу гъахънийвуз малла Селим.
Хъюгънийчва адахъуз чIалнаан кююкъяр.
Гъяйиф, жандин сагъвал гъубкIдарвуз, аьлим,
Аьхиризкъан агуз йиз чIалнан рякъяр...

Дябкъну ккуний, гъюрматлу аьлим Услар,
Увуз йиз юрд гъи, ккудушу йисарлан!
Гъадмуганси гъира жигьилди урсера
Рубас нирин эркку штар гъарзарлан.

Гъира дийибгъна Ургур чвуччвун гъала,
Гъира ими гъулар – Хянягъ ва Тивак.
Хурам ву гъам гъунна, гъам этег мягъла -
Сабкъан тягъна ктар ич гъучагъ вахтнак.

Гъарсаб гъулаз а гъи хусуси шаир,
Гъи къалам ву гъадмукъан пучІу алат.
БикІура гъадмукъан – агъ, кагъаз – факъир! -
ХъитІра гафар, шула цІарар, хъасин гъат...

Лизи кІули яриз дихар апІура, -
Баладаи яркъан айиш, – хъа гъаци,
Хъасин редакторихъна рякъ абгура:
Газтик кучІвган рякъюйкІан «бейтар» фици?

Шаирари дих апІура «...назариз»,
Саки риштІан шуран ччвур ибшри уччвуб!
Сифте дурхну дустариз, хъа базариз
Гъахура «бейтар» – лазим ву чап апІуб.

Шураз жини лишан апІуб ва гужназ
Ярхи уьмриъ кІваълан дяргъру къюб гаф пуб -
Имдар дициб дирбаш'вал... Дус, бикІ: «Гюлназ...
Жан Селминаз... КІваз манирра дарна хуб!...»

Радиора, шюкюр ибшри, ачуз гъи...
«Уружлин бай, йип йиз бендер!» – бикІура.
Либхура почтара, дидиз дар гъагъи -
«Бейтар» гагъ минди, гагъ тинди гъахура...

Гъюрматлу аьлим Петр Карлович Услар,
Хъугъ, му цІарар вуйиз гъаци гъидикІдар.
Шюкюр ибшри, гъира жигъилди урсра
Гъарзарилан Рубас нирин эркку штар.

Либхура халкъдин фикирра акуди,
Ихъ чІалра жабгъура рягънихъна шидси.
Йишвар хъиди, хъана завар акиди,
Яв китабра гъубзди гъарган шагъидси.

БикІураза увуз кагъаз варж йислан,
Марцци кІваан аьхю чухсагъул кІури.
Гъизигунва жафа, лайикълу инсан,
Гъи багъри чІал а саятси либхури.

Гъзна махъвар, уву китабдиъ туву,
Гъзна абйирин мисалар ва гафар.
Сарун ухъуз артухъ ккуниб, йип, фу ву?
Дав гъахъундар явна Селимдин жафа.

БикТураза кагъаз, цАарар балгури,
Табасаран чАалнинди... Къан вуйкАан?
«Ваъ, дар...» -азуз йиз халкъдин сес ебхъури, -
Бик! – кТура. – Бик!, ужуб вахт ву даршлукъан»
...Салам увуз, салам, лайикълу инсан!

ЛИБЦРУ МУРГЛИКАН ВА МУРГУЛ БАЖИЙИКАН

Гьерхну бабу худлихъан:
– Йипа, ужур, муганаз,
Дарди ихтияр бабкан,
Гъзунва кючйириъ гъаз?

– Ирис-кискис?
– Ав, йиз бика...
– Ай, жан баб,
Думу гъацир ву къискъис!

– Узу кючйириъ айин? -
Уву дици кТура гъаз?
Узу лицуз бай вуйин? -
Гиран шулу худлин кАваз.

Къюрдну ча йип чахъан йиф,
Йифра апИди гъайиф...
Дугъак гъацдар аъмлар ка!..
– Хъа фицдар? Йипа, бика...

Гиран мапАан, йиз бика,
Гъаци гьерхри аьдат ву.
Хабар айган худликан,
Бабанра кАваз рягъят ву.

Рякъюъ тАахъанмина Бес
(Гунгъарин аьфа ибшри!),
Дурарихъ «микАари» терс
Адарзуз гъягъюз гъитри.

Эгер гъаму гъиси, жан,
Адарди саб хабарра,
АпТури гъашиш ву къан,
Инжик шулугъа бабра.

– Хъа душнура вуяв гъаз?
Гъидива юкАв кадабтАну.
Гъадмукъан (нач дарин чаз?!)
А хулар чиркин дапАну.

– Дици вуш, баб, минси йихъ,
Жинди кТура, ибахъна...
Ахъю бажи дарин ихъ?
Гъушнийза гъи дугъахъна.

Бес баб кечмиш гъашибси,
Духъна думу лап дигиш.
Валлагъ, узуз учв шивси
Рякъюрикъан гъи имиш.

– Увуз дугъу, гъай аман,
Гъапнушалвуз гъюрматар,
Тувну хъябкънай табтиан
ШикАаладар, гъяфатар...

Вазарикра бажагъат
ИчИкуру чав хулар.
Лап къабул дубхъна гарват,
Ккутна гъарган чан улар.

Фици вуй?.. Барбарис, ав...
Хъа тмундар?..

– Я жан бабан, дици пуб
Явра дюзди гъюрадар.

Юкьур-хьур балин баб хьуб
Думу гьулай ляхин дар.

Белки мажал шулдайкІан,
ГьуркІурдайкІана хилар.
Дишагьли ялгьуз вуйган,
Аьхюб шулдар чан гьунар...

– Уву дугьан марцишнар
АпІурава гьапІуз, баб?
Фуж ву адрур гьайгьушнар?
Кьиз бажийиз ву лиг саб.

БицІидар айин цІибди?
Хьа хулар чан гьапІуз, йип,
Шулу кІегьси марциди
Ккундуш масдин кІикІил дип?

БицІидарин палтарра
Гьюдохюра гьар йигьан.
Лазим вуйи алатра
Кьайдайиь шулу дугьан.

Хьа аьхю бажийиндар
Шулу халис бякьйирси.
Леген аш, гажин бихьдар -
Абг, лиц хулар вуйиси.

Кьиз бажийи шубариз
Чаз аьгьюб улупура.
Хьа мугьандар... мурариз
Бабу фициб дарс тувра?..

Аьхю шула явади.
Ициб ипІуз аьгья, дарш
Ккундарвуз саб аьшкь ади –
Руб гьадабгьдар ликрикк ккаш.

– Я риш, нач апІин сацІиб,
Дицдар кІури аьдат дар.
Гьебхьури апІур аьйиб,
Наьнан вуяв му гафар?

– Аьхюдарин ляхнари
Улупура учуз чІал.
Учвхьан дарин ич вари:

Тербия, аькьюл, кучІал?

Ужур касдихьан ужуб,
Харжирихьанра харжиб
Дубгьурача улупруб...
Айин мушваь ич аьйиб?

Даршиш, фикир вуйичв, баб,
Мектебдиь кивру дарсар -
Тарих, чІалар, труд, гьисаб...
ГьадрартІан дарсар адар?

Гьарсаб сяаьт, йигь, гьяфта,
Гьарсаб ичв гаф ва ляхин,
Лигуб-ришвубра гьягта,
Учуз, йип, дарсар дарин?..

– Гьаци ву, жан, гьякь вува,
Гьи уву, аьхю шуру,
Ужуб гафнахьан ява
Жара гьапІиш, ухшару.

Ужубдихьди гьар вахтна
Харжибра, жан, либцура.
Саб ву инсандик тягьна
Кипубра, ту апІубра.

Тягьна марци апІуб, думу
Гьулай ляхнарикан дар.
Инсандиз кьувват, умуд
Гагь вахтари гьубкІурдар...

Ярхи уьмур гьубкІурдар
БицІи тягьна марци апІуз.
Гьаддиз буш духьну ккундар,
Зади бисну ккун намус.

– Узура гьи саб дарс, баб,
Кивза аьхю бажийиз.
– Уву чак гиран яраб
КапІнийкІан, хабар хьайиз?

– Духьну миди учв мургул
Гарватдин чан багья,
Вари хулариз мургул
Йивну гьюраза магья.

Хулар ичИкуб фу ву?
КІван иштагъ, кІван разишин.
ТІагърушин кагъал ху ву,
ТІагърушин ва дарцишин.

Инсандин кІваъ гъяракат
Дубхъну ккунду... Йип, арда
Йишвну ва йигъну гарват
Уьбхрурин шулин файда?

– Му ражнура, йиз балам,
Яв гафарий гъякъвал а.
Думу вуки лап авам,
Хъа кІуйва «кІваъ аьмал а»...

Гъациб уьмур хъапІуриз
Гъич шулин пуз аьмалдар?
Гъарсаб мутму гъапІуриз
Шулу. Жара рякъ адар.

Лигъа, жан риш, ай аман,
Ава гъати апІури,
ВуйибтІин артухълама
Дарубра илибтІури?..

– Хъугърадарва? Хъебехъ саб
Дугъан «аьмлар» фицдар вуш.
Аьгъдар, имбудар гъисаб
ДапІнаш абдларси байгъуш...

Фикир ву: «политика»
Чан аьгъюб дар саризра.
– Хъа фицдар ву, йип бика,
Дугъан аьмлар бабазра.

– Ккуни вахтна гъарах, баб,
Ккунш хябяхъган, ккунш
гвачІнин,
Рябкъру шикил шулу саб:
Алахъурву мурглиин.

Гагъ му цалик учв кубсна,
Саб вахтналан – жарабдик.
Хъа хуларий саб куцна
Гъял а: кабІру дивиш лик.

Сад йигъандин арайиь
Му къадар либцу мургул
БихъуйкІан ихъ мягълайиь?
Дибрихъур, илбициш гъул!..

Гагъ исккан гъяятдиь а,
Гагъсан заан хуларигъ.
Гъаци сиягъятдиь а,
Гъяди гъарган хиларигъ.

Амма ляхник зат шулдар...
Гъаци кубсну, рябкъруси,
ЙитІруси лигру улар...
Гъамус хъюгъра кІуруси...

Гъамци хъубкъу лавланди
КкапІру вари мучІушнакк.
Аьгъа мурглиз кІваъланди
Вазифйир... гаф кадар чак.

Сану цалик кивну кІул,
Алахъуру чан улар.
Хъайигъан хъана мургул
Либцуру вуйси хулар.

Гъамциб гъялнаъ а мургул.
Язухъра шулзуз дидин.
Хъа бажи, кІуруш, мургул
Духъна чан гарватдинн.

– Ву-у, жан бабан, вуйиштІан,
Вува аьхю гурбагур!
Уву, хабар хъайизтІан,
АпІарваки биябур!..

– Уву «ву-йир» мапІан, баб,
Хъана имидиз кІуруб.
Шулдайинхъа му йиз саб
Теклиф тамам гъапІиш хуб!

– Хъа фициб вуяв теклиф,
Белки шул кюмек апІуз.
– Бабкан гъашириз, гъайиф,
Гъялак шулхъа ччвур тувуз.

Яна ккундий ччвур туври
Инсандиз хьибган циб яш,
Мялум гьабшиган ари
Фициб хасият чак каш.

Даршиш фу ву, гьарсариз
Тувра гьядягну ччвурар,
Дурарихьра фурсвализ
Хьаъри «бикйир» ва «бегар».

Шубариз вардиз саки,
Лигну вуш-дарш караста,
Тувну ккундий иллагьки
Ччвурар, ккадрудар астар.

Гьякъ ччвурнахъ му чаз туву
(Эгер иштагъ аш, дициб),
Ккунш хьапри, ихтияр ву,
Аьхирра чаз хуш гьабшиб.

Мисалназ, «гюл»,
«жан», «бика».
Ккундуш «ханум»,
ккундуш «наз».
Хьа абцруган метрика,
Ччвур лайикълуб ибшири чаз.

Яна ухьу кагьлариз
«Кагьалбика» ккуруси,
Хьа, мисалназ, фурслуриз
«Фурсханум» дих апруси.

– Вайгьарай, мугъан ккулиъ
Фицдар фикрар лицураш!
Увузра, ккурза, уьмриъ
Гьадму фу... апруз ккундаш!

Фици ккуйи?.. Йип ари?..
– Перестройка?
– Гьадму, ав...
– Узу ккуруайиб вари
Гьякъ даринхьа, йипа, баб?

– Гьякъра вушул, йиз риш, хьа
Вушра гиран макапан.
Гюлназ харжир вуйинхьа?
Харжир дарда думукъан...

Ччвурар гьюдюхювал йиз,
Гьелбет, хил'ан удрукьур.
Вушра зурба бажийиз
Узу тувназа гьякъ ччвур.

– Хьа фициб ччвур, шулугъчи? –
– Янаки... Мургул бажи...
– Мугъаз лига, я жан чи...
Духьнаш ккуруза лап дажи!..

– Эгер му ччвур къабул дарш,
Уьбхри ччвур, тувнайиб чаз.
Лиц чаъ фицдар гафар аш:
«Гюл», яна ккюкю... ва «наз».

Эльмира АШУРБЕГОВА

Ашурбегова Эльмира Ашурялиевна 1969-пи йисан 10-пи октябриъ Заан Яракк гъулаъ бабкан гъахъну. Дагъустандин гъюкуматдин университет ва аспирантура ккудукІну, дугъу литературайиан кандидатвалин диссертация гъюубхну ва чан зегъметнан рякъ халкъдин образованиейихъди ва культурайихъди аьлакьалу гъапІну.

Э.Ашурбеговайин яратмиш`валин бажаругъ жюрбежюрвал айиб ву: шаир, драматург, таржумачи, мяълийирин ва бицІдариз вуйи эсерарин автор, литературовед. Дугъан «Вахтнан симар», «Поэзияйин геренар», «Гъибта яв кІваъ узуз йишв», «Гъубшубдинна гъюзимбубдин кІварниин», «Лизи луфракан къаса» (урус чІалниинди), «Дагълу дишагъли» (табасаран ва украин чІалариинди), «Вари агъю тютюгъуш», «Мудриканна дидин дустарикан махъв» ва «Лизи ваз» ччвурар али китабар чапдиан удучІвна. Му сиягъ дугъу ихъ чІалназ илтІибкІнайи А.С.Пушкиндин «Паччагъдин гъакІи шуркан ва ургур багдадурикан вуйи махъв», дугъу дюзмиш дапІнайи «Къ.К.Къурбанов», «Дербентдин гъамусдин поэзияйин антология» ва жара китабариинди давам апІуз шулу.

Табасаран драмтеатри ахъю хъуркъувалиинди Ашурбеговайин «Эвелин дих» ва «Хабар тув ихъ дустариз» кІуру пьесйир сягънайиина адагъну. 2017-пи йисан драматургарин арайиъ региондиъ гъабхъи конкурсдиъ дугъан «Даимлугъ гъюдюхюрайи вахтна» кІуру пьеса вартІан ужудар шубуб пьесайин арайиъ лишанлу гъапІну.

АШУКЪ ЮКІВ

**Йишвра-йигъра мяъли кІури,
Ккебебехъру ашукъ юкІв йиз!
Уву мухриъ, мукъмар туври,
Уъбхюрайи ничхир вуйиз.**

**Яв гюзел багъ ву йиз гевюл,
Жан йиз мухриъ айи бюлбюл!
КкудудубкІру мяъли йивуз,
Наънан гъафиб вува узуз?**

ЗЯИФВАЛ ВУЙИН ДАРШ КЪУВВАТ?

**Фици гьаргъян кІураш жакъвли
Уьмур адлу апІру мяъли,
Аьгъяшра чаз му ярквраь-хюч
Гъябгъюри айиб йигъан хюрч.**

**Гъарикк, гьюдюхюри нажхар,
Хюрчабни дартІура гъахар;**

**Гъарин къаблик кивну улар,
Тюфенги апІура улам...**

**Му хюрч ашкар вуйи жакъвли
АпІури айивал мяъли
ВуйкІан зяифвал дараскъал
Дарш къувват вуйкІан аьнтІикъа?**

БАБАЗ

**Уву вува, баб,
Ккиришур ккиришрар,
Йиз юкІв рибшуз хьюгърайи
бицІи вахтна;
Гъивур ккебгъру таб,
капІуз хьюгъюр кишра,
Улупур хъпиржуз
йиз кІван гъирагъ-гъахма.**

**Дидхъанмина,
Аьгъяди ва аьгъдарди,
Фукъандари йиз кІвак
китІнийкІан гугар,
Фукъандари,
нубатнягъра гъядарди,
Раж йивури,
Хъабалгну дидиъ рангар!**

**Ул ал`яв , баб,
Гъидрибтри думу цІабкуз,
Гъидритри улубхъуз
яв иву чешне,
Гъитри
ихтиятди дубсри – алдабкуз
Тур,
уьмри ккиврайиб**

Йиз кІван ккиришнакк.
Вари дюн`я яв кІваъ убшнайи, дада

Вари дюн`я яв кІваъ убшнайи, дада:
Веледарра, халра-гъулра, аьдатра.
Гъабгур дайва рягъят йишварихъ далда,
Бизар гъахьир дайва уьмриккан затра.

Гъягъюрайи рякьюькъан гъялак дарди,
Вардин гъагъ алдарди гъузуз шулдайвхъан.
Хилиъ ляхин, униъ бицІир адарди
Дьену уву кІваин апІуз шулдарзхъан.

Гъибтундарва яв кІван цІадал чаъ адруб,
Яв зегъмет кадруб адар дюн`яйиъ йиз.
Фтиз гъилигиш – дидиъ уву рякьюру,
Фу гъеебхъиш – уву кІваина гъюриз.

Яв гъякъ мухриъ убшнайи вари дюн`я.
Вари дюн`яйиъ рякьюриз сурат яв.

ЗЕГЪМЕТКЕШДИН МЯЪЛИЙИР

1

Ляхнихъ хьюгъюр кІару гвачІнин,
Гъяйванси, илитІнай гаж`ин,
КІару хябяхъдиз илтІикІуз,
Улупну бабари узуз.

Улупнийи дархъуз бизар,
МютІюгъ апІру вахтна узар,
Зазар арган, ая дарпуз,
Дерднаанди инчІ улупуз.

Ерхьру гафар вуйи учІру
Вая гъирмажарси учІвру.
Гъан-гъан! Гъан-гъан! Даршлубси къан
Гъазанмиш апІуз уьлин къацІ.

...Жан апІуз гъудубгъундайза -
Думу дубгъуз адайи вахт.
Йиз девир гъубшган, кІураза:
Жан узхъан жан дрябкъю бахт!

2

Гъубзну йиз гъисс,
йивну гъатнаъ:
Сундхиъ дивнай
ал келегъа,
Дибиржну,
имици цѢркънаъ,
Яш дубшну,
гъабхъну гъадагъа.

Заз-рукчин
гъерцу хамсар;
Гъарквнан айитІ
гъубзнайи кинцІ -
Гъиссариин
алди амсар,
ХъапІу уьмур -
зегъметнан йицІ.

ШУБУБ ДЮАЪ

I

Улихъ фу хъаш мялум дару
Рякъди душну ккунду закур.
Жан Аллагъ, уьбхя йиз далу
Ва гележег уьбхя аку;

Йиз юкІв хъуз гъидритди сукъал,
Адаъ гъялнаан дараскъал;
Хил тув, алдабгъуз гъит дюз гам
Ва мелзнийи илив дюз гаф...

II

Аьзиз Аллагъ,
гъибт йиз хуларийи гъваъ,
Гъибт йиз
абхъру йишвакк ккивнайи гъуси;
Пичраъ цѢа гъибт,
уьзден къувват гъибт гъурдаъ,
Ккунивал гъибт,
вахтну дарапІди йирси,

ДутІубкІнадру юкІв гъибт,
шад инчІ гъадрарху;
Марци дуствал гъибт,

гирнари аьдрярхио;
Сабкъан хяд гъibt,
мучIу йишван рякъ абгуз;
Сабкъан гъяд гъibt,
дяви дарди албагуз.

III

Фагъмигъ, дифси,
хъял гъюбчIвнайган;
КIваъ, иблисси,
гъисс убчIвнайган;
Сабур айи
хазна-хана,
ЦIа хъжабгъубси,
ичIи вахтна,

Узу узуз
дидрихърайган,
Узу узуъ
удруршрайган,
Йиз къисматнягъ
гъюдруршрайган,
Уърх, жан Аллагъ,
узу узхъан.

НИВКГАН УЯГЪ ШЛУГАН

Хъиргри азу, юкIв иццури,
Ахънайирси рукъарий.
Бендар адру мяъли кIура
УнчIвихъ ашукъ жакъвари.

Вахт-вахтарик псинчIин сесну
Завуъ зигура декку.
Фициб дерднан чIимир кабсну,
Узуз накъ дубхъна даккун?

Уягъ шлу вахт – йиз накъдин сир
КкадапIури айи сиф;
Йиз терезар: саб кIул – тахсир,
Тму кIул – жаза ва гъайиф.

Ккуний хъиргуз, уьлдюгъюри
Шад мяълийи ашкъварин,
«Бахтлур вува! Бахтлур вува!» –
КIури унчIвхъан жакъвари.

ЛУКІАРИН МЯЪЛИ

*Жюль Верндин
«ЙицІихъуд йисаъ айи капитан»
кІуру романдиан гьенгариз*

Инсанвал ктру иблис уъжар,
АпІурачва учуз гужар –
Ккаъну гьирмажиккна гьундгъикк,
КкитІну ачва учу юрккгъикк.

Гужал дубхъна ичв хлиъ къувват.
Худнаъ абхъна ичв гъачагъ къаст:
Гъитуб учу учвухъ лихуз,
Юрккгъикк гьудрузрудар – йихуз.

Зунжриъ чІиркІар, дерднаъ ликІар -
Гъийихган, азад шул лукІар:
Сирнар духъну, накъвариан
Дуфну, апІурча ичв диван!

МЮГЪЮББАТДИН ДЮЪЙИР

1

Дюн`я ккун апІуз далилар агури,
Йиз кІван гюзгюйиан аза лигури.

Йиз кІван завук, хядарси мучІу йишван,
Мушвак-тушвак рякъюра саркъюр инсан.

Ккунир вазси дарфиган аьшкънан завуз,
МучІуди рякъюру вари зав узуз.

Мюгъюббатдин нур рабгъруган ккунири,
Вари хядар шулу кархъну ургури.

Жан Аллагъ, узу му дюн`я ккун апІуз,
Гъит узунна йиз юкІв алир албаггуз.

2

«Бисмиллагъи, Аллагъ кІваинди нивкІуз
Гъяраза – Аллагъ кІваинди гьудужвуз», -

Гъаму гафар кІура мелзни дахъруган,
Мелзни «я Аллагъ» кІура гьудужвруган.

Хъа кIваъ жинди шулу ккунирин улар,
Хъергруганра кIваан удучIвдар дурар.

Йишвра-йигъра ккунир кIваълан гъярадар,
Вуйиси учв му дюн`яйин гъюкумдар.

Думу йиз кIваъ артухъ вуйибдин аш гъагъ,
Я сар Аллагъ, уву узлан хил алдабгъ!

3

Гъурбан ишри табиаътдин аьдатназ,
Вари жутди дубхну айи аьмалназ -

Жили тяфа ва хпи тяфа хъувализ,
Дурарилан таза насил гъювализ!

Гъалум ибшри, ади фу-вуш пис метлеб,
ЧIур апIурайдариз му заан мешреб -

Хъуз гъитрайидариз табиаът батIил,
Адлу апIури бегъер дархру хутIил.

Чухсагъул, жан Аллагъ, узуз вуди бахт
Тувбан наслиъ уьмур гъибтру мягъюуббат.

4

Рягъятди гъахънийин узу бахтавар!
Бахтнийин апIуз шулинхъа ихтибар?!

МикIлахъ кабхъну айи шамси, гучIури,
Хилар гъиври, аза йиз бахт уьбхюри.

ШулайкIан яраби бахтназ бейназар -
Дарш къисматну гъапIуз апIура назар?

Гъиснан симар`ин духъназа пягъливан,
Мушв`ин лакI шулазу ургубан йигъан.

Йиз цIюмгъялсиб бахт гъибтриси убгури,
Аза, жан Аллагъ, вуз дюаъ урхури.

5

ЧIатан мичIал гъавайи абгъруган цал,
КIван ялвилан мани гъапIуб вуйиз хал.

Гагъ гьадабтІну, гагъсан лихбу йивну кІеш,
Сагъди шулдар зат йиз хилар зегъметкеш.

УлучІвурі уъмрин учІру мурзніин,
Йиз бахтнан мурці иливунза мурцініин.

Къисматнахъан, ургуб-ургубан къимат
Туврайибси, гьадабгъури аза бахт.

Уьбх, жан Аллагъ, гъаци тикмиш дапІнайиб –
Думукъан гизафуб дардайиз айиб.

6

Гизаф ал жилиин лайикълу кеспйир –
Сагъ ишри гъар кеспниин аьшкълу вуйир!

Гъурбан ишри фунуб вушра зегъметназ –
Лайикъ ву гъарсар зегъметкеш гъюрматназ.

Хизан бадали йигъан гъялал ляхин –
Фу ахъа шлуб иливуз мидин зиин?!

Гъазанмиш апІуз веледдиз уьлин къаці
Лихурайриз гъайиф дариз уъмрин гъаці.

Ккунивалихъ лихувалккан асуллагъ
Узу азад хъуз мигъитан, йиз Аллагъ!

Сунаханум
ИСАЕВА-ГЪЯЖИКЪУРБАНОВА

Сунаханум Исаева-Гъяжикъурбанова 1968-пи йисан 12-пи декабрь ТинитІ гъулаъ партийный гъуллугъчийин хизандиъ бабкан гъахъну. 1986-пи йисан мектеб ккудубкІган, думу гъулаъ йимишар гъясил аІру заводдиъ лихуз хъюгъну.

1988-пи йисан С. Исаева-Гъяжикъурбанова ДГУ-йин филологияйин факультетдиъ урхуз учІвну. 1993-пи йисан урхуб ккудубкІну, ТинитІ гъулан мектебдиъ урус чІалнан мялимди лихуз хъюгъну.

1994-пи йисан думу хизандихъди Дербент шагъриз кючмиш шулу. Шагърин мектебарин сабдиъ урус чІалнан мялимди лихуз хъюгъну. Шаир хайлин йисари Дербентдин педколледжин табасаран чІалнан мялимди гъилихну.

Ширар дикІуз 1999-пи йисан хъюгъну. 2010-пи йисан дугъан сабпи китаб, сатІланди вуйи ширарин гъварч «Мярака», чапдиан удубчІвну. Гъамусьяат Дагъустандин китабарин издательствойиъ дугъан «Хяран кюкю» кІуру китаб чап аІуз нубатнаъ а.

***

Йиз табасаран дишагълийин сурат.
Фагъмиъ капІган, шулза дид'ин аьлаMAT.
Читниб гъабхъну аьсрариъ къисмат-къадар,
Некрасовдиндари дурар ккагъидар.
Саб линтІ шаклувал кадариз му гафнак,
Сабурлувалин гъахъну чиб нумуна...
Дурарира хурий гакІвлар ярквраан,
Хъадаршра чпихъ мярхяр, ккибтІнайи гъяйван.
Гъагъарикк диржуйи чпин юкъяр назук,
Хъа ликарикк дюз рякъ ваъ-жилгъа узуб.

Шид айи гъуйира адай икриъ чан,
Булагъ айи дере ярхла ву хулхъан.
Швнуб ражари ккадапIуй му рякъ йигъан.
Хъана дугъан гъюниин ал гвар рукъан,
Хъана думу за шула тик узнакан.
УчIвру дапIна дугъан гъюн мичIли рукъу,
Аьгъ апIура, сабур туври чаз дугъу.
Хъа уьл кIуруш, дернин уьл ву лап ицциб,
Амма убжуз думу ву гизаф читниб.
Дернин кIанаъ ургура уьру аржлар,
Аржлариан уьру духъну а гарцIлар.
Убцру ичI'ин ис шулу йиз дишагъли,
Адабгъуру гъубжу уьл хили гъяцIли.
Гъар ражари уьлси убжуру маш чан -
Гъамци хуландариз шулу уьл утан.
Йигъ-йишв гъахъну думу дусну дуркъарихъ,
КитIри аьхир адру гугар саб-сабдихъ,
Гугарихъди шикил хури чешнейин.
Аьхир адай мугъу убхру халачийин.
Кур гъашишра улар аквнахъ лампайин
УдубчIвурдай ушвниан гаф аьрзайин.
Арабир гуграк кубкIишра къискъис нивгъ,
Къисматниин рази даршлу ктай гъиллигъ.
Анжагъ халачийин накъишариъди
Кидибтури шуйи дугъу кIван дерди...
Гъахунза учвуз мушвак саб-къюб мисал.
КIваин гъапIиш, адар дурарин гъисаб.
Анжагъ му саб-къюбди учвуз улупур,
Фициб гъабхънуш му дишагълийин уьмур.
Гъар ляхниъ уста вуй табасараншив,
Аьгъдай дугъаз фициб шулуш тIагърушин.
Ликрихъди дабкъури бицIир кайи шинт,
Хиларихъди убхуй уткан халачи.

ЧIАЛНАН ПАЯРИН ГЪЮЖАТ

СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ:

– Гъарсаб шейънан вуза ччвур,
ВаритIан вуза ужуб.
Кюкю, жакъв, цIикаб, хинкI, шиш,
Дада, уж'вал, жейран, мирш.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ:

– Гьялак махъан, яваш цѳиб.
Ву вуйиб ужуб, ицциб,
Гъич сариз аьгъю хьибдар,
Узу яв гъвалахъ хьадарш.

ГЛАГОЛ:

– Гъуншийр, фтин вуйичв гъюжат?
Уьмур а – а гьяракат,
Гъарган ляхнихъ хъа хилар -
Улихъ гъябгъюра дюн'я,
Инсандин фаркъвал – ляхин,
Гъи жафа – закур дяхин.

НАРЕЧИЕ:

– Ляхин дарапѳур адар,
Варди апѳуру мадар.
Ляхнин тегъер, гвачѳнин – хябяхъ
Улупураза, хъебехъ.

ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ:

– Къюб, шубуб, хъуб, йицѳисаб,
Уьмрин паччагъ ву гъисаб,
Саб дупну йиз дубгиш шил,
Шиди уьмрикан хяшил.

ЧЧВУРНАН ЕРИН:

– Вуза зу ччвурнан вакил,
Асас дар, гъебгъру, белки,
Амма чѳалнаъ вуза шерик
Кми – кмиди шулза герек.

ЧѳАЛ:

– Гъарсаб вучва йиз кѳван пай,
Гъарсаб вучва ккуни бай.
Саб гизаф ккун, тмунуб цѳиб,
Аьдат айиб дар дициб.
Саб вузуз учву вари,
Мясляаьт ибшри “арий”.
Сар – сариз гъапѳиш гъюрмат,
Ктибтуз шулчвхъан ихтилат.

ЭСКЕРВАЛИЗ ГЪЯГЪЮРАЙИ
БАЛИЗ ЛАЙЛАЙ

Вахтар, вахтар, гъягъюру зарб микIарси,
Гъюдохюру сабди тму уьмрин фасил ...
Накъ вуйи бай кюрпе, дахънайи шинтаъ,
Гъи шула эскер, уьбхюрайи Ватан.

Гъаьну хялар, даахну а масан бай,
Хъана “дади” кIура кIваан чан лай – лай.
Муйишван нивкI гъибдар дугъан улариз,
Закур мугъан бай гъягъюра ярхлариз.

Тувра дугъу веледдиз чан насигъят,
Ккилибгура бализ читин сиягъят.
Бализ кIура дадаи гафар мани,
Ккарагура, къисмат дугъан хъуз гъяни:

– Йишвар яв шинтахъ гъау ишри гъялал,
Ишри йиз бай игит, асланси гужал,
Алагъдихъна ишри йиз бай аманат,
Хулаз гъюри велед йиз сагъ – саламат.

Гъарсар жвуван буржи ву уьбхюб Ватан.
Ичв къялахъ хъа Урусат ва Дагъустан.
Гъит убгри кIваъ ватанпервервалин иц,
МапIан, йиз бай, читинваларихъ кIул ис.

Багъри юрдан сяргъятарин чIиб гъарсаб
Уьбхяй улин нини вуйиб дапIну гъисаб.
Яв таярин хлиъ а гъи ихъ жилин жаваб,
Ватан уьбхюб ву, йиз бай, ахю саваб.

***

– УбгъузайкIа? – фикир апIура мархъли,
ТIагъруди удхъан хълигури къюб цIадли.
Жилик хлинцар куркIри тIирхура псинчIар,
Хъухърумари ярхлаан ккаъра гучIар.

Йисирарси, ккидисну хилар – кIажар,
Дийигъну а штухъ дахаргнаи гъарар,
Гагъ сует шулу дурар, диришвди чIардиз,
Гагъсан диржури архъру гъизгъин ялхъвниз.

Магъа заву хлиз гъадабгъну цИгъирчи,
Ярхладиси цИийир хьюгъну гъиричуз,
Кчюкьуз хьюгъну дифари къяши канчIар,
МикIлура арццну мархълиз завун урчIар.

Убгъуз хьюбгъну заълансина зурба сел,
ЖибкIури а уткан жили маш гюзел.
Гъягъюз хьюгъну кючйиригъян нирар зил,
Табиаътдиъ а гъи марццишнарин мил.

***

Духъну аза, инсанар, лап аълаMAT,
Фициб дубхънаш ихъ юкIварин табиаът:
ХъаIра гьюкум зулумкар къюрд – паччагъди,
Зазар кайи микI либцура гъачагъси.

Гъич ккудубкIбанди дар ахълушнан саяът,
Туврайиси ухъу чаз гъизил саяът.
Гъюз гъитрадар манишин юкIвариз зат,
Бегъерназ гъюз кIваъ бахтнан нази – ниъмат.

Мани уълкйириз тIирхури шулу жакъвар,
Уърхюри пис аязнахъан чпин жанар.
Чара дабгну, ухъура ихъ юкIвариз
Гъягъюхъавай, дустар, бахтнан юрдариз.

КIарза, лап ярхла гъягъюб лазим адар.
Арццхъа ихъ юкIварин ужувлан мурччвар.
Лигухъа сар – сариз улари марцци -
Ахъдихъа, саб дупну, улкейиъ мани.

***

Эгер бахтнахъна айиб вуйш саб рецепт!
Гъафиси дюн'яйиз, туврийш кIаж дициб!
Амма адар панацея, шлу сеbeb,
Ивурдар хлиъ бахтнахъна гъязур жюлег.
Гъеле-меле касдиз аъян шулдар вахт,
Аллагъди, уч дапIну, гъардиз тувру бахт.
Хъа бахт чавра мутму ву аълаMATнан
Хъуб мумкин дар гъарган саб кIалиб бахтнан.
Анжагъ тевбаъ аъгью апIуз шлуб ву чав.
Гъар инсандин кIваъ а чан бахтнан шиклар,
Гъардин бахтнак тафавутлу лишнар ка.
Магъа сарин – гвачIиндин цIабулин акв,
АтIабгнайи деккучIимрин гъарсаб ранг.

Бахт жарарин – гъзилин дахъна дагълар,
Бахт жарасиб – завуъ гъзилин хядар.
Хъа мугъан бахт – дивуб гъалйрстар хулар.
Бахт – чан гъулан кІваинди гъибтуб гъава.
Бахт ву, гъелбет, багъри веледарин сагъвал.
Бахт -Аллагъди дюн'яйиз хуб ислягъвал...
Ккебгъну цІйи йис, цІйи аьсир магъа,
ЦІйи агъзур йинсандин ккебгъну аям.
ЦІйи вахтнаъ кюмек ишрихъуз Аллагъ,
Къяляхъ гъузри хажалат, дерди -бала.
Гъаркас ишри чан бахтнан шиклин эйси
Гъардик кубкІри чан бахтнан акв хусуси.

***

Къадни аьсрин эвелар.
Тарихдихъна суалар.
Революційрин кулак.
Фуж – ужур, хъа фуж – кулак.

Ахъю аба Мягъямат
КІваъ айир вуй мяргъямат.
Вуйишра амрарин бай,
Инкъилабдиз къаршу дай.

Къяляхъ Темирхан – Шура,
КІваъ мярифатлу фикрар.
КІурий кІур: “Мициб гъюкум
Гъабхъундар, дюн'я ккебгъун”.

Анжагъ дугъахъ хъугъру фуж?
Уъмриз гъивну гъабгъу ручІ.
Тадабгъну мугъан хал – йишв.
Ригъ кутІубшвну, гъафну йишв.

Ччвур тувну – “халкъдин душман”,
Улуркъну йигъар пашман.
Шубур касди зигну гъул,
Мажбур гъахъну дипуз гъул...

Архангельскдин вилаят,
Кафарийин гъабгъу акв.
Ярхла а ватан багъри,
ЮкІв абгру къиблайин ригъ.

Пис къисматнан учІру къацІ,
Яд уълкейиъ – йисна гъацІ.

Деврин даршра учв кІалиб,
Гъякъ – къанун дубхъну гъалиб,

Мюгътал шлу ляхин дубхъну,
Къяляхъ ватандиз гъафну.
Эбхну кІул, гъапІну мадар,
Гъапундар сариз “адар”.

Гъахънушра дугъан абйир
Аьсрариинди агъйир,
Фурс аьгъюр гъахъундар зат,
КІваь адайи пис ният.

Хпир – мясумарин “къизи”-
Хил’ан гъюрый, кІур, гъизил.
Уткан шей’эр дугъан хлин
Ашул гъира швнуб сундхиь.

Гъахъну къюр байна сар риш,
КІули гъубхну яшайиш.
Гъарди дапІну чахъан шлуб,
Йихуз ккуркъундар гашлу.

Гъябкъну къадарсуз аьзаб,
ЮкІваркан гъахъну кабаб,
Дарваларра гъапІну аьх,
Анжагъ гъюбхну намус – ягъ.

Ифдик кади вуш абур,
Дубгдар, айиган сабур,
Ккун гъабхъну пну усализ,
Даршул Инсандин кІул ис ...

Сабсан гъабхъну кІваь бабан –
Абйир дурушуз кІваьлан,
Чпилан фу – вушра уьбхбан –
Гъюрхну гужназ къюб тІублан.

Зумруд къаш – аьхю бализ,
Алмаздин – бицІинуриз.
Тарихдин тикйир бицІи,
Къюб тІублан къюгъне йирси...

Гъира мийич му тІублан,
Чаь айи алмаздин гъван.
Дидин къимат пулиь дар,
Ву тухумдин ядигар.

Инаят РИМИХАНОВА

Римиханова Инаят Салмахановна Хив райондин Чири гъулаъ 1959-пи йисан бабкан гъахъну. Дугъу Дагъустандин культпросвет училище, хъа-син Дагъустандин гъюкуматдин педагог`валин институт ккудукІну, багъри гъулаъ ккергъбан классариъ дарсар киври, 26 йисан мялимвал гъаІну. Дид-хъан, Дербентдиз удучІвну дуфну, шубуд йисан киоскёрвалин ляхинра кІу-ли гъубхну. Гъамусяаът чанхизандихъди Астрахан областдиъ яшамиш шула.

ТАБАСАРАН ХАЛАЧИ

**Уъзден халкъдин дуланажагъ кабчрайиб,
Табааътдин гюрчег накъиш абчнайиб,
Дишагълийин жини фикрар гьерчрайиб,
Я ич дамагъ – табасаран халачи.**

**ГъвачІниан хябяхъдиз дуркъихъ дуснашра,
Эргувалкан хабаркъан гъич шулдайи.
Сар-сарихъди талитнаъ учІвну ашра,
Я ич дуствал – табасаран халачи.**

**Чир`ар чешнейин халачи гъатІабццган -
Жангар гъирагъ, жилра элвен, фур укІу;
Жилси уъру булушка уткан шуран,
Ич марццивал – табасаран халачи.**

**ТІумтІин тегъенг, хяран кюкйир, нирин пяркъ,
Дагъдин къунар, кІакІариъ йифун мелзар,
Ахью бабан марцан калар ва афрар
Каъза увук, табасаран халачи.**

Гъязур вуза убхуз гъира эдрегди,
Ич набалугъ, ич утканвал – халачи.
Дюн`ййиз машгъур гъапунва халкъ бици,
Йиз дерди гъял – табасаран халачи.

ЗЯИФ АКВНАН ХЯД МУРАДНАН

Ахъю кьюрдун ярхи йишван
Дерд ву увкан, хяд мураднан.
Кабхъу цЮмгъял мукутЮбшван,
Къанди гъябкъю йиз хяд бахтнан.

Бахтсузвализ хъиршу узуз
Къисматнан рякъ рягътиб шулин?
ЮкIв улубкъу вахтна, вахтсуз
Ккунивали бегъер хурин?

Умуд кивну, ширин шараб
Яв хиларлан гъаз гъубхънийкIан?!
Улдубгдаки, ктЮбшвуз дарши,
Къанди кабхъу йиз хяд бахтнан.

УВЛАНТИНА ГЪИБТ УЖУБ ШИЛ

Яркъу ликар алдагъури,
Гъилицнушра уву жил`ин,
Уьмаратстар дараматар
Дивну вушра уву душв`ин.
Бин ккадру шил дубгур вахтну,
Гъебциу кIажси, гъюбхюр микIлу.

ИтIну унтIаъ гъизил-варакъ,
Йишв биснашра аднан къаснахъ,
Кепккин ккадар яв девлетар,
Дустар увуз вуш пис касар.
Бин ккадру шил вуяв думу,
Гъюбхюр вахтну, йихъ умудлу.

Жарарин гъюрмат дюрюбхди
Футна хъади ву гъилициш,

Халкъар ув'ина шул гьалхмиш,
Гьанлу ляхнар шул яв батмиш,
Бин ккадру шил вуяв думу,
Гьюбхюр вахтну, йихь умудлу.

Айиган тамамди девлет,
Мублагь аптин багъри юрдар.
Халкъди гьархдар, дивди гюмбет
Увкан рази хьиди наслар.
Гьит ужуб шил увлантина!
Варидариз йихь нумуна.

ИЛИМ ГЪАБДАГЪ

Гьаз аьгьдарвуз, фици илтИбкIураш Жил?
Инсанари, фици хьтабгьури аш ил?..
ХьибтIну а гардандихь нафтлин кIару тIил,
Мюгьтал духьна, яшнахь хьуркънайи жигьил.

Махьан мюгьтал, марцци тум ругарик кип,
ИтИбгьиди душв'ан дяхнин чуру риб.
Хьип гардандихь гьатху багьа дяхнин шил,
Хьтабгьидива Жиллан гьюру ици ил.

Гьаз аьгьдарвуз, фици илтИбкIураш Жил?
Ригьдин нурари гьи ипна манишин.
Тяжублу ву бегьем духьнайи жигьил,
Хабарсузди убгьуз хьюбгью мархьлиин.

Махьан мюгьтал, бисну хилиь урх китаб,
Аьгью дапIну Жилин закур, йихь арбаб.
Гьудубгьиган уву уьмрин гьякъ-гьисаб,
Наан ашра, магьархан, ихь Жилна Баб.

НИРИХЪДИ СЮГЪБАТ

Дуфназа гьи, нир, увухьна
Гьитуз йиз дерднан цIадлар.
Дубшна жида кIваантина,
ГьатIарццну уьмрин зийнар.

Йивну айиз миркк нивгъариз,
Гевюл дубгна гъаргандиз.
ГатГабхъназа улхуб, ипІруб,
Аьхир гъюри айкІан йиз.

Гъюраки микІар аязнан
Миркк йивну айи нирлан.
Шаклу юкІварра чІурхрусиб,
МучІу ругъунсиб вахт, пашман.

Либгуразуз зяиф аквра,
Къаби лабландин, гъюдли.
Вахт улубкъна кІури йизра,
Сикин хъуз, гъархну вари.

Гъубшу тек уьмур гъюра кІваз,
Текрар шулайи микІси.
Гъугъуржвурин лап ярхлаан
Накъдин мичІли нивкІарси.

РучІ али мелзналан куркІу
Гъагъи гафар зегъерлу.
Гъярягъну рягъяр йиз кІул'ин
Мяна адру ляхнарин.

Сифсиб бахтнан эйси узуз
Рягъят вуйин илцифуз?
Ккарцруб бихъури адарзуз
Ккебехъна нирра сессуз...

Умудлударза гъи ув'ин,
Мирккар йивну айи нир!
Писди зав бикънайиз кІул'ин,
Алдар бару йиз кІваин.

Гъафнийза гъи, нир, увухъна
Гъитуз дердерин цІадлар.
Жидаси йиз кІваантина
Душнаган уьмрин зийнар.

ИНСАН ЗИМЗ ДАР

Удудукъри мутІуркІана пердйир кІван,
Гъаз хъергнава, эй жигъил, гъушрахъ сейрин?
Чюллер ва дагълар дирчри, духъну гъигълан!
Магъа къараъ ахънава дерин дагрин.

Ахъиган ккунивалин мучІу ярквраъ,
Дидин сабрин гужливал яв гъунар дар.
Сейрин гъушраз хлинцарра а гъа тІирхуз,
Яв ликарикк, бай, думукъан жвар ккадар.

Тибхри ярхлаз уву бизар гъапІу «гъуш»,
Агри диди чаз лайикъ вуйи сархуш.
Хъадарк! Саб герен гъадабгъ архаинвал,
Уву ккунирин терг апІин сефилвал.

ЧавтІан ахю гъагъ зигурайиб ву зимз,
Яв жандин язухъ апІин, абхънайи зиз.
МиилчІихан! Хуш дарва гъушраз сейрин,
Аьшкънан ялав бахш апІин жакъвлиз шюмгълин.

Гюрзе битІру къацІ гъивган, жан чІюбгъруси,
ЧІюбгънаяв уьмрин жилгъа гъушру чюлин,
Уву ккунириз лиг, диф алдру завси,
Хаблан апІру вари хядар яв уьмрин.

Лиг уву, къюрдун йигъан мани ригъси,
МучІу йишван аку вазси кархъуриз.
Нур туврайи, анжагъ, ялгъуз яв хядси,
Сюгъюрнан гъисснан ялавну гъургуриз.

ГЪИЗИЛГЮЛЕР

Дисну хабахъ мучІу ал гъизилгюлер,
Бахт абгуз учІвза рюкьюъ, дирчри чюллер.
Узу улдучІвган юрдарилан багъри,
Гъубгну кІур, ялгъуз чІвалан гъар къюркълин цІи.

Вазар'инди дахабгнайи чюлизди
Дивиган лик узу, гъубгъну мархъ гъати.

Ягъурлуб гъабхъну хъад! Алдабхъну гъалкъи!
Заварра йиз бахтнини гъахъну рази.

Ригъдин нурад куркІну, кабхъу лампаси,
ЦийикІултІан цийир, таза гъелемси.
Жангар зав'ин гъайран вуза ниниси,
Йиз къисматназ гъафну юлдаш, далуси.

***

Лик ликрилан алдабгъузра даршули,
Гъягъюра рякъди, микІ хабахъ бисури.
ИлтІикІура, бизар гъахъиган къяляхъ,
КІваин хури ялгъуз ужуз уъмрин рякъ.

Шадвал адру йигъар кІваин апІури
Дугъужвур. АцІна улар нивгъари.
Гъягъюз гъялак гъапІну микІлан тюнтвали,
Къисматнан рякъ ярхиб дапІна дарвали.

ХъубкъурдайкІан бахт дугъан къисматназра?
Баркаллу ляхнари улариз аквра.
Дюзи рякъюъ аъну бахтнан сабурну,
Уъмрин къяни жилгъа, зазси дачІабкІну.

ГъачІарккнун чан кІулна хилар завариз,
АпІура чІигъ: "Инсаф адар иццуриз!
Аъзабнаккъди лицури кІваъ ади риб,
Гъаз кадарвуз язухъ, узузра йиб иб!

Рякъра вуйиз гъванар-гъюрдар заз кайи,
Алжагъури гашун гъаних жанаврар.
Ерхъурадар мани гафар миж кайи,
Ургуд аършар! Курвалин къадар адар!

Сабур тува сабансан, Первердигар!
ГъудубчІври узхъан ккудудубкІру зигар.
Дакъикъайиъ аълхъюз гъит пашман улар,
Дивуз ккундиз узузра бахтнан хулар.....

***

Яв зегъерлу гафну кадапІну гиран,
Гъира пашманди гъябгъиди йигъ дугъан.

Гъабхъи гъалатІ текрар апІури йигъан,
Шуладарвуз язухъ ккарцруб адру кІван?

Мици даршул духъну-дукІну гъягъяйиз,
Аъзабар туври уьбгъну айи жандиз.
ХътутІуру назук духънайи кІван симар,
Ерхъруган кІан-кІул адру мирккстар гафар.

ХИЗАН

Хизан-хилси саб гъюнихъан вуйибси,
ЮкІвра саб ву иччи мурглин бисрушвси.
Хил'ин али тІубаз зиян гъабхъибси,
Хизандин кІваз аъзаб шулу, цІа кабхъси.

КІваъ уьбхюри ширин хиял баяркан,
Жвуван курвал гъитІибкІурхъа кІван мурччваъ.
ЛакІ гъахъириз варди дибисну хилккан,
Текди гъитурдар, мугъаятсеуз ичІаъ.

Читин йигъар улуркъишра ихъ уьмриъ,
Шад-мясляаът айи хизан ву ихъ бахт.

ДЮН'Я ВУЗУЗ ЯВ ГЪВАЛАХЪ ХУШ

АбцІнайиз юкІв шадвалихъди,
Уьмрин шартІарин манишну.
Ригъра абгна гъи лап аку,
Мархълин къяляхъди бегъерлу.

Узканра духъна бахтнан гъуш.
Даришри гъич кІван дамар буш.
Ширин мяълисиб хъай юруш,
Дюн'я вузуз яв гъвалахъ хуш.

Хъубкъна багъдиъ йимишра бул,
Гъуллугъ апІру эйси хъиган.
Хулаъ суфра дабалгну шул,
Мясляаътнан гаф либхруган.

Ккунивали яв сюгьюрлу.
Йиз кІваъра хунча дабалгна.
Тек назук юкІв аьлхъюз гьиту,
Уву вуйиз уьмрин мяна.

***

Инсаниятдин сабсиб ву хасият:
Имиди тувдар кьимат, апІдар гьюрмат.
Гьавриъ ахъу насил, гьушган варж йисар,
Агуру игитарин накъвдин гьванар.

Дихъидархъуз гьванар'инди игитар,
Девлетлури вягьшийихъра хъивра гьван.
Каъра гьвандик накъишар, аьраб гьярфар...
Швнур игитрин гьунар вахтну гьархнийкІан?

Ядигарди каъну шиъриъ гьядисйир,
Гьачай, улупухъа игитар гьийин!
АпІурхъа мани гаф машнаъ дурарин,
Диври гьумбтар, игит илмиди кІваин.

Проза

Гъжиабли АЛИМУРАДОВ

Алимурадов Гъжиабли Алимурадович 1929-пи йисан сабпи январь Табасаран райондин ЧвудатІ гъулаъ бабкан гъахъну. Дявдин читин йисари къялан мектеб ккудубкІбан къяляхъ дугъу Дагъустандиъ айи областной партшкола ва Москвайиъ айи Заан партшколайиъ журналиствалин отделение ккудукІну. Гъ. Алимурадов Табасаран райкомдин отделин заведишди, райисполкомдин председателин заместителди, табасаран халачйирин производстойин объединениейин генеральный директорди, «Табасарандин нурар» газетдин редакторди гъилихну.

«Тахсиркарвализ жаза» повестдиъ наркотикар массу туврударихъди ва жара тахсиркарарихъди гъийин девриъ полицияйи гъабхурайи гъагъи женгнан кидибтна.

«ТАХСИРКАРВАЛИЗ ЖАЗА»

(Повестдиан кІул)

«Йишвандин хюрч»

Вазлин мичІар вуйи. Улиъ тІуб убгъиш, улихъ хъайир рякъюрдайи. Халидовдин оперативный десте Мирзайин «КІару хъютлиъди» накъваригъна хъуркънийи. Рякъюн заан терефнаъ дорожникари кивбиинди арайиз дуннайи лизи акаційирин биціи кІапІлихъ, гъюру-гъягъруриз дрякъруганси, машин дебккнуну, дид'ан эдеънийи. Мирза машиндиъ имиди, имбудар Велдихъди гъи майит айи ишикІ накъвдиъ иву йишвахъна гъушнийи. Дилигну, илдицнуну, вягъшйирин гъюру-гъягъру гуарар аьгъю дапІнуну, Халиловди чекистар гъарсар саб постнаъ дерккнуну, гъардиз чан вазифа дупнуну, чав накъвдиз багахъ вуйи яркъу ва ягъал гюмбетдихъ жин гъахънийи. Саб гафниинди, хюрчабнар гъарсар саб гуриъ накъвдиан майит адабгъуз гъюру вягъшйириз ккеънийи.

Аьдат вуйиганси, райондин вари гьуларисьи, «Кировский» посёлокдиъра жямьяьт шубуд йигъан хябяхъ-гвачИнин яснан ракнарйина уч шуйи, хъа багахьлуйир – йишвнура. Къудрат чИвиди имбувалиин умудлу вуди, Гьясанов, жарадариз заьлан чав пашманди улупури, гизафсиб вахт кIул ибхну адапIурашра, чав дердикар вуйивал улупуз чалишмиш шулашра, кIваантIан чаз бай чИвиди ими, кIуру хабар тувдарикан къадарсуз разиди айи. «Закуриз вари чан йишваь хьиди, хъасин бегъемди гъавриь шалва» кIури, начальникди гъапи гафарин дерин мяна агъюу апIуз гъялак духънайи, амма шуладайи.

Йишвандин мучIувал, гъацира закуриз саламдиз гъязур духъну ккунивал фикриз гъадабгъну, ахунди дюаь апIбиинди инсанариз алдагъуз ихтияр тувнийи.

– Аллагъ рази ишричвукан, алдагъай, пашмандиси кIуру Гьясановди, уч духънайидар алдагъуз гъитну, хпир дердериъан азад апIуз ккунди.

– Хъа саламдиз наана ва шлиз кIуруш, мясляьт апIну ккундарин ухъу? – гъипру Вягъшибегу.

– ГвачИнин мясляьт апIархъа, сижарага, йигъар сарун ярхидар ву. Увур алдагъишра дюз гъюру, гвачИнин ухдиси гъач, хялар деъру йишвар дюзмиш дапIну ккунду, – аьлава апIуруГьясановди.

Вари алдагънийи. Заьлан чаз алдагъуз даккнивал улупурашра, Вягъшибег «хазна» адабгъуз гъягъюз гъялакди вуйи. Язнайин гафариин рази духъну чIатинди удучIвур, чан дуст Давудра гъадагъну, имбудариъан жара гъахънийи, хпириз чав гъягъюрайишв дупну, «Скорый помощь» ходнаь ипнийи.

Рякъюу учIвубси, Вягъшибегу гъвалахъ хъайи Давудриз аьрзар апIуру: – Гъийин йигъ ликри дийигъбу лап хюрчаз гъубшу хуси эргунзу, дуст. Накъвдиъ абхънайи руг адабцIуб думукъанра гъулайди алабхъидар. Саспиган кIури шулза: гъамци гъипIу уьл, гъапIу девлет гъаз ву? Хъа эйвай тямгъну сикинди гъитдар, гъамцдар алчагъ ляхнариз жалб апIуру. Му кюпеюгълийиризра гъидихъну йикIур: йиз худул?! Уву кIарва, жарадар сану дийихну тIанкъ гъахъну... Гъи маахан, ахъли маахан, закур гъацира ахуз хъибдар-гвачинтIан хябяхъдиз саламдиъ...

– Я кас, лапра юкIв бицIи мапIан, саб сяьтдин ляхин ву, кьор аждагъайиз саб накъвдиъ абхънайи руг фу мутму ву?! Валлагъи, лазим гъахъиш, майтин кIулин чIарарра са-сабди удугъарза. Жибдиз кепкар гъюруган, хиларихъ кьувват хъибшру, – чан разивал улупури, гъапи Къасумди.

Накъвар Ростов-Баку трассайин гагул терефнаь бицIи нирин гъирагъдихъ саб таблиин ерлешмиш духънайи. Машиндиъди дина гъягъюз ккунибра йицIуб дакъикъатIан дайи. Йишван му вахтна рякъюу машинарра лап цIибтIан шулдайи. Гъашишра «Скорый помощдиз» шли фу пида аьзарлуйиз кюмекназ гъябгъюра, гъит шлубкъан ухди хъубкъри?! Машин накъварихъинди илбицнийи. Дидиз ккеънайи чекистар, саб терефнаан хюрчабнар гъювалиин рази ва чпин жафа бедгъавайи гъюдрубчIврубдиин умудлу вуйи, хъа тмуну терефнаан, дурар гизаф вуш, дурари яракъ ишлетмиш гъапIиш, дурар хиларигъан гъютIурчвиш, читинвалар арайиз гъюрувалин фикрарик кахънайи.

Хъа машин накъварин майдандиин дебккнун, дид'ан къюр кас эдеъхъан, багахъ ккеънайи Къасумна Дедем рази гъахънийи. «ГучІ апІуз ляхин адар, думу къюби лилипутар узу сикин апІарза», – уткандиси чав чакна кІуру Дедемди. Машиндиан эдеъдар, гаф-чІал дарапІди, минди-тинди лигури, къарантйирси дийигънийи. Гъирагъ-бужагъдиан сес ибарик ктрубкІри саб хъуб дакъикъа ккудубшхъан, Вягъшибегу явашдиси, багахъ хъайидариз ебхъури-деребхъди кІуру: – Гъушхъа, хуйириз ниъ кубкІганси дар, сес адар, душну ихъ ляхин апІухъа, – дурар «хазна» айи къюп жилиан адабгъуз думу ивнайи йишвахъна диш гъахънийи. Накъвдиз багахъ шули, дурар Халиловдин уларикк ккархъу, сарун дурарин гъарсаб гъаракат ва гъарсаб гаф фикриз гъадагъуз мумкинвал айи.

Му ражну ишикІ вари адабгъувал алабхъидар, кІулихъинди алабхънайи ругІан адабцІуб алабхъидар. Наркотикар адагъувалра механизмламиш дапІна, машиниин али шюше гъюбгъхъантина узу йиз ляхин апІидиза: хилихъди агъдин турбйир сасабди уьчІюгъидиза, хъа уву гъахури машиндиъ ивдива», – явашди идипуру Вягъшибегу, хъасин дурар архаинди чпин ляхнихъ хъюгъру.

Вягъшибегуна дугъан дуст Давудри «хазна» адабгъуз бегъем жафазигурайи. Гагъсар, гагътмунур накъвдиъучІври, руг адабцІурайи. Аьхирки саб сьаьтдилан Халидовдин ибарик кубкІру: «ИшкІик лапатка кубкІу, сарун ляхнар ккудукІу гъисаб ву». Саб йицІуб дакъикъайилан Вягъшибегу Давудриз кІуру: – Ма, бис, наркотикар айи турбйир машиндиъ ив.

Сабпи ражари адагъу наркотикарихъди ацІнайи турбйир чан хабахъ хъивну, ИкІрацІов машиндихъна рякъюь учІвнийи. Дедемдизна Къасумдиз дугъан ликарин ишарат кубкІнийи. Чекистар машиндин раккар адру гъвалахъинди багахъ гъахънийи. ИкІрацІов «хазна» хъади машиндихъна хъуркънийи. Хабахъ хъайи гъагъ жилиин дивну, бурмайихъди машиндин раккар арццну, хъасин жилиин али «хазна» машиндиз за дапІну, чавра рукъан илибку къаб хъайи «УАЗ»-диъ эъну, чав диву наркотикар айи турбйир раккаригъян улихънаси гъахуз хъюгънийи. Думу къяляхъинди илдицайиз Дедемди хабарсузди дугъан ушвниин хил иливнийи, инкъи адабгъуз гъитундайи.

– Сес идипиш, йикІидизаву, ккебехъ! – амур апІуру Дедемди ИкІрацІовдиз.

Къасумра машиндиъ эънийи. Дедемди явашдиси ИкІрацІовдихъан гъерхру: – Вягъшибегахъ сарун фуж хъа?

Чав сарди ву. Аллагъисан хил мичІибкъан, уццру апІуразуз, вуйи-вуйибси кІурзачвуз, – гаф тувру ИкІрацІовди.

Яракъ хъайин дугъахъ?

Ваъ, хъадар.

Хилариин рукъар алаъну, ушвниъ ягълухъ итІибшвну, ИкІрацІов Къасумдихъди машиндиъ гъитну, Дедем накъвдиан Вягъшибегхъан нубатнан партия наркотикар къабул апІуз гъушнийи. Накъваригъ чпитІан сарун фужкІа адар кІури архаин вуйи Вягъшибегу, чан зиин къаранту гъябкъюбси: «Ма, бис, шубуб турбасана адагъунза», – дупну, турба айи хил гъачІабккуру.

Ча, Вягъшибег, – уткандиси дупну, Дедемди зисди гъачІабккнайи хил ижмиди дибисну, думу накъвдиан увЧюхюру. Вагъ, му фу хабар? – Вягъшибеган ушвниан чІигъ утІубчвнийи.

– ГучІ апІин, Вягъшибег, яв жан гъадабгъуз абзряил дуфна, – кялхъру Дедем чан улихъ мюгътал духъну дийигънайи алверчийик.

Халидовра дурариз багахъ гъахънийи. – Вари адагъунва, дарш имийин? – гьерхру Халидовди. Дугъу давам апІуру:

– Сарун фуж хъавухъ, Вягъшибег?

– ИкІрацІов, юлдаш майор, думу Къасумдихъди машиндиъ а, дуст гъяйиз ккилигура, – жаваб тувру Дедемди. Дугъу гъачІабккуру: – Гъягъидихъа, юлдаш майор, имбу наркотикар ихъ баяри гъачІнин ухди чпи адагъур, жямаябтдиз рябкъяйиз накъвра ругдихъди абцІну ккунду.

– Ваъ, дици дюз гъюрдар, гъит чан вердиш вуйири вари адагъри... Мирзайиз сигнал тувай, фанар хъади гъюри, акв ади гъабхъиш ужу ву, – табшурмиш апІуруХалидовди Дедемдиз.

Мирзайин машин накъвваригънахъапІнийи.Дугъахъинди Велира гъафнийи. Машин «Скорый помощдин» багахъ дебккну, Къасум гъалибвалихъди тебрик дапІну, дурар накъвдихъна гъушнийи.

– АпІин, Мирза, акв, лигай ишкІиъ наркотикар имиш, – буюрмиш апІуруХалидовди.

– Юлдаш майор, гъачІнин ухди гъацира шиклар йивуз гъювал алабхъиди, гъадмуган дурарра адагъархъа, накъвдиъ ругра абхъархъа, – улхбаригъ Велира гъидикънийи.

– Хъа «хюрчабнар» хулаз къяляхъ дяргъиган, дурар агури гъафидари адагъиш?! Хилиъ айи «хазна» жарарихъна тувну ккундийин?

– Майор Халидов, учу агури фужкІа гъидар, учу гъушу йишв абгъюру адар, – гукІнишин кадиси идипуру Вягъшибегу.

– Ув'ин ихтибар апІувал – келемдин бистниз цІигъ деебтувал гъисаб шулу, иблис. Девлетнахъ хъивну, уву яв чучуз, дугъан хизандиз, вари жямаябтдиз фукъан зарар тувнуш абгъяйвуз? Думу миллионарихъан ккапІуз шлуб дар. Гъайихай му алчагъ машиндиз, фици апІурушмяслябт апІархъа, – табшурмиш апІуру Халидовди.

Хилариин рукъар иливнайи Вягъшибегна Давуд «КІару хъютлиъ» итну, чІатанди ужуйи раккар хъяркъну, Халидов Мирзайихъди деънийи, хъа Вели – «Скорый помощдин» рулихъ. Къасумна Дедевра дугъан юлчйир гъахънийи. Улихъ «КІару хъют», къяляхъра «Скорый помощъ» – къюбиб машинар шагъриз рякъюъ учІвнийи. Мирзайи машиндиъ гъахъи улхбар дикІбан бадали дивнайи магнитофондин кнопка убжнийи, дустарин арайиъ гъахъи ихтилатар пленкайиз гъадагъурайи.

***

Пашманвал пай апІуз гъафидар алдагъхъан, Гъямидри хпириз кІуру: – Убейсат, баяр ахуз ккаъ, хъасин увуз тувру муштулугъ айиз.

– Гъит, Гъямид, узу. Узу фу гъялнаъ а, хъа уву муштулугъарикан улху-рава. Яв юкІв фиткан гъапІуб вуйкІан? Гъич чан бай гъакІнийин, дарш пель-лин чирккв гъабкІнийин фикир ктар касдик... Гъаз увуз яв велед ккундарвуз, гъаз?.. Гъит яв шулугъар, гъамускъан аькьюллу йихъ, алдатмиш апІуз узу набалугъ дарза, юкьур балин баб вуза, – шинтак китІнайи Азадийиз никк туври,гъийин йигъ ишбаан гъядябгънайи сес ебхъури-деребхъри адапІуру Убейсатди.

– Баяр сикин апІин, хпир, йиз муштулугънакан гъеебхъган, узу хаблан апІидива, – аьлхъюриси текрар апІуруГъямидри.

– Вагъ, мугъаз! Гъаму абдал шулайин, дарш фу хабар?! Узу яснаъ аза, хъа му аьлхъюра. Намус-гъир’ят нашияв, жилир? – шинтхъан ара гъахъи Убейсатди, кІулихъ хъайи кІару шалин пІипІнахъди уларилан гъягъюрайи чІатху нивгъар марщ апІури, жилириз чан наразивал улупуру. Дугъхъан чан дерд ва хъял жин апІуз гъабхъундайи.

– КкудубкІ, Убейсат, увухъди апІруихтилат айиз. Уву фикир апІурашала, яв жилир деллу шула кІури. Ваъ, дици дар, хъа шад хабри узу гъизмиш апІура, дидкан увузра ктибтуз ккундазуз. Аьгъязуз, гъеебхъси шад ва жигъил хъидива, уз’ин алархъидива.

Убейсатди байна риш, чпин йишварикк ккаъну, сикин гъапІнийи. Хъа-син хизандин хулаъ, дивандиин ярхи духъну, кІуликк хилар ккивну, фиткан вуш фикрарик кахъну, маш заваризди дахънайи жилириз багахъ шулу, дугъаз ацахъну лигури, жилириз хъпехъуз чав гъязур вуйивал улупуру. Хпирин хил дибисну, думу чан гъвалахъ дитну, дугъан кІул чан хабахъна къяни дапІну, Гъямидри ккебгъру.

– Йиз масан, увуз къанди шад хабар тувбаз бахишламиш апІин. Ихъ бай Къудрат чІивиди ими, думу Ташкентдин госпиталиъ а... Магъа дугъхъан вуйи кагъаз, урх уччвуди, кагъазра йиз дуст Керимовдин бай Селимди гъабхиб ву, – Гъямидри кагъаз хпирихъна гъачІабккуру. Убейсатди думу гъялакди бисуру ва чкиди урхуру. Эгерки йицІуб дакъикъа мидиз улихъна уларилан пашманвалин нивгъар гъягъюрайиш, гъамус шадвалин нивгъари маш къяши апІурайи. Жилирин хабахъ кІул хъивну, дугъан машназ сифте ражари чпи сарсариз багахъ гъахъиганси, гъаргандиз жанар сатІиди гъитуз ккуниганси, гъамусра жилирихъан ярхла хъуз даккунди, жилир чав туву муштулугъдиз фит’инди рази ктауруш, мюгътал духънайи. Аьхирки ачмиш шулу: – Гъаз увуз мициб жаза тувунва, гъаз ухди гъапундарва, я инсафсуз жилир? Дарш метлеб узу чІивиди имиди йикІуб вуйнив? Дициб йигъ рябкъдаруз, улар миккиван, узу яв кІуллан улдучІврур дарза...

– Хпир, хъа гъаз вуш, закур аьгъю шулвуз. Селим закур ухъуз хялижв хъиди, дугъу увуз ктибтур, Къудратдикан дугъу чав вуйи-вуйибси пиди. Гъамус хъугърува яв ккунирихъ?

– Бай чав дярякъди ваъ. Закур Ташкентдиз тІирхурхъа, бай дярякъкъан гагъди юкІв архаин хъибдариз, самолётдиз билетар заказ тув, жилир...

– Йиз мурад, дахъну эргвал йивухъа, гъацІишвар шула, гвачІнин ухди

гъдужвну ккунду, жямаятдиз саламдиз мягъянай кІури кючйиригъ адмий-ир гъяъну ккунду, цІибдикъан ахухъа, – теклиф дивру Гъямидри, хпирин кІуллан хилар илтІишури, тюмер апІури.

Йишвну гъахи тахсирклар дустагъханайиъ тІаъну, дежурныйиз мугъаятди дийигъуз буюрмиш дапІну, операцияйин иштиракчйириз КГБ-йин терефнаан чухсагъул мялум ва вари гъалибвалихъди тебрик дапІну, дулариз хулариз алдагъуз ихтияр тувну, Гъямидовна Пулатов чпира алдагъуз, эргвал йивну, закуриз цІийи кувватар кІватІ апІуз мясляатназ гъафнийи. Дуларра ликри гъдужвнийи.

– Сулейман Баширович, гъялак дархъувал хаиш вуйиз, – ачмиш шулу Халидов.

– Сушай, Насир Мурадович, ич бабу сарун баяр апІури имдарич, гъапІишра, жарар шулу, узу ваъ, эргунза...

– Сулейман Баширович, чарасуз вуди накъвариин къаравул дерккн ккунду. Вягъшибегна Давуд «хазна» хъади къяляхъ дяргъиган, дуларихъди аьлакьалу вуйидар хабарсузди гъудургдар агуз гъюб мумкин ву. Дидира ухъуз операцияйихъди аьлакьалу цІийи ляхнар арайиз хиди.

– Айда маншаллагъ! Уву гъякъ, Насир Мурадович. КІул даргъа, лап кІарзавуз, советарин хал ву... Майор Халидовдин теклиф фици ебхъуравуз, Зейнал Мамедович? – чан заместителин теклифнийин рази духъну, Гъямидовди чан ушв Пулатовдихъинди илтІибкІуру, милицияйин начальникдин фикир фициб вуш, аьгъю апІуз ккунди.

Насир Мурадовичди дюз кІуру, Сулейман Баширович...

Пулатовдихъдипуз ккундайиб ккудубкІуз гъидритди, Гъямидовди хъана суал тувру: – Дици вуш, фужар дина гъаъхъа?

Гъелбетда, гъафири сифтена-сифте «Скорый помощь» абгиди. Гъаци вуйиган думу накъварин майдандиин ккунду. Машин гъябкъган, дулари накъдихъна гъяркат кипди. Йиз фикриан, машиндихъди ва ерли агъалйирихъди таниш вуйи Велина эргвал аьгъдру Къасум гъушиш, ужу ву, – жаваб тувру Пулатовди полковникдин суалназ.

– Хъа къюр цІиб дарин?

– Хъа узура гъягъярза, юлдаш полковник. – Дедемдира чав операция давам апІуз гъязурди вуйивал улупуру.

– Учвуз ягъурлу рякъ! Лигайгъа, ихтият апІинай. Ухъуз фициб вушра гъалибвал герек дар. Яракъра гъадабгъай. Йишвну чюлиан дяргъю мал абгуз гъягъбанди гъахъишра, яракъ гъадабгъуру, хъа гъудургу алверчи агури гъюрударихъ пулемётра хъуб мумкин ву. Яракъди учвуз машат апІидар, думу ичв заминвал ву, – кІваин апІуруПулатовди.

– Ягъурлу рякъ, гъалибвалар! – аьлава апІуруГъямидовди, чекистар рякъюъ тІаъри.

ГвачІиндиккна удубчІвну имбу вазлин зяиф нулари накъварин багахъ-кІуларихъ машин хъадрувал, инсандин къаранту адрувал аьгъю апІуз мумкинвал туврадайи. Накъварин раккнар арццну, «Скорый помощь» айтІинди апІну,

думу майдандин саб мурччваъ дебккнун, дид'ан эдеъну, чекистари гъарди саб пост гъибиснийи: Дедем накъвдихъна гъушнийи, Къасум машиндин багахъ ккеънийи, хъа Велди трассайиз багахънаси дуснийи. Арайиан гъацІ саятра гъубшундайи, Велдин къаншариъ трассайин гагул терефнаъ саб бицІи машин дебккнийи. «Якъин Вягышибеган «жигули» ву», – чав чакна кІуру Велди. Машиндин аквар кІушвубси, дид'ан сарэдеънийи, думу къарантуийин къяляхъ Велди ул хъипнийи.

Машин дийибгъган ва дидин аквар кІушвган, Дедемна Къасумра цІийи «хялар» гъювалиин сарун умудлу гъахънийи. Машиндиан эдеъну, къаранту дизигну накъвариина гъушнийи ва «Скорый помощдиз» багахъ гъахънийи. Машиндин раккнар арццуз дархъиган, айтІ фужкІа дрякъган, къаранту хъана трассайин гъирагъдихъ дебккнайи «Жигулийихъна» къяляхъ дуфну, диди имбуриз кІуру: – Къучибег, машин а, хъа чпи адар, къардашлугъ. Фу ибшри, машин дипну, чпи наана дургну дурар?!

– Шахшабег, белки машиндиъ даахнашул, лиг айтІ, адарш дурар му вахтна наана гъягъиди?! Белки нириз ктучІвуншул. Гъарах, лиг ужуйи, – машиндиъ деъну имиди, раккнин шюше ис дапІнайи улдхъан кІул хъитІибгъну, идипуру Къучибегу.

«А-гъа, Вягышибеган баяр ву. Аба агури дуфна аъжюзар», – чав чакна дупну, Велди дурарин гъарсаб гаф ва гъяракат чан фикриъ гъитру. Лицура-йир Шахшабег, хъа машиндиъ имбур Къучибег вуйивал дугъаз сарун аъгъю гъабхънийи. Дугъу чан улар хъана накъварихъна гъягъюрайи Шахшабегахъ хъирчнийи.

Накъварин майдандиин дебккнайи машиндихъна диш духънайи къаранту тмуну чекистаризра рякъюрайи, хъа думу шлин къаранту вуш, дурариз аъгъдайи. Я Велдихъан дурариз думу Вягышибеган бай ву, дупну хабар тувуз шуладайи, я дициб игътияжра адайи. Вахт гъюраагъю шул.

Му къаранту хъана «Скорый помощдиз» багахъ гъабхънийи. КІул цІибдиси за дапІну, машиндин кабинаиз гъилибгнийи, фужкІа адайи. Хъасин, къяб абццуз ккунди, раккарихъна гъушнийи, ручкайиз хайлин гужар гъапІнийи, гъич абццуз шуладайи.

Вагъ-гъа! – руг адабцІну дипнайи накъв гъябкъган, Шахшабеган ушвиан ккунди-даккунди чІигъ утІубчвнийи. Мугъан гъагъи сес машиндиъ айи Къучибегазра гъеебхънийи, хъа фу гъабхънуш ва гъаз чІигъ гъапІнуш, дугъаз аъгъдайи. Машин дипну, думу гъардшиз кюмекназ гъажаргънийи. Дугъан учІру чІигъ чекистаризра гъеебхънийи. Вушра дурар чпин постариъ дийигъну, гъюз ккимбу гъядисйириз ккилигурайи. Къучибег накъвдихъна хъуркънийи. Душваъ майитси ярхи духъну дахънайи Шахшабег гъяркъган, думу мюгътал гъахънийи. Жилиин гъачІарккнайи гъардшиз багахъ духъну: «ГъакІнийкІан, дарш чІур гъахънийкІан?» – фикрарик кахъну, чан хил Шахшабеган гъючІакк ккубчвнийи, юкІв гъизгъинди либхурайивалиин инандирмиш духъну, чвучвун ибахънаси “Шахшабег, ай Шахшабег, уягъ йихъ, узур яв багахъ хъаза” кІури, хиларихъди думу тІурчвурин, къамкъариинди

дугъан багахъ дуснай. Къучибеган гъарсаб гъаракат Дедемдин уларикк арайиз гъюрайи.

«Якъин Вягъшибеган баяр ву. Му мисккиндиз гучІ гъабхъну... Чав уягъ шул... Велди чІалра пайиз ккебехъидиза, уягъ гъахъиган арайиъ фицдар улхбар шулуш, гъеле лигуза. Белки учуз лазим вуйи улхбар гъахур», – фикрарик кахъру Дедем.

Саб йицІуб дакъикъайилан чІур духънайир ачмиш гъахънийи. Дурарин арайиъ улхбар гъахънийи. Сакит йишван дурар гъвалахъ жин духънайи Дедемдиз лап ужуйи ерхъурайи.

– Я кас Шахшабег, уву мицир гучІбях вуйиб аьгъдайзуз...

– ГъапІза, жан чве? Аба адрувал саб, хъа накъвдиз гъамциб аьрвал гъабхиган, аьгъ апІуз гъабхъундайзухъан, юкІв амриан гъубшнийиз. Лиг гъапІнаш, накъвдиан майит адабгъубси ву. Гъаз, шлиз герек гъабхъну му рибгъувал, шлиз?.. Къучибег, гъапІхъа, аба адар, думу наана гъудургну, машин дипну, думу наана гъушну?

– Якъин пиян духъну машиндиъ дахъна, уву машиндин айтІна ужуди гъилигундара... Аьгъязуз, пиянди машиндиъ дахъна... Дици макІан, Къучибег, ихъ аба пиян хъайизкъан убхъур дар.

– Дугъу ихъ хулаъ бабхъан гучІбу убхъурдар, хъа жараринуб бегъемди хъубзру.

– Думу ихтилатар гъитхъа, аба наан а?

– Наана гъушнушра, машиндихъна думу гъиди, гъайизкъан гъуздихъа...

– Узу кІурадарин, якъин машиндиъ дахъна. Гъушхъа, ракнар дюргънура лигну ккун... Яраб аба чекистарин бацаригъ гъахънийкІан? – мюгъталдиси кІуру Шахшабегу, чан гъагъи сесниинди.

– Чекистарин ихъ абайихъди фу аьлакъа ашул? – аьгъю апІуз гъялак шулу Къучибег.

– Увуз аьгъдру ляхнар гизаф а, жан чве...

Трассайиъди кафарийизди саб машин утІубчвнийи. Гъардшар, «Скорый помощдиз» гъюнар йивну, хабарсузди гъудургу абайин дердер апІури дийигънайи. Дурарин арайиъ гъягъюрайи жини улхбар йишвандин сакитвали Къасумдин ибарихъна хурайи. «Гъаму йишван вахтна ихъ абайи накъваригъ фу гъудубгну, ухъу фу абгура? Гъаз увуна бабу узуз ачмиш апІурдарчва?» – инжиклуди гъерхру Къучибегу.

Гъафидар фужар вуш ва гъаз гъафидар вуш, аьгъю гъабшихъан, Вели накъварин ракнарихъ дебккнайи «Жигулийиз» багахъ шулу ва Вягъшибеган къялану балин ччвур дибисну, чІигъапІуру: «Шахшабег, гъач машиндихъна, аба гъидихъну!» Мугъу сес гъапІхъан, Дедема, гъардашлугъар Велдин сеснахъ трассайиз удучІвруб аьгъяди, «Скорый помощдиз» багахъ шулайи.

Йишвандин му вахтна чпиз таниш сес кубкІган, Шахшабегна Къучибег аьжайибра гъахънийи, цІибдиси гучІра кабхънийи, аба гъидихъну гъапиган шаклур гъахънийи. Хъа Велдин таниш сесну дурарик кабхънайи гъал ва гучІ цІибдиси яваш гъапІнийи. Дурар багахъна хъуркъубси, Велди кІуру:

– Къучибег «Жигулийиъди» гъарахри, дарш ичв аъжуз баб деллу хъиди, вари посёлок ликриин апИди. Гъит дугъу думу ккарцри, хъа уву учухъди гъач, абара рякъяра, фу гъабхънушра мялум шулвуз, къяляхъ хътакрури «Скорый помощра» гъабхара, дидин ачар ичв абайи узухъна тувну, дурар я увухъна, ясана главврачдихъна тув, гъапнийи.

– Хъа учвухъ машин хъадарчвухъ? – гъерхру Шахшабегу.

– Ваъ, хъадарчухъ, шагъриз гъябгъюрайи машиндиъди гъафунча, къяляхъ гъягърудар «Скорый помощдиъди» гъягъидихъа.

Гъардшар Велди гъапибдиинразигъахънийи.–Увугъарах, Къучибег, баб сикин апИн, дарш дугъу Варисоюздиъ розыск мялум апИди, – цѳибдиси разиди идипуру Шахшабегу.

Къучибеган «Жигули» посёлокдиз рякъюъ убчѳвнийи. Велина Шахшабег «Скорый помощдихъна» диш гъахънийи. Машиндин багахъ хъайи чаз таниш ксар гъяркъган, Шахшабег мягъталра гъахънийи: – Валлагъи саб ляхин а, дарш учву шубур кас му вахтна накъваригъ хъидайчва...

– Уву, Шахшабег, саб ляхин адайиш, учвур мушваъ хъидайчва, – тасдикъ апѳуруВелди.

– Валлагъи гъамрар яв чвъюкърар ву, инспектар,.. гъаз?

– Гъаз вуш шагъриъ абайи чав пидивуз, гъамус деъ машиндиъ, – табшурмиш апѳуруВелди, «Скорый помощдин» къяб абццну, Шахшабегаз машиндиъ деуз хил хъапѳри. Чан мушваъ фукѳа ктрубчѳвруб агъю гъабхъи Шахшабег машиндиъ эънийи, дугъу Велдиз сппар кчѳикъурайи.

«Скорый помощъ» милицияин раккнарихъна хъубкънийи. Машиндин сигнал кубкѳубси, дежурный милиционер раккнарихъна гъафнийи ва дуфнайидар йишвандин табшуругъназ душнайи оперативникар вуйиб агъю гъабхъиган, раккнар арццну, машин гъяятдизди деебтнийи.

– Ахъюдарикан фуж а? – гъерхру Велди дежурныйихъан машиндиан эдеъси.

– Майор Судатов, – жаваб тувру дежурныйи.

– Гъарах, хъана сарсана наркотикарин алверчи гъахну йип, – дупну, Вели машиндиз багахъ шулу, раккнар арццну, къябаъ айидариз эдеуз ихтияр тувру.

– Къяляхъинди илдицу улариъ Судатовдин ягъал жан гъябкънийи. – Юлдаш майор, ичв табшуругъ тамам гъапѳунча, Вягъшибеган сарсан уртахъ гъахунча, – хил унтѳахъна за дапѳну, рапорт тувру Велди.

– Ахъю чухсагъул! – Вели гъузри, тмундар алдагъай,йигъ хъайиз цѳибди вушра ахай, закур гвачѳнин ухди апѳруляхнар гизаф айихъ, баркаллагъ учвуз!

Къасумна Дедем алдагънийи. Судатовди Велдиз чан йишвандин «гъибихъуб» хъади гъач кѳури хлихъди ишарат дапѳну, дежуркайиз ликарик жвар кипнийи.

– Юлдаш майор, полковник Гъямидовди хъадакнугъафѳиси чаз зенг апѳинай гъапнийи, учхъан хабар дархъиди думу ахидар, – кѳуру Велди.

– Вахтсуз вахтна къаби кас инжик апѳну гъаз ву ихъ? – идипуру Судатовди.

– Ичв улхбар хъасин аПарчва, узухъди ккудубкІай, – наразивал улупуру Шахшабегу.

– Гъамусяаьт «хялижв». Узу увуз гъач гъапундарза, гъафунва увухъди гаф-чІал аПайиз сабур аПин, – дупну, Судатовди телефондин трубка алдаб-гъуру ва номерар гъюдюхну, жавабназ ккилигуру, ибарик чаз таниш сес кубкІган, ачмиш шулу: – Зейнал Мамедович, бахишламиш аПин, нивкІ чІур аПуразаяв, работникари Вягъшибеган сарсан уртахъ гъахну, гъапІча.

– Фуж вуш аьгъю гъапундарчва?

– Вягъшибеган бай ву, юлдаш подполковник.

– Итай угъраш камериъ. Лигайгъа, абайихъди гъич саб жюрейин аьлакъа дарибшири!

Чан начальникди улхуб ккудубкІган, Судатовди КГБ-йин начальникдин телефондин номерар агуру. Ибарик сес кубкІубси, дугъу гъерхру: – Фуж ву?

– Наана зенг аПурачва? – дугъаз жавабнан ерина суал ебхъуру. Гъямидовди телефондихъан чахъди улхурайир фуж вуш аьгъю дарапІди, гъич саб вахтна дугъу я чан ччвур, ясана гъуллугъ кІурдайи. Судатовдиз, гъелбетда, телефондихъ хъайир аьгъю гъахънийи.

– Судатов ву, юлдаш полковник... Ихъ баяри сарсан алверчи гъахну. Му ражну ихъ баярин бацаригъ лап жигъил «мирш» гъябхъну.

– Фуну дагъдиан ву думу жигъил?

– Вягъшибеган бай Шахшабег.

– Баяри эрг'вал йиври, гъачІнин операция аПидихъа, – дупну, Гъямидовди трубка дивнийи. Телефондихъан ара шули, Судатов фикрарик кахъру: «ГъачІнин давам аПруоперация гъаПруб ву?»

* * *

Гъарганси гъира Пулатов ляхниз ухди гъафнийи. Дежурныйик гаф капІну, думу кьюбпи мертебейиз удучІвнийи. Кабинетдиъ учІвну, гъюлихъинди айи улдахъна душну, лепе алдру Каспийиз лигури, дидин сакит штук куркІрайи гъачІниндин ригъдин нурари гюзгидиси къяляхъ аПурайи аквнан цІумгъляриз чан улар жалб даПІну, фикрарик кахъру: «Ай инсан, уву дюз рякъ'ан адаурайиб яв тямгъ вуйивал яраб увуз аьгъдайкІан?!» Хъасин телефондиз багахъ духъну, гагул хлихъди трубка ибахъна дубхну, арчул хлихъди номерар гъюдюхну, ибарик таниш дишагълийин накъ гъаПу ишбаринан гъядябгънайи сес кубкІган, думу ачмиш шулу: – Убейсат бажи, сабахайрар, увуз ерхъру чІуру хабрар гъарган гъамци кучІлариндар ишри.

– Чухсагъул, Зейнал къардаш, уву узу шад гъапунва, уву аллагъди гъарган шадди гъитриву, я Аллагъ!

– Баркаллагъ! Йипа, Гъямид Гъясанович наан а? Багарихъ хъайиш, гъадму лазимди вуйзуз.

– ЧІат а, гъамусяаьт, – дупну, трубка столиин дивну, Убейсат улдахъна гъушнийи ва жилириз телефондихъна гъюз теклиф дивнийи.

– Сабахайир, Зейнал Мамедович, – Гъясановди милицияйин начальникдиз

гьялакдиси чав телефондихъна гъафивал ва хъпехъуз аьшкълу вуйивал улу-пуру.

– Ассаламялейкум, Гъямид Гъясанович! Гъа, жямяаьт уч гъахънийин, дарш...

– СакъюдартІан ваь, начальник, уч даришри кІури гвачІнин ухди кючйириз адмийир деетнийза. Вушра мирас-варисар, гъуншйир, жвуван яр-дустар, фици гъабхъиб вуш, аьгъю апІуз кІури, уч гъахъну, вари мюгътал духъна, гъацІар хъугърадар, гъацІари майит ктабгъурча кІура...

– Хъа Вягъшибег адруган, лапра аьжайиб духънашул. «Балин халу наан а кІури, гъерхрударра ашул?

– Гъерхра. Адар, дуфнадар кІури, алдаураза.

– Думу наан аш, дурариз гъелелиг аьгъюдидра дар. Яв сижарагайин бай Шахшабегра диснайиваликан увузра гъеле хабар даруз?

– Аллагъисан думу алчагъри чан кифир ляхнаригъ баярра гъидикъна-йин?! Аллагъдин нянайиккан ккудручІвричав.

– Ав, гъурумсагъди чахъди дуст Давудра, бай Шахшабегра гъахну. Майит ктабгъувал герек адар, фила вушра дидин эйси удучІвур, хъа дидиь айиб майит вуш, дарш ичІи кІул вуш ич баяри аьгъю апІиди, акв алабхъси работникар экспертиза апІуз алверчйирра хъади накъваригъна душна, лигухъа фици шулуш, гъафихъан хабар дибккидизавуз... Лиггъа, ихъ ихтилат ихъ арайиь гъубзри, – трубка диву шубуб дакъикъа гъябгъяйизра, хъана телефон гъарабхънийи. Трубка за гъапІубси, дугъаз ебхъуру: – Гъа, баяр гъушнийин экспертиза апІуз?

– Сабахайрар, Сулейман Баширович. Ав, гъушну, ккудубкІурира ашул...

– Йипа, цІийи «хялижвуваз» хушгелди апІуз узу фила гъиди?

– Баяр гъафибси, зенг апІидизавуз, Сулейман Баширович.

Экспертиза дапІну, накъварихъан оперативный десте гъафибси, Пулатовди КГБ-йин начальникдиз милицияйиз гъюб теклиф гъапІнийи. Милицияйиз хъуркъу Гъямидов, дизигну начальникдихъна гъушнийи. Салам тувну, чав учІвган, ликри гъудужву Пулатовдихъна хил гъачІабккну, чав кресло-йин деънийи. Пулатовра дугъан къаншариь деънийи ва начальникари чпин «йишвандин хюрчан» натижйирикан разиди, улариинди сар сари гъалибвалихъди тебрик апІурайи.

Пулатовди Велдиз майор Судатовдиз гъач пуз табшурмиш апІуру. Инспектор удучІвхъан, милицияйин начальникди Гъямидовдиз кІуру: – Узу увуз Вели «Вягъшибеган алверигъ» гъидикънадар гъапундайин, Сулейман Баширович. Молодец касдиз, магъа дугъу ихъ шак дурубшрайи «алверчира» арайиз адагъну... Кабинетдиь, гъюндюр жан минди-минди хъипри, Судатов ва дугъаз гъач кІури гъушу Вели учІвнийи.

– Ибрагъим Абдуллаевич, чухсагъул, сан гъаахундара, гъарах эрг'вал йив, лисхъан гъярва, – Пулатовди чан заместителиз лисхъандиз хулаз гъягъюз ва гъулайвал гъадабгъну гъюз ихтияр тувру. Судатов удучІвхъан, началь-

ник инспекторихьинди илтГикІуру: – Гьамус цІийи «хялижвувахъди» учу та-ниш дапІну, увура эрг’вал йивуз гьагъяра.

– Юлдаш начальник, сад йишван гъаахундар кІури фукІа даршул, узу «Кировскийиз» душну ккунду...

– Уву гъякъ... Дици вуш, уву учуз бицІидиси Шахшабег дисбакан кидибт, аьгъяди гъабхъиш, дугъахъди ихтилат апІуз учуз гъулай хъибди, – теклиф дивру Пулатовди.

Начальникариз багахънаси деъну, Велди накъваригъ Шахшабегна Къучибег дисбакан ктибтуру, гъацира Къучибег хулаз деетбан себебарра кІуру. Жикъиди аьхюдариз «йишвандин хюрчкан» ихтилат дапІну, Вели кабинетдиан удучІуру ва чан участокдиз рьякъюъ учІвру.

Думу гъушхъан, Пулатовди дежурныйиз чпихъна Шахшабег Абдалбегов хуз табшурмиш гъапІнийи.

Саб вахтналан «хялижв» кабинетдиъ учІвнийи. Мул хъапІбииди фу-вуш дупну, начальникарин улихъ дийигънийи. Гьам Гьямидовди, гьамсана Пулатовди сабпи ражари чпин уларики ккархъу къялан жандкин, ацІу гергми машнан жигъилиз фикир тувнийи; йишвандин вахт вушра, дугъан кІул’ин алдайи, жандиинра пчІуди алахънайи, думу «йишвандин хюрчаз» гъазур дарди удучІувал аьгъю шуйи.

– Хушгелди, Шахшабег, гвачІнин ухди наан айир вува? – гьерхру Пулатовди. – Йиз аьгъювалиинди, Вягъшибеган бай вува, вари лишнар гъадгъаз ухшар ву.

– Ав, гъадгъан бай вуза. Бай абайиз ухшарвали бабан марцивал тасдикъ апІура, начальник, – жаваб тувру Шахшабегу уткандиси.

– Лихурава, дарш урхурава? – гьерхру Пулатовди.

– Шофёр курсар ккудукІунза, армияийъ шофёрди гъилихунза, совхоздиъ Гьясановди ляхин тувундарзуз, урхуз гъагъбанди вуза...

– Гьясанов ляхиниан утІурккнугъацІ йис шула, гъаз цІийи директорихъан ляхин ккун гъапІундара? Армияийан дуфну фукъан вахт вуяв? – улхбаригъ Гьямидовра гъидикънийи.

– Сад йис шула, начальник.

– Жигъил кас сад йисан дилихди гъузри аьдат вуйин? Мушваъ гъаз ава? – Гьямидовди сабсан суал тувнийи.

– Сан аба агури накъваригъна гъушур ичв работниари машиндиъди гъахунзу.

– Аьлапат! ГъацІишварган аба агури накъваригъ?! Йишвну аба накъваригъ гъаз ишри? Уву увуз гъациб суал тувнийва, Шахшабег?

– Вуйибси пидиза, учвуз ккуш хъугъарчва, ккундарш ваъ...

– Инсан инсандихъ хъугъну ккунду, Шахшабег, думу уьмрин тІалаб ву, ккебгъ, хъпехъурача, – Гьямидовди дугъахъ хъпехъуз чпин аьшкъ айивал улупуру.

– Сабпиб, узу накъвдихъ гъаз чІур гъахънуш: таза накъв ккирибгъну, дирибгъну гъябкъган, инсандин ягъсузвалин къадар адруваликан дерд

гъабхънийзуз. Къюбпиб, эгер учву узу чІуру ляхнаригъ гъя кІураш, гъалатІ шулачва...

– Хъа ичв абайи наркотикар масу туврайивалкан аьгъдарнуз? – гьерхру Пулатовди, гъеле Шахшабегу чпиз дюзди кІуруш, аьгъю апІуз ккунди.

– Аба наркотикарихъди аьлакьалу вуйивалиин шаклу вуйза, хъа наънан вуш, гъапІрудар вуш аьгъдайзуз, майтариъди хури масу тувур кІури гъич фикриъкъан адайиз. Накъвдиз гъацдар аьрвалар гъахириз бажагъат аллагъди инсаф апІур... Абайи наънан вушра «хазна» гъадабгъурайивалиин шаклу гъахъиган, «гъапІруб вуяв», кІури, гьерхнура вуйза. «Увуз аьгъдру ляхнар гизаф а, жан бай, тувуб ипІин, гъабхиб алабхъ, суалар туври вердиш махъан» – узуз туву жавабра гъамциб вуйи. Эгерки думу намусузди эмин балин накъвдиз дициб аьрвал гъабхиб аьгъяйиш, думу накъваригъ гъакІну гъапишра, узу думу агуз гъягърур дайза, дердер апІури айи бабан хаишназ гъафнийча. Къучибегаз наркотикарикан гъичра хабар адар, накъв итІибккуваликанра думу бейхабар ву, – Шахшабегу чан улхуб ккудубкІнийи.

– Шахшабег, субайди вуна, дарш ликрихъ тІурин хъибтІнанив? – аьлхъюриси гьерхру Гъямидовди.

– Субайди вуза, начальник. Жвуван хлиъ саб пишекъан адарди, кюлфетдин эйси фици хъуза? Цци урхуз гъягъбанди вуза, эгерки учву узуз ихтияр тувиш.

– Ужуб фикир вуяв, пишейин эйси хъидива, абйир-бабарин тягънайиккан ккудучІвидива, ассиллу дарди кюлфет кІули гъабхидива. Сарун йиз кІуруб адариз, Зейнал Мамедович, – Гъямидовди чан суфат милицияин начальникдихъинди илбицуру.

Пулатовди дежурныйиз Шахшабег камерайиз гъахуб табшурмиш гъапІнийи. Къюрид начальникарин арайиъ чпин улхъан душну имбу жигъиликан улхбар давам гъахънийи, дугъан гъякънаан гъарури чан фикрар ачмиш гъапІнийи. Хъасин дурар вахтназ вуди жара гъахънийи. Гъямидов гъяятдизди удучІвнийи. Хъадукран марцци гъавайихъди айтІна папрусин къутІкъли кумра деебтури, гъяятдин гъирагъ-бужагъдихъ кивнайи, гъяракатниинди чру шулайи бицІи рукчарин, гъизилгюлерин чІеърийириз лигури, неззет ктабгъурайи. АйтІан разиди вушра, гъабхурайи операция фици кудубкІуйкІан кІури, фикрарик кахънайи.

Драматургия

Художник Мягъямед Мурадов

Абумуслим ЖЯФАРОВ

Табасаран литературайин бина дивдарикан сарпир вуйи бажаранлу шаир, писатель ва драматург Абумуслим Пирмягьямадович Жяфаров 1909-пи йисан Хив гъулаъ нежбрин хизандиъ бабкан гъахъну. Аьгъювалар Дербентдиъ рабфакдиъ гъадагъну.

СумчIурпи йисарин эвелиъ литературайиъ учIву А. Жяфаровди цIийи девир адлу, халкъ зегъметназ рюгъламиш апIури «Садпи къадамар» (1933 й.), «Шад сесер» (1935 й.) кIуру шиъраин гъварчар, «Думуган ва гъамус» (1934 й.), кIуру ихтилатарин китаб ва «МучIувалиан акувализ» (1934 й.) кIул али пьеса яратмиш гъапIну.

50-60-пи йисар А. Жяфаровдин яратмиш'валин рякъюъ бегъерлудар гъахъну. Гъадму вахтари дугъан къалмикан гизаф шиърар, поэмйир, прозайин эсерар ккудучIвну: «Эреллер», «Чйир», «ДарчIиди кивур», «Бегъерлу йис», «Уьмур бадали», «Хлинцар кайи зиянкар», «Закурин рякъ» ва гизаф жарадар.

1969-пи йисан Абумуслим Жяфаров ихъ арайиан гъушну, амма дугъан эсерар табасаран литературайиъ гъаргандиз гъузну.

ДАРЧИДИ КИВУР

(Юкъуб пердейин драма)

Иштиракчйир:

Рустам
Гюллер
Аьлихан

Дада
Керим
Тамада

Рягъим
Нури
Тагъир

1-пи ПЕРДЕ

(Вакъиа гъулан гъирагъдихъ шулайиб ву. Гъарар кюлерин арайигъян ярхлаъси айи хуларин лизи машар, хъана ярхлаъси ягъал дагъларин йиф айи кIакIар рякъюру. Сягънайин гагул терефнан гъирагъдихъ чинар гъарин лизи къаб рякъюри шулу. Арчул терефнаъ рукарин арайигъян накъварихъ хъайи гъванар рякъюру. Перде тIапIган рякъюъди гъюрайи солдти урус чIалниинди кIурайи мяълийин сес ебхъуру:

«Пусть он землю бережет родную
А любовь Катюша сбережет...».

*Му ихъдар фашистаршин гъалиб гъаши йигъари дявдиан хъадакнугъю-
райи Рустам ву. Солдтихъ арчул хил хътруган дугъан шинелин луг чуликк
ккитИибшвна. Дугъан гагул улра илибтІна. Дугъу чан кІул'ин али пилотка,
чан бюркью ул ккебкуз ккунди айирици, гагул терефнан гъвалак кивна. Ду-
гъан къял'ин, чаъ резиндин туп ади хъпаз лигну утІубснайи, солдтин мешок
алди шулу.)*

Рустам (чинарин къаблиз лигури). Эй, увуз салам вуйиз, йиз кІван мю-
гъюббат! Йиз аъзиз ругдиин битмиш дубхънайи чинар! Уву сагъ-саламатди
гъубзбиин, гъюблан-гъюбаз ахю хъувалиин гизаф шад вуза. (*Багахъинци
духъну, чаъ фила-вуш гъарин къаблик каънайи гъарфар Р. Г. урхуру*). Уву йиз
сифте мюгъюббатнан шагъид вува. Уву, йиз жигъилвали чан къисмат ктабгъ-
руган, учу гъулху гафарин, ич шаду йигъарин шагъид вува. Уву кІваълан
гъаундарза. (*Чахъ хъайи тек хил'инди гъарин къаб дибисну, хиялар апІуз
хъюгъру*). КІваин илмийиз! (*сягънайиин акв ктІубшвуру. Солдат дургру.
Сягънайиин йигънуси ачухъ акв кабхъру. Гъаму вахтна жигъилди вуйиган
Рустамна Гюллер фици му гъариккна гъафнийиши улупура. Рици шадди гъерг-
ри, Рустам дугъан къялахъ хъергру*).

Гюллер (чинарин къабличъан хълигури). Магъа дис.

Рустам (алжагъури). Дисдарин?

Гюллер (шадди). Ваъ, дисуз гъитдарза.

Рустам (хъергри). Агу дис дарш. (*Бай хъергру, рици гъергри, гъарин
къаблилан илтІикІури, дисуз гъидритри шулу*).

Гюллер (гъарин къабличъан хълигури). Магъа дидрисди. Узуз ккун дар-
шиш, гъич дидрисарвухъан.

Рустам (гъарин кІанакк ккайи гъарз'ин деъну, паимандиси). Гъайиф!
Аъжаб ужу шуйи увуз ккун гъабхънийиш...

Гюллер (чан кушарик китІнайи кюкйирикан саб кадабтІну Рустам-
дихъинди гатІабхъуру).

Гъаркат апІин, бис я Рустам
Увухъна кюкю тІибхура,
Диди йиз кІваъ айи манишин
Яв кІван манишнахъна хура.

Рустам (кюкю дибисну). Уву гъапІуз дици кІурава, я Гюллер, кюкю
дебщну, чІубхру мутму ву. Увуз ихъ кІван мюгъюббатра кюкюси дебщну
ккундувуз. Узу думу ляхниин рази дарза.

Гюллер (начди, чан маш кюкйир гъарчнайи кушаригъ жин апІури). Ваъ
Рустам. Узуз дици пуз ккунди адарзуз.

Рустам. Дици пуз ккунди адруган уву узхъан гъапІуз гъерграва?

Гюллер. КІваз зурба аъзаб дархъиди, зурба мюгъюббат бихъру мутму
дар.

Рустам (шурахъ хъергуз гъязур шули). Увуз йиз кІваз зурба аъзаб дубхъ-
ну ккундийвуз? Яраб гъаци вуйкІан!

Гюллер (*аьлхъюри*). Ав, гъаци ву.

Рустам (*саб-швнуб ражну шурахъ хъергну гъарлан илтIикIури, аьхирки риш аьмалниинди дисуру*). Магъа. Йиз юкIв аьзабнаккан ккадабхъну. Дюз вуйин? (*Шурахъди гъар'ин деъру*).

Гюллер. Ваъ дюз дар.

Рустам. Фици дюз дар?

Гюллер. Узуз яв кIваз аьзаб дубхъну ккундарзуз. Узу думу шаирари дидикIнайи гафарси гъапиб вуза. «Аьзаб дарди мюгъюббатдихъ хъуркъруб дар...».

Рустам. Ухъуз шаирари кадагънайи гафарг ьаз лазим вухъа, дурарин гафартIан гюрчег вуйи дагълар, баябан чюллер ихъ мюгъюббатниин рази вуйиган. (*Гъаргъян бюлбюлин ширин мукъам ебхъуру*). Ебхъури айвуз? Ухъуз кIурайи мукъмар вугъа! Ихъ мюгъюббатниин думура рази дубхъна.

Гюллер. Хъадукар дуфнайиган ву, Рустам, хъадукар! Хъадукра табиаьтди пчIуди, шадди нефес хътабгъуру. Ряхъюри айвуз, майднар фици халачийир ккипнайидарси дабалгну аш. Аьйни узу увуз урхури аьи халачиси ву.

Рустам. Гъаяман, уву узуз ихтилатарик кайибсиб заварилан тIибхру халачи убхури ашалва гъа?

Гюллер. Увуз ихъ халачийин гъирагъдик узу каънайи «Р» ва «Г» гъарфар жара халачийирин тIирхувалтIан багъа вузуз. Дидик узу каънайи кюкйирихъан кьюрднура хъадукран хуш ниъ гъюру.

Рустам (*ярхлаз лигури, аьшкъ кади*). Хъадукар, хъадукар! Диди аьхълушнар, къаяр ярхлаз утIурккну. Ццийин йисан, гъийин хъадукар сад йисанна даршибсиб багъа хъадукар ву.

Гюллер. Гъаз?

Рустам. Уву йиз багахъ хъайиган.

Гюллер.

Йифар ухъгъан ярхла духъну,
Гъергна дагъдин кIакIариз.
Йиз кунирин мухриъ архъну
Архаин хъуб лап кIваъ айиз.

Рустам.

Йифар гъерцIган гъюрайи,
Штари мукъмар апIура.
Жигъил шуран улари,
Чан кIваз ккуни касс агура.

Гъар фици вушра, ухъу мектебдиъ йицIубпи классдиъ урхуриайигансдар шад йигъар гъеле-беле дихърудар дар.

Гюллер. ЙицIубпи классдиъ айиган гъапIуз?

Рустам. Уву йиз мюгъюббатнаъ ухъу йицIубпи классдиъ урхуриайиган яунмиш гъахъунва. Думуган мектебдиан хулаз гъюруган, хул'ан мектебдиъ гъягъруган узу увухъди хъа пну, гафар чIалар апIура пну гъич сарира фикир

тудайи. Ухъу гъарийгъан сар-сарихъди шуйхъа. Амма гъамус, сар кафтриз ухъу гъаму йишв'ин деънади гъаркъиш, рукаригъ гъайи кІури аваза адаб-гъуру. Дурариз ихъ мягъюббатнан марщиваликан хабар адар.

Гюллер. КІваин илимийив, Рустам, ухъу йицІубпи класс ккудубкІну, выпускной вечер айиган уву узуз фици нач ккапІнийиш? Халкъар аьлхъруган, начвалиан йиз машариккан цІийир гъеречнийиз. Фу нач адрур вува? Гъаясуз! (*Зарафатнакди Рустман гъвалаз гъурд йивуру*).

Рустам. Думуган узу фу гъапІнушра КІваин илимдариз. Узу думуган мягъюббатнан аьшкъну пиян дапІнайи.

Гюллер. Фици кІваин илимдарив? Узуна уву ялхъван апІурайиган, йиз хилиъ шабаш ивруган гъамци гъапІундайва? (*Рустман хилиз шутІам дапІну улупуру*). Варидари гъягъийир йивруган, узу жилариз зигуб ккун гъабхънийиз. Думу ляхин йиз кІваълан накъвдиз гъягъийиз дурубшур.

Рустам. КІваз зурба аьзаб даршиди мягъюббат шулдар гъапундайва? Белки гъаддиз узу яв хилиз шутІам гъапІнийхъиб.

Гюллер. Увуз зурнайинди, гъациб кІубанвалиинди йиз юкІв увуз та-бигъ апІуз ккундийнуз?

Рустам. (*нугъатниинди, урус чІалниинди кІуру*).

Только смелым покоряются моря...

Гюллер. (*Рустман фуражка рягърягъ къяляхъинди дапІну алабхъну, хил унтІагъ ивну*). Товарищ капитан, сарун фу кІуз ккундувуз? (*Шураз ярхлаан гъюри айи колхоздин шофер рякъюру. Дугъу чан улхбан саягъ дигиши дапІну*). Хъана гъадму мергимазар гъюра.

Рустам. Фуж мергимазар?

Гюллер. Аьлихан. Колхоздин шофер. Дугъу узуз гюн туврадар. Думу сиринси гъарган йиз къяляхъ шулу.

Рустам. (*цІибди фикир дапІну*). Гъайгъу дар. Узу думу сикин апІурза. Уву майдандиин кюкйир утІурайи аьмалар апІин. Узу жин шулза. Гъеле лигухъа дугъу гъапІруш. Эгер дугъу уву инжик апІру аьмалар гъапІиш, узу дугъан гъайгъу зигарза.

Гюллер. Лиг, къал-макъал мапІан гъа. Думу аждагъаси ацІур ву. Дугъаз хъял гъафиш, дугъу уву бугъмиш апІуру.

Рустам. Мектебдиъ юкъяр дисрударин кружокдиъ узу кІанакк ккиту касс гъич сарра гъахънийин? ГучІ мапІан. (*Рустам гъвандихъ жин шулу. Гюллери майдандиин кюкйир утІуз хъюгъру*).

Гюллер (*Аьлихан дярякю мисал апІури, кюкйир утІури, мяъли апІуру*).

Гъач багахъна, гъач багахъна кІваз ккунир,
Ярхлаан михъилигана нач кайир...

Аьлихан (*фурс кади, учв чакъ хъугъну, жибдиан портсигар адабгъну кІвантаригъ напрус гъиври*). Фу хабар ву, гюллербике, мучІмучІариин хъар алдаяв?!

Гюллер (*гъиликъну*). Хайир ву, Аьлихан. Хъар дубхъну узу гъаІрахъа?
Аьлихан (*папрус кабхъу спичка саб саягъниинди гатІабхъну*). Хъа му кюкйир шлиз утІурава? Гъаяман, Рустамбегаз вушул яв гъа?!

Гюллер. Гъадгъаз вуш гъаІрухъа. Пис ляхин дарки.

Аьлихан. Хъа уву кюкйир дугъаз багъиш апІруган, узу наан айир ву? Яв дадайиз машиндиъди гакІвлар хруган узу ужур, думу машиндиъ итну гъунши гъулаз гъачІишваз гъахруган узу дугъаз ккунир, увуз узу даккнир ву, даринхъа?

Гюллер (*дугъаз дилигди кюкйир утІури*). Дада – дада ву, узу – узу. Узу гъачІидарихъди ишлар гъаІур дарза.

Аьлихан (*багахъинси духъну, шуран гъюн дибисну*). Яв ккудубкІру гаф гъаму вуяв?

Гюллер (*чан гъюн дугъан хил'ан азад данІну*). Ав, гъаму вуйиз. Яв ккудубкІру гаф фициб вуш увура йип.

Аьлихан (*чан бачукІ улупури*). Гъаму йиз бачкІикан узуз лакач ибшри, узу уву мюгІюгъ дарапІиш. (*Дугъу бац йивну шуран кІулихъ хъайи келагъа хъчІюбгъюру*). Узу мид'инди вари халкъдиз рябкъюри йиз хъюхъяр марцц апІурза. (*Дугъу келагъа чан гъурдаз уч апІури, къяляхъинди илтІикІиган, чан улихъ дийигънайи Рустам рякъюру. Дурар кІуруб даркІруб дудубгнаидариси, саб къадар вахтна хъял кади сар сариз лигури дийигъуру*).

Рустам. Аьлихан, уву лап дюз гъаІунва. Увуз бачукІ алдабгъну лакач хъабхъуз ккунди авуз.

Аьлихан. Думу яв буржи дар. (*Намуснаан келагъа къяляхъинди гатІабхъну, кчІихуз гъязур шулу. Дурар, кІулар жилизди ис данІну, сар-сариз багахъ шулайиган, Гюллер дуфну дурарин арайиъ архъру*).

Гюллер. Явашай. Эгер учву узу кІурубдихъ хъпекъиш, узу учву саркъан кун апІдарза. (*Дурар цІибди сикин шулу*).

Аьлихан. (*хъял кади*). Фу кІуз ккундувуз?

Гюллер (*дурарин мухрариъ хилар утІукъну*). Ярхла йихъай. Лигай, учвуз къюриддизра узу ккунди айиб агъязуз. Амма узхъан йиз беден къюб йишваз пай апІуз шулдарзухъан. Гъаддиз йиз теклиф вуйиз: къюридди мясляаьтнинди юкъяр дисай, фунур заинг ъашиш, узу гъадгъаз къисмат ишри. Рази вуйчва?

Аьлихан (*Рустмаз хъял кади*). Рази вуйва?

Рустам. Ишри сарун.

Гюллер. Лигай, лик хъипуб кайиб дариз гъа. Ккебгъай! (*Рустам аьйни пьгъливанси, гъурдар улихъинди гъачІарккну, кІул гъвалахъинди данІну Аьлихандилан илтІикІруган, Аьлихан бугъаси, хъял кади, Рустам чан бацаригъ гъяхъдайкІан кІури, чав чахъ хъугъну дийигъуру. Гюллери чан хилиъ айи кюкйир тІуржури, илтІикІури, хътІикІури суд'явал апІуз хъюгъру. Рустму чан кІул ацІу Аьлихандин мухриъ утІубкъну, ликар гъячІягъну дийигъиган, Аьлихан дугъан ликрихъ лик хъипуз хъюгъру*).

Гюллер. Лик, лик! Думу бицІи баярин уйин ву. (*Дугъу чан хилиъ айи кюкйир Аьлихандин ликрик кучру. Аьлихан гъялак духъну, дугъан ушвниан мяна адру хъял кайи гафар адахъруган, Рустму сабпну чан юкъв дугъан*

мухрикк ккивну, хилари гардандилан дибисну, дугъан гъагъи жандак чан кӀуллантина гатӀабхъубси, дугъ 'ин алахъуру).

Гюллер. *(ис духъну лигури).* Пррраавильно!

Рустам за духъну ягълухъинди чан хилар марџи апӀруган, Аьлихан дугъаз хъял кади дилигну, хъа чан унтӀаз гъурд йивну, гъяракат кади жилилан бачӀукӀ гъадабгъну, гъарин далдайиккинди гъягъюру.

Гюллер *(Аьлихан гъушу терефназди хил гъачӀабккку, нугъатниинди мяъли кӀури).*

Гъач багагъна, гъач багагъна кӀваз ккунир,
Ярхлаан михъилиган, гъач, кӀваз манир...
(къюредра аьлхъюру).

Рустам. Гъяркънийвуз, физкультура гъамдиз кӀуру гъа!

Гюллер. Валлагъ, Рустам, гъадму бугъайи уву ккачӀакӀуз гучӀури юкӀв тахъ-тахъ апӀури, гъялак дубхъну утӀубчвурин айиз. Юкъяр гъидисур уву вушра, бизар гъашир узу вуза. *(Дугъу нешивган жилилан гъадабгънайи Рустманн фуражкайинди чан машиназ хъар тувру).*

Рустам. Уву лап дюзди гъапунва, Гюллер. Аьзаб дарди мюгъюббатра бихъруб дар. *(Дурар къюредра гъвандиин деъру).*

Гюллер. Йиз къяляхъди гъюру сирин дифарикк ккабхъну. Гъеле лигуза, думу сарун йиз къяляхъди гъюруш. *(Съятиз лигури)* Рустам, ич дада фермайилан гъюру вахт дубхъна. Дугъаз яв багагъ деъну гъяркъиш, узу дугъу пеъси улдудуру.

Рустам. Увуз гъаз гучӀурвуз. Думу гъадмукъан писур вуйин?

Гюллер. Дадаин хатур ккибтуб ужуб ляхин дар.

Рустам. Уву чан хатур ккедретруган дарин дугъу, увухъ аванс вуди, Аьлихандихъди гакӀвлар хуз гъитруб.

Гюллер. Аьлихандин гаф дугъу гъич ушвнизра гъабхундар. Ич дада эвелдин агъларикан ву. Думу дин-тӀяаьт апӀрур ву. Гъудган дарапӀруриз узу тувдар кӀур чав.

Рустам. Хъа узу гъудгнар апӀури айинхъа?

Гюллер. Узу думу ляхнин план дизигназа. Уву я китаб, я жараб фукӀа багъна дапӀну, дада айиган ич хулаз гъач. Хъа, гъудгнин вахт дубхъна дупну, гъудган апӀин. Имбу ляхнар вари чиб-чиблан, ухъуз ккуниси дюз шулу.

Рустам. Узуз гъудгнин чӀалар шли агъю апӀуру?

Гюллер. Увуз бисмиллагъи рягъмани рягъим пуз аьйдарин? *(Улутури).* Хъа гъамци ис алахъури за шлуган, Аллагъу акбар йип. Гъаври ахънийву?

Рустам *(сабӀлиб фикир дапӀну).* Узхъан му ляхин къаназ илдипуз шулдар. Ичв дада фермайилан фила гъюру?

Гюллер. Думу гъюру вахт дубхъна. *(Ярхлаз лигури).* Гъатмагъа гъюра.

Рустам. Уву гъарах. Узу ичв дада гъамина хъуркъруган гъудган апӀуз хъюгъюрза. Гъеле лигухъа фу шулуш.

Гюллер. Ишри. Гъудган апӀруган ликарилан илдит. *(Фикир апӀуру):* Яраб, фуражка алди гъапӀу гъудган дюз вуйкӀан? Я кас илдит. *(Дада гъюрайи терефназди лигури, учв тлихъан терефназди гъягъюру).*

Рустам (*Гюллериз*). Уву марциди мягъян гъа. Дада йиз багагъна гъу-рукъган, дугъан улигъна гъюрайир вуза дупну, гъач.

Гюллер. Ишри. Узу гъамушвхъан хълигури дийигъурза. (*Рустам гъудган аплуз хъюгъру*).

Гюллер (*хълигури айи йишвхъан*). Къиблайихъинди илтIикI, къиблайихъинди илтIикI. Ухъу биябур мапIан. (*Рустам тинади илтIикIну, хилар мухриин иливну айиган Гюллерин дада дахил шулу*).

Дада (*Гъудгнин али Рустам гъяркъган, думу гъяйран духъну лигури гъузру*). Аллагъ кюмек ишривуз, жан бай! Увуз женнетдин йимишар къисмат ишри. Уву яв кIваъ айи мурадарихъ хъуркъриву, жан бай.

Рустам. Аллагъу акбар. (*Думу ис алахъну за шулу, хъа къамкъариин дегъру*).

Гюллер (*Жаргъури гъюру*). Я дая, гъамусдиз наан имива? Уву къан гъа-пIиган яв улихъна гъюрайза.

Дада (*Рустмиин гъяйранди*). Гъаму шлин бай ву?

Гюллер. Думу асккан мягълайиан ву. Узуз дугъан дахайин ччвур агъ-дарзуз.

Дада. Бай дар му, гъизил ву. Уву жигилари гъудгнар апIдар кIурдайва, малкамут? Гъамгъахъан увуз гъудгнин чIалар агъгю апIин. (*Гъярайир хъана илтIикIну*). Гъадгъан кIан кIулла агъгю апIин.

Гюллер. (*аьлхъюри*). Амин!

Рустам (*шадди гъудужвну, Гюллер хабахъ дисуру*). УвутIан ужуб йи-миш женнетдиъра адар. (*Туфлийир алахъури*) Лиг, дугъу узуз кIван мурада-рихъ хъуркъриву гъапну. Сану ихъ ляхин дубжнайиб ву. Чав гъапIу агърар улукъну кIархъа.

Гюллер (*шадди*). Гъан, гъамус уву узуз гъудгнин чIалар агъгю апIин. Уву малла ишри, узу яв сухта.

Рустам. Яв дада гизаф ужур дишагъли ву, Гюллер. Гъудгнар апIрур ву пну, дугъан хатур ккибтуб дюз дар. Чаз ккундуш йигъан къаб гъудган апIри. Инсанари вазлиина саб-швнуб рейс гъапIган учв гъавриз гъюр.

Гюллер (*Рустмахъ хъахъри*). Уву мукъан кIубнир вуйиб гъамусдиз агъгдайзуз, Рустам.

Рустам (*нугъат хъади*). Только смелым покоряются моря!

Гюллер (*хил унтIаъ ивну*). Товарищ капитан, сарун фу пуз ккундувуз?

Рустам (*за духъну, шадди*). Узуз ихъ мягъюббат гъарган маниб, гъарган марцциб дубхъну ккундузуз.

Гюллер (*гъарихъинди илтIикIну*). Ебхъури айвуз, чинар? Шагъид ихъ. Ич мягъюббат гъарган маниб, гъарган марцциб шулу!

Рустам (*гъарин къаблихъна душну, гаркIлиинди дидик «Р» ва «Г» гъяр-фар каъру*). Гъаму гъярфар ихъ мягъюббат гъаммишанлугъ хъпан ишарйир ишри. Чинар гъюблан гъюбаз фици ахъю шулуш, ихъ мягъюббатра гъаци ахъю ибшри!

Гюллер (*аьшкъ кади*). Гъит гъаму къюб гъярф ухъу къюред гъарган сар сариз ширин хъпан шагъидар ишри. Му гафар кIурайир яв Гюллер ву. Еб-хъури айвуз, Рустам?

Рустам. Ав. Ебхъуразуз. Му гафар кІурайир йиз Гюллер ву. *(Дугъу Гюллер хабахъ дисуру).*

КЪЮБПИ ПЕРДЕ

Перде тІапІган, сягънайиъ мучІуди шулу. Акв кабхъру. Рустам, гъарин къаб дибисну, хиялар апІури шулу. Дугъу, хиялариан уягъ гъашириси, чав чакди кІури айириси:

Ав, кІваин илмийиз. Сифте мюгъюббат! Гъарган мани, гъарган марцци мюгъюббат! Яраб му гафар дугъан кІваин илмийкІан? *(Гъархъан тинаси духъну).* Яраб дугъан кІваълан гъушнийкІан? Ваъ, му мумкин вуйи ляхин дар. *(Хил унтІаъ ивну гъулазди лигури).* Йиз кюмгъри нефес хътабгъура. Узуз кум рябкъюуразуз. Дици вуйиган, йиз аъзиз бай Нурира, йиз гъаргандиз ширин вуйи мюгъюббатра сагъ саламатди ими. *(Гъариз лигури).* Баркаллагъ, чинар! Уву ич мюгъюббат гъарган маниди гъубзбан дугъри шагъид гъахъунва. *(Рустам шадди накъвар айи терефназди илтІикІган, дугъаз чан улигъ дийигънайи агъли адми рякъюуру. Думу пенсияйиз душнайи муаълим Керим ву).*

Керим. Увуз салам вуйиз, аъзиз дуст! Уву фуж вува, наънан вува?

Рустам *(саб швнуб секундди хиялар апІури, хъа агъюу духъну)* Керим халу, вагъ! Увуз узу агъюу гъахъундарин? Узу бицІир вуйиган йиз ибар дисури, гъеле узкан профессор шулуш, дарш марччлихъан шулуш кІури узу завуз за гъапІур уву дайва?

Керим *(хилар гукІуни дугъахънади гъачІаккн).* Рустам! Вайгъарай! Му фу аъламат ву, Рустам жан?.. Хъа учу уву... Учу уву... Рустам! *(Хабахъ дисуру).* Яраб узуз рябкъюурайиб нивкІ вуйкІан? Му фу ляхин гъабши? Ув'ин жан илмийин? Уву вуйва?

Рустам. Ав, Керим халу, узу вуза. Игит агълар йикІурдар. Узу сифте йиз абайинна бабан накъварихъна душну, гъадрарин рюгъяриз бахш апІурза. Узу игитриси ихъ ватан гъюбхюваликан дурариз хабар тувурза. Игит агълар гъич йикІдар, Керим халу. Узу дяви айи майдандилан гъергну, гъюрси рукар кюлеригъ жин гъахъундарза. Узу гъаму ляхникан йиз абайизна бабаз хабар тувурза.

Керим *(хилар гукІуни, гучІ кади).* Ваъ, ваъ. Герек адар, жан Рустам. Гъаммишанлугъ вуди нивкІуъ айи агъларин сикинвалик мякъалхъан. Дурари увусир игит ахю дапІну, дюн'яйилан гъушну. Гъач узухъди. Узухъди, гъач Рустам! Сарун гъич саб йишвазра мягъан.

Рустам. Аферин, Керим халу. Яв хулан ракар узуз гъарган ачухъ вуйиб агъязуз. Жвуван абайинна бабан рюгъяриз бахш дарапІди накъварихъан тина гъягъюб айиб даринхъа? Гъач-гъач, гъягъюрхъа *(Рустам улихъ гъучвру. Керим, хилари чан кІул дибисну, гучІури-гучІури дугъан къяляхъди гъягъюуру).*

Рустам *(накъвдин гъвандиз лигури, гукІнишин кади).* Вайгъарай, му йиз абайинна бабан накъвдин багагъ кивнайир фуж ву? *(Накъвдин гъвандик кайиб урхуз гучІури, дугъу хил иливну чан ул ижми апІуру),* Яраб... Яраб йиз

гъювал ули уърхюб аьгъ апІуз даршиди, йиз мюгъюббат кечмиш гъахънийкІан? (Гъялакди, Керимдихъинди илтІикІну). Яраб, йиз бай Нури кечмиш гъахънийкІан?

Керим. (Фу кІуруш аьгъдарди, гучІ кади). Ваъ!

Рустам. Хъа мушвак фуж кивна? (Накъвдин гъвандихъна дажаргъну дидик дибикІнайиб урхуру): «Фашистарихъди вуйи дявдиъ ватан бадали игитриси жан диву Рустам Мустафаевдиз ядигар». Гъягъа-гъягъа... (Чан мухриз гъурд йивури, деллуришиб аьлхъювал давам апІуру). Учвуз фу дубхъна, я эллер?! Узу дукІнадарзу! Жан илимбудар накъвдик киврин? Учву гъз мици гъапІунчва, я инсанар? (Керимдихъиди илтІикІну, деллу сесниинди аьлхъюру).

Керим (гучІури гъадгъахъинси духъну). Гъялак махъан, жан бай. Уъмриъ фу вушра шлу аьдат ву. Жан илимбударра кивуйхъиб. Фу вушра гъациб саб ляхин дубхъна. Яв кІваз аьзаб мутуван, Гъач гъягъюрхъа! Жара йишваз саб йишвазра мягъян. Узухъди, йиз хулаз гъягъюрхъа.

Рустам (фикир апІури). Му фу аьлапат ву. Мициб ошибка уъмриъ саб ражари шлуб ву, Керим халу. Думу гъз текрар апІурухъа? Узу дявдин майдандиъ, аькьюл дудубгну, ифйири дарснудитнайиган, гъийихдарихъди гъадагъну, гъадрар киврайи накъвдиъ кивну. Амма накъвдин ламун цалари узуз бахт тувну. Дурари узухъди нефес адапІуз гъитну. Инсанари узуз уьмур тувну. (Хил ярхлаз гъачІабккнуду). Му ляхин ургури айи жилар завариз тІирхури, завар жилариинна ахъру йишваъ гъабши ляхин ву. Ошибка гъадшваъ хъуз мумкин ву. Хъа думу йишваъ гъабши ошибка мушваъ гъз текрар шула? (Чан адашин накъвдихъ хъайи гъван хабахъ дибиснуду). Адаш! Узу диликІбан бадали дяви гъапІунза. Сарун жилариин зат дяви дархъбан бадали дяви гъапІунза. Хъа мици гъапІуз гъабхъну? Инсанари узу даркІиди гъапІуз кивну? ха-ха-ха-ха...

Керим (саб терефназди илтІикІну). Яраб дурари чпин нефс бадали гъамциб аьлапат гъапІнийкІан?..

Рустам (бабан кІулихъ хъайи гъван хабахъ дибиснуду). Дада! Узу аьлхъюра пну уву аьйиб мапІан. Багъишламиш апІин. Узуз аьлхъюб гъюразуз, аьзиз дада. Узу ихъ ругар уърхбан бадали душмандин гюлдиз мухур ккивунза. Амма ругди узу йикІайизра ккеркра. Аьлхъру ляхин даринхъа, дая? Ха-ха-ха-ха. (Думу деллу гъаширси накъвдиинади алдакнуду, руг чан хабахъна гъадабгъуру. Саб-швнуб секундди саламат шулу. ЦицІарин хажалат кайистар сесер ерхъуру. Ярхлаъ рякъюрайи йиф айи дагъларин кІакІар гагъ минди, гагъ тинди ришвури шулу).

Керим (Улхбак гъялаквал кади). Вайгъарай, яраб узу гъапІуйкІан? Яраб кучІлариинди гъамцдар аьлапатар арайиз хру инсанар шуйкІан?

Рустам (гъаврихъ хъадруриси, русс чІалниинди мяъли кІуру).

И бойцу на дальней границе
От Катюши пёредай привет...

(Хъана саб-швнуб секундди саламат шулу. Хъана цицІарин гъамлу мукъ-

мар ерхъуру. Рустам сабину ликри гъудужвну). Хулаз гъягъюрза, Керим халу. Йиз бай хабахъ дисурза. Йиз Гюллерин уларилан нивгъар сикин дарди гъягъюри ашул. Узу дугъан къяши улар марщ апурза. Узу думу шад апурза. Узу дугъ'ин али яедин палтар илдитурза.

Керим (*дугъан улихъишв гъадабтурри*). Жан бай, мягъян. Герек адар. Миннат вуйиз увуз, Рустам, узухъди гъач. Йиз хулаз гъягъюрхъа.

Рустам. Вагъ, думу шлу ляхин вуйинхъа, Керим халу? Йиз Гюллер дерднанна хажалатнан есир вуди узхъан яв хулаъ деуз шулин? Узу дукІну адарзаки, узу дугъаз бахт багъиш апурза, хабар кайвуз, бахт!

Керим (*Рустман гъюниан дидисну*). Сарун дугъаз яв бахт герекди имдар. Дявдиъ гъабши зиян бязи вахтари сагъ дубхъну гъябгъюру. Амма кІван зиян гъеле-беле сагъ апуз шулдар. Душмандин гюллийри къатІар гъапІу гъарари хъадукар гъабшиган хъана гъелем хъапІру, амма дявдиъ гъачІи касдиз сарун инсанарин жерге рябкъдар. Уву гъакІундарву. Узуз уву гъатму чинарси ахъюди, гужлиди рякъюразуз. Амма Гюллери сарун уву къабул апур пну хъугъри адарза. Гъаци вуйиган, увуз хъана миннат вуйиз, узухъди йиз хулаз гъюб.

Рустам. (*фикрикк ккахъру*). Вагъ! Дугъаз кагъаз дибрикІуб дюз ляхин гъапІнийиштІан. Я хил хъадру, я ул адру гурдсир узу шлиз герек ву? Яраб, гъаци вуйкІан? (*Хъял кади*). Уву гъапІуз жаваб туври адарва, я Керим халу?

Керим. Ваъ, Рустам, дици дар. ГъадмутІанна пис гъял ву. Дугъахъна мягъян. Яв байра йиз хулаз хурхъа. Думу деллу духъна.

Рустам. (*Керимдин машиназ лигури*) Дугъриданна Гюллер деллу духънайин, Керим халу? (*Хъял кади*). Уву узу гъаз деллу апІурава, думу хулаъ айин даш деллуханайиъ? (*хил кІул'ин иливну*). Деллу духъна! (*Керимдин мухрихъ хъахъну*). Йиз бейнава! Узуз гъаци шлуб агъяйзуз. Йиз улик душмандин осколок кубкІну узу алдакнайиган, душмандин танк келле за дапІну йиз улихъ дийибгъну, хъа йиз хилла эмиш дапІну гъубшиган, йиз Гюллер кІул'инна алдарди, кушар дарагъну, му майтихъан тму майтихъна, тму майтихъан му майтихъна гъягъюри, узухъ лицури гъугъужвуйзуз... Дугъан уларилан селси нивгъар гъярайи. Дугъу ахирки узу гъагну. Думуган узу манишну бугъмиш апІурайи. Штухъ ерщурайзу. Гюллери узу хабахъ дидисну, чинарин гъарин сирниккна хъади гъушну. Дугъу узуз чан каркариан булагъдин шид твну...

Керим. Жан бай, Рустам, фукІа дарди яв кІваз аъзият мутуван. Гъягъюрхъа!

Рустам. (*дугъан гафариз фикир тутруври*). Гъаци вуйиштІан. Нянатлу дявдин аъзаб дугъан кІвахъан агъ апІуз гъабхъундар. Гъаддиз думу деллу гъахъуншул. Бейнава Гюллер! (*Саб-швнуб секундди ккебехъуру. Гъул'ан явашдиси далдабуйин сес гъюру. УнтІаъ хил ивну, Рустам гъулазди лигуру*). Далдабу ич гъягътиъ йивурайибси ву. Дюзди гъаци ву. Узу гъюра кІури кас-масди буштулугъ тувнашул. Дурари узу шадди къабул апІура. (*Керимдиз тягъна кади*). Гюллер деллу духънадар. Дицир акъюллу дишагъли дюнья вуйибси гъилицишра дихъдар. Уву, Керим халу, йиз шад мюгъюббатниин аьлхъюрава. Гъягъюраза!

Керим. (зарб сесниинди). Мягъян! Душваъ сумчир а.

Рустам. Гъягъюрза!

Керим. (зарб сесниинди). Мягъян! Душваъ сумчир а.

Рустам. (мюгъталди, хъадакнугу). Сумчир? Шлин сумчир?

Керим (кѳул ибхну). Думу... думу жилириз гъягъюра. Къюб-шубуб сѳаьтдилан яв Гюллер жарарин хпир шулу.

Рустам (тахсиркар Керим вуйибси, дугъаз багахъ духъну). Къюб-шубуб сѳаьтдилан жарарин хпир? ха-хаха-ха.

Керим. Ав. Жарарин хпир!

Рустам. (гъамлуди). Гъаддиз дугъу узу даркИиди накъвдик кивний-иштѳан! Марцци мюгъюббат! (Чинарихъинди илтѳикѳну). Эй, чинар! Увуз ебхъури айвуз? Къюб-шубуб сѳаьтдилан йиз хпирин эйси жара кас шула кѳур! Дугъу мюгъюббат марцциди уьбхюрза кѳури гъапи гаф ликрин кѳа-накк ккивну. Ухъу кьюреддира дугъаз нянат тувурхъа!

Керим. (насигъят туври). Яв кѳваз аьзият мутуван, Рустам жан. Дюн'яийъ цѳибди дишагълийир адар. Белки увузра яв къисмат алахъур. Дина мягъян. Йиз хулаз гъягъюрхъа, аьзиз бай!

Рустам. (къатѳи вуди). Ваъ, Керим халу. Узу гъадина гъягъюрза. Узу дугъаз цѳийи мюгъюббат мубарак апѳурза. Узу дугъан сумчриъ ялхъван апѳурза. Узу дугъаз уз'ин жан илимбуб, даркИидар кивру аьдат даруб субут апѳурза! (Гъягъюру).

ШУБУБПИ ПЕРДЕ

Яркъу улдар али, саб мертебайин хуларин маш гъятдизди либгура. Улихъ айван хъа. Шубуб гъаьжрин умбрари гъятдиан айвандихъна, дилинна хулаз гъаьгъру рякъ улупура. Гъятдиъ сумчир ади шулу. Къавлар айвандихъ деъну шулу. Гъятдиъ дивнайи стуларшин ва скамейкѳиришин жигъил баяр ва шубар деъну шулу. Гъятдиъ айи гакѳларшин агъли ксарра деънади шулу. Хлиъ жикъи тѳулра ади тамада шадди лицури, сумчрин къайда гъабхури шулу. Жорбежор ипѳбар ва узбар айи хунчи хулаъ ади, гъятдиан айвандиккна, хъа хулаз шубар гъаьгъюри рякъюру. Хулан айвандиккинди лигури айи яркъу улдар тѳаьну ади хъаз лигну, хулаъ деуб-гъудужвуб апѳури айи агъларра рякъюри шулу.

Тамада. Гъамус узу къавлариз кѳваз хуш гъюру гъавнир йивувал теклиф апѳураза. («Дюз кѳурава, дюз кѳурава» дупну, жигъилари гарччлар йивуру. Къавлари гъавнир йивуру. Шад уйинар улупури йивурайи кларнетдинна дафтлин зиреквали хъебехънайидарин фикир чпихъна зигуру. Рустам гъаму вахтна гъятдиз гъюру. Думу гакѳвлиин деънайи сар яшлу касдин багахъ дусру. Я музыкантариз, я сумчрин шадвалариз фикир тутруври, гъятдиъ учеру раккнарин багахъ сар бицѳи бали, ризиндин бицѳи туп жилиз йивури, тамшир, апѳури шулу. Музыкаийн сесер яваш гъаши).

Рустам (*чан багахъ хъйи касдихъан гъерхру*). Му шлин сумчир ву?

Рягъим (*музыкантарин тяриф апІури*). Аьжаб ужуйи йивуру гъу-чагъри! (*Рустмахъинди илтІукІну*). Сумчрин эйси, гъаму хуларин эйси ву. Гизаф акъюллу дишагъли ву. Думу ич колхоздин бухгалтериз деъра. Бухгалтер жара гъул'ан дуфнайир ву. Гизаф аькъюллу баяरिकан сар ву.

Рустам (*гукІнишин кади, амма сабур апІури*). Дици вуйиган дишагъли жилириз деърадар, жилир дишагълийиз деъра. Гъаци даринхъа?

Рягъим. Ав, гъаци шула сарун. Думу касди му дишагълийин хулар ремонт гъапІну, дишагъли ич фермайин старший доярка вуди дерккну. Магъа гъамус чпин сумчир ккебгъра.

Рустам (*дерд кади*). Аьдатар ву дурар, дуст кас, аьдатар. Бязидари сумчрар апІури, шадди шулу, бязидарин кІваъ дерднан гъарзар ади.

Рягъим. Хъа увуз сарун фу гъабхънуш агъяйин. Сад йисан мидиз улихъна гъаму гъяятдиъ гъациб йикъ, вай, шагъиш гъабхънуки, му дишагълийи чан кІул'ин али кушар учІюгъруган, дугъу чан мухрар урччвруган, думу сагъ даршул пну фикир гъапІнийча. Думуган дугъан сифте жилир кивунча.

Рустам (*кІул ибхну*). Узуз аьгъюб му дишагълийи чалан гизаф ухди ясан палтар илдитну.

Рягъим. Хъа дугъу гъапІну ккундувуз, я дуст. Гъалибвалин ляхин ву. Ихъдар душмандиин гъалиб гъашиган, варидаринси, гъадгъанна кІван зийнар сагъ гъахъуншул аьхир.

Рустам. Ав, ав, гъалибвал. Бязидариз фици рягъятди гъибихъундаринхъа думу гъалибвал. (*Музыкантарин яваш гъавнирин сес гъамлудиси ебхъури шулу*).

Рягъим. Уву фуну гъул'ан вува, ичвдариз уву даркІиди гъюбкан хабар айин?

Рустам. Хабар адарш хабар шул. Гъайгъу дар.

Рягъим (*Рустмаз лугуру. Дугъаз Рустам агъю духънадар*). Вайгъарай! Уву дявдиъ хилра улра гъудургунваки?!

Рустам. ГъапІхъахъа, ул дудрубгди, хил дудрубгди гъалибвал бихъурин? (*Хул'ан кефнаъ айидарин сесер ерхъуру. Паънайи улд'ан бокалар чиб-чпихъ йивурайидарин хилар рякъюру. Стакнарин сесер ерхъуру. Шли-вуш сари кІуру: «Узу ихъ сумчрин эйси Гюллер ва дугъан жилир шулайи ихъ аьзиз Тагъирин сагълугънаан убхъураза»*). Жарадари: гъурра! Гъадрариз баяр духъну, баярин сумчрарий убхъру йигъра рябкъри ухъуз (*кІуру гафар ерхъуру*).

Тамада. Гъамус ялхъвнар ккергъувал теклиф апІураза. Ялхъвниз ухъуз варидариз аьзиз вуйи Тагъир удучІвуру. (*Шли-вуш сари гъяятдиъ халачи ккипру. Музыкантари гъудужвну мукъам йивуру. Тагъир утканди гъяятдиз удучІвуру. Тамадаийи варитІан гюрчег шуран хлиъ тІул ивру. Варидари ликришин дийигъну гарччлар йивуру*).

Рягъим (*Рустмаз*). Ари гъатму кас Гюллерин жилир ву. Гизаф аькъюллу кас ву. (*Рустму чІалра даркІури, кІул ибхру. Шад ялхъван дапІну ккудубкІиган, тамадаийи, хли ишара дапІну, музыка ккебехъуз гъитру*).

Тамада. Гьамус «халачи» кІуру ялхъван апІуб теклиф вуйиз. *(Музыка ккебгъру. Ялхъвниз удучІеву баярин цІар гьюрматниинди шубарин улихъ дийигъуру. Му шубариз ялхъвниз теклиф апІуб ву. Шубарра ялхъвниз удучІевуру. Дурарин али жюрбежюр рангарин палтари такабурвал яратмиши апІуру. Явашиди апІурайи ялхъвниъ гагъ шубарин къяляхъди баяр, гагъ баярин къяляхъди шубар гъягъюру.)*

Дурар вари саб жерге духъну, халачийин гергеми цІар амалназ гъюру. Гергеми цІар чан али йишв'ин дийибгъну, йивури айи гъавнихъди хъбалгрубси, гагъ арчул герефназди, гагъ гагул терефназди лепе ккапІру. Гьаму жюррейинди дийигъну айиган, сифте шубари, хъа баяри мяълийир кІуру.)

Шубар.

КІваз ккуни дуст, багахъна гъач,
Йиз юкІв яв кІвак кивурза,
Гъюдли бамбагсиб халачи
Яв ликарикк ккипурза.

(Багахъна гъач кІуру гафар вари шубари кІуру.)

Уву гъарган гъаншариъ йихъ
Йиз улари агруси,
Ихъ мюгъюббатди акв туври
Халачийин рангнуси.

(Кларнетдин сесну саб фиткан-вуш хабар туврайиси гъялаквал улупуру. Баярна шубар саб-швнуб ражари илтІикІури, ялхъван давам дапІну, хъана чпин йишвариин дийигъну, минди-тинди лепе йивури, мяълийир давам апІуру.)

Баяр.

Халачи гъурхуриз «Гъурра!»
Дидик яв ашкъ капІнава,
Мюгъббатнан ширин хиял,
Ич юкІвариъ тІапІнава.

(«Гъурра» кІуру гаф сес хъади вари баяри кІуру.)

Яв мюгъюббат кІваъ гъибтнава
Ширин вуди, гъарганси,
Халачийин шадди шулза
Кюкдин багъдиъ айиганси.

(Кларнетди имбу музыкантариз ишара гъапІу. Дурари гъежергеру ялхъвнин мукъам йивуру. Халачийин балина шуру ялхъван апІуру, имбудари гарччлар йивуру. Гьамци кю-кюрди удучІевури, варидали ялхъвнар апІуру. Гъар жутну апІру ялхъвнин жюре жара саягъ ву.)

Рягъим *(Рустмахъинди).* Пагъ, дюн'яйиъра такабурвалар айиштІан!
Фукъан ужуди йивдарин!

Рустам (*дерд кади*). Узуз му шадвалар гъачи касдихъ зигурайи ясси рякъюразуз. Мяълийирин сесер узуз ишларси ерхъуразуз.

Рягъим. Я дуст кас, увуз мициб гъати дерд гъаз авуз? Гъаяман яв кIваина дядвидъ яв хил хъдабхъгандин аьзаб гъюрашул гъа?

Рустам. Ваъ. Хил хъдабхъгиган узу гъич улин цIалцIамкъан гъирибшвундарза. Думу дядвидъ гъабши ляхин ву. Мушваъ дяви адар. Мушваъ айиб сумчир ву. Узуз му сумчир дявитIан писди гъугъубжвуразуз. Йиз хил иццури адар, амма иццушин йиз кIваъ айиз. КIван иццушин я кIваз ккунирин гъюрматну сагъ апIуру, я гъургъушмин тикди.

Рягъим (*мягътал духъну*). Уву фу гафар кIури ава, я дуст кас? Дугъриданна уву иццури ашулву гъа?

Рустам. Дубхънайиб саб ляхинтIан адар.

Рягъим. Фу ляхин?

Рустам. Дядвидъ гъакIидартIан кивдар, амма мушваъ чIивидарра накъвдик кивру. (*Рустму ракънарихъ тупракан тамшир апIурайи бализ дих апIуру*). Я бай, узуз цIибди гъабгъу шид аьбкъин, жан бай. (*Бай шид хуз гъягъюру*).

Рягъим. Дугъаз Нури кIуру. Гизаф гъапиб апIру бай ву. (*Сумчригъ айидари, аьдат вуйибси, гафар апIрудари гафар, аьлхърудар аьлхъюри шулу*).

Рустам. (*Чан юкъ 'ин али солдтин мешок хъдубчуру*). Гъаци ву. Думу гизаф ужур бай ву. Шид аьбкъин гъапиган, ваъ гъапундар.

Нури (*шид хъади дуфну*). Ма, халу, убхъ. Гъабгъу булагъдин шид ву.

Рустам (*гукIнишин кади*). Булагъдин шид вуйин? (*Шид дубхъну, гажин балихъна гъачIабккуру. Дугъу, чан турбайшан адабгъну, балихъна саб пай уьру, саб пай укIу, ризиндин туп тувру*). Ма увуз: Узуз булагъдин шид гъабхунва. Туп увуз пешкеш. Тамшир апIин. Шад йихъ!

Нури (*туп гъадабгъну*). Мициб туп сабан узуз йиз дахайира гъадабгъну. Думу тамшир апIури айиган, нири гъубхнийиз.

Рустам (*ккарагури*). Яв даха наши?

Нури. Йиз дахара увусир солдат вуйи. Думу дядвидъ фашистари гъакIну.

Рустам. Хъа дада наан аяв?

Нури. Дада... Дада... (*Дугъу ликрин гъяцIли тIубар жилкан карахну, хъана солдтин машиназ лигну гъергъну*).

Рягъим. Уву гизаф ужур кас вуш кIурза, дуст. Гъаз вуш аьгъдар, уву гизаф гъялакди рякъюразуз. Увузра гъамцир бай ахъиди.

Рустам. Узуз бай азуз. Ужур бай. Амма дугъан дада аьрдиан адахъну. Чав агIласдин палтар алахъна, амма балин ликар гъяцIлиди дерккна.

Рягъим. Думу яв хпир дарин. Гъаяман дугъу уву хулаъ гъитундаршул гъа.

Рустам. Гъаддиз ухшар ляхин дубхъна.

Тамада (*хлигъ тIулра ади Рустмахъна дуфну*). Солдат уву гъаз пашманди ава? Дяви ккудубкIна гъа, ялхъван апIин, шад йихъ! (*ТIул солдтихъна тувру*).

Рустам (*тIул хъял кади бисури*). Дяви ккудубкIнадар. Думу давам апIурхъа. (*Думу ялхъвниз за духъну, тамадайиз кIуру*). Узуз швушвахъди

ялхъван апІуз ккундазуз. Узу дугъаз чан гъалибвал мубарак апІурза. Узу дугъаз чан сумчриъ зурба бахт хъувал ккун апІурза.

(Чан хлиъ айи тІул тамадайихъна тувру. Тамада тІулра хъади Гюллерихъна гъягъюру. Гюллер гъюру. Дугъ'ин харайин палтар ал. Думу гъядрариан исина, зурба такабурвал кади, гъяятдиз гъюру. Солдти, пІипІ дибисну, халачи гъирагъдиз гатІабхъну, жилиин ялхъван апІуру. Швушван гъюрматнаан варидади ликри дийигъну гарччлар йивуру. Саб-шивнубан илтІикІбалан къяляхъ, солдти гъултхиан пул адабгъну, швушван хлиъ шабаш ивруган, дугъан хлиз ижмиди шутІам апІуру. Швушив саб-шивнуб секундди къах гъаширси дийигъуру. Хъа солдтин уллан илибтІнайи цІил уълчІюбгъну «РУСТАМ!» дупну, делуу гъарай дапІну, Рустмниина алжагъуру. Сумчриъ айидар лал шулу, музыкантар къах шулу.)

Рустам *(хли хъизигну)*. Узухъна мягъян, Гюллер! Узу увухъна яв кІутІушвру мягъюббатнан шагъидвал апІуз дуфназа.

Гюллер. Рустам! Гъаз гъамци гъабхъну? *(Дугъаз Рустам хабахъ дисуз ккун шулу, амма Рустму чахъна гъюз гъитдар)*.

Рустам. Узу хилра хъдарди, улра адарди дуфназа. Узу сарун увуз герек дар. Узу йиз бай хуз дуфназа.

Гюллер *(улупури)*. Магъа, гъаму йиз хилар, гъаму йиз улар явдар ишри, Рустам жан! *(Ишури жил'ин деъру)*.

Нури *(пчІуди къули-къубацар апІури архъган, дугъан хлиъ айи туп завуз гъябгъюру, учв чан адашин хабахъ хъархъру)*. Адаш! Аъзиз адаш! *(Хъял кади чан дадайиз лигури)*. Узу увуз адаш гъюру гъапундайин? ГъакІундар гъапиган хъугъдайваки. Гъамус фици ву?

Рустам. Баркаллагъ, жан бай! Ухъу гъич йикІдархъу. Гъач гъягъюрхъа! *(Балин хил дибисну гъягъюз хъюгъиган, Гюллер ишури жил'ин дахъру. Варидади Рустам къялаъ тІагъну: «Магъа вуз хилар, Рустам!» кІури чпин хилар улупуру. Хул'ан айвандихъна удучІву Тагъир, гъавриъ даршули, икризди лигури шулу)*.

Тагъир. Фу гъабхъну, фу хулиганвалар ву?!

Тамада *(гъяракат кади Тагъирихъна жаргъну)*. Рустам дуфна, Гюллерин жилир Рустам дуфна!

Тагъир *(цІибди пиянвал кади)*. Гъафнуш гъапІну? Гъафнуш чан гъафибси гъягъюр. Сарун фу гъабхъну?

Тамада. Хъа гъапІуб лазим ву?

Тагъир. Фици гъапІуб лазим ву? *(Виридариз ерхърубси)*. Узу Гюллерин жилир вуза! Учү регистрация дапІнача. Узу дугъан хулар ремонт гъапІунза, сумчрин расходар гъапІунза, палтар гъадагъунза. Сарун фу улхуб лазим ву? *(Айвандиккан икриз удучІвну)*, Гюллер, гъач гъягъюрхъа ихъ хулаз! *(Шубарин къялаъ айи Гюллер дурарин арайиан удучІвну, Тагъирихъинси духъну, чІалра дарпиди, чан загълан али харайин ккуртна кІулихъ хъайи ягълухъ Тагъирихъинди гатІахъуру)*.

Рягъим. Юлдшар, жям'агтар! Узура цІиб-ахъюб законар агъюр вуза. Вари узухъ хъебехъай! ПсинчІ чан мукъ дипну жара уълкейиз гъушубси, гъулан жакъв дидин мукъаъ абхъру. Амма хъадукар дубхъну, псинчІ хъадаб-

киган, гъулан жакъвли, саб къалмакъалтра дарапди, мукъ чан эйсийихъна тувру. Тагъир, уву ужур акъьюллу кас вува. Колхоздиан аванс-маванс тувбан бадали уву йиз хатир ккибтур дарва. Амма улихъди гъапду загс гъафиган, цийи загс, фици ктуру дидиз, гъан, механически, яни чав чалан чтур шулу. (*Шубарин арайиан или-вуш «Дюз ву!» ктуру*).

Тамада. Ккебехъай, я юлдшар! Му сабран дар. Ухъу жан али дишагълийин месэла гъял аптурахъа. Хъа ухъу думу шлин хпир вуш агъю дапну ккундарин?

Тагъир. Сар фуж-вуш гъафну ктури, дугъаз харж харабат тувуз йиз жиб себес дар.

Рягъим (*багахънаси духъну*). Я Тагъир! Гъач яв хил'ин али бицину туб алдабтурхъа. Узу увуз йиз хал-йишв, узухъ хъайиб-хътруб вари тувурзавуз.

Тагъир. Туб гъеле гъубзри, тубан ккакра тувдарзавуз.

Рягъим. Гъан, месэла алиб гъадму ву. Яни гъамус йишв'ина гъафи-ва. (*Рустам улупури*). Тму кас сар фуж вушра дар. Думу гъаму хулариян удучвну, ухъхъанди дявдиз гъушу кас ву. Дугъу, явна йиз бахт уьхбан бадали, чан бедендин саб пай тувну. Эгер уву кискъис вуш, узу увуз йиз хюни тувурза. (*«Узура тувурза», – дупну шлин-вуш сес ебхъуру*).

Рустам. Аъиз гъуландар! Узу жан илмиди накъвдик инсан кивруда-рихъна гъилицнац вуди дуфнадарза. Магъа йиз девлет (*бай улупуру*).

Гюллер (*хилар гъачлаккну*). Нури!...

Тагъир (*хъял кади Рустмаз лигну*). Ишри сану! (*пну думу яркъуди гамар алдагъури, гъяятдиан члатинди удучвурру*).

Тамада (*музыкантариз*) Учву рюгъ дубшнаидарси гъаз дийигъначва? Ухъу сумчир цийиклутган башламиш аптурахъа. Йивай! (*музыкаийн сес абхъру. Тамада, халачи ккипну, хилар за дапну, ялхъвниз удучвурру*).

ЮКЪУБПИ ПЕРДЕ

(*Йишвандин вахт ву. Гюллерин хал марциди, акв ади, хулаъ лазим вуйи шей'арра ади дабалгну шулу. Рустам кроватдин гъюн йивну дахъну шулу. Думу пашмандиси, фикрикк кади шулу. Дугъ'ин гимнастёрка, солдтин шалвар, къялаъра яркъу члуд ади шулу. Гюллери Рустман уллан, чав гъибирху клару парчдин тасма илдиттури шулу. Гюллерийн жара палтар ал.*)

Рустам (*Гюллериз дилигди*). Фукъан гъюрматар гъапшира, узуз уву улихъдин Гюллерди имдарва. Йиз къаз уву мерккиси даргъна. Увузди вуйи манишин йиз къаан гъебгна.

Гюллер. Фукла даруб вуяв, Рустам. Уву йиз гафарихъ хъугъ. Яв къавъ гъич саб кинна мигъибтан. Яв хиялари уву алдатмиш аптура. Уву фукла дарди йиз мухригъ гукнишин тлаправа. Гъавайиди узу рягъ аптурава, фукла дарди йиз клул'ин илимбу чларарра лизи хъуз гъитрава. Уву узуз тембюгъ аптуру тахсир дубхънадарзухъан.

Рустам. Фукла дарди... Сифте чаз ккуни ляхнар дапну, хъа узу гъаркъган, сумчрин харжар узуз багъиш гъапну. Гъаз вуйиз дурар? Дурариинди

дугъхъан учв марщц апІуз даршул. Йиз къюбеб уларра бюркюю духънадариз. Дугъу чан шейтанвалар ккеркри айиб узуз лап ужуди рябкъюразуз. Узу варибдин гъавриъ ахъназа, амма увуз яв тахсир гардандиъ бисуз ккунди адарвуз...

Гюллер. Узхъан дарши тахсир гардандиъ дибисну, яв юкІв сикин апІуз шулдарзухъан. Яв кІваъ айи кин дюзиб дарувал тасдикъ апІбан бадали, узу яв улихъ йиз жан пуч апІуз гъязур вуза. Узу гъапІза, узхъан йиз юкІв адабгъну увуз улупуз шулин?

Рустам. Узуз йиз хулаъ лик ивуб душманси даккун гъабхъунзуз. Узуз гъаму кроватдиин деуб мурдалвалси рябкъюразуз. МучІу йишван гъаму хулаз угъри дүфну, чан кІару нефс сикин гъапІундар пну, узхъан хъугъуз шулдарзухъан. Йиз кІвакан хабар айвуз, шулдарзухъан!

Гюллер (*Рустмаз багахъси шули*). Рустам! Гизаф миннат вуйиз, фукІа дарди йиз юкІв кабаб мапІан. Увуз ккундуш узу йикІ, увуз ккундуш узу гъарзлан ит, анжагъ дициб инсафсузвалиинди узу тахсиркар мапІан. Узу дициб тахсир гъазанмиш гъапІундарза.

Рустам. Уву узуз мучІу яркур ригъ али йигъ ву гъапну кІури, узхъан хъугъуз шулин?

Гюллер (*фигир апІури*). Рустам, яв кІваин илмишул. Ухъу сар сариз ккун духъну, ихъ аьшкъ убхъури айи йигъари узона уву яркварариъра гъахъунхъа, мучІу йишвари гъулан гъирагъариъра гъахъунхъа, амма узу йиз абур кабцІуз гъитундайза. Увуз йиз хасият аьгъяди, хъана узухъ хъугъуз ккунди адарвуз.

Рустам. Думуган узу я ахмакъ вуди гъахънийхъиб, я гизаф аькъюллуди. Амма эркекк агълар вари сабстар дар.

Гюллер. Хъа дишагълийир вари гъацдар вуйин? (*Гюллер дерд кади улдахъна душну, чІатинди лигури дугъу мяъли кІуру*).

Гъул нивкІуъ а, даахна дагъдин кІакІарра,
Завун къялаъ ваз дифари ккебкну а.
Чинарин гъар яс зигури айибси
Сикин йишву саламатди дебккну а.

Чинарин гъар! Чал'ина гъабч, къюб гаф йип,
Шагид вува, белки увухъ хъугъуйхъиб.
Узу меркк вуш, узу ерцІбан бадали
Йиз кІул'ина мани цІадлар ургъуйхъиб.

(*Явашиди хъана Рустманн багахъ деъну*). Рустам! Дюз гъапиш, гъаму гъаши ляхнарин тахсир гизафси яв гардандиъ а. Гъаз увхъан, яв гъялнанкан дибикІну, къюб гаф гъауз гъабхъундар?

Рустам. Узухъ карандаш бисру хил хътруб увузра рябкъюравуз. МитІланна гъайри, узу ахмакъ вуйинхъа, хилра хътарди, улра адарди, увухъна гъюраза дупну, муштулугъ тувуз.

Гюллер. Ав Рустам, гъадму яв ахмакъвал гъабхъну. Гизаф ужуб дару

ляхин гъапунва, хъугъ узухъ. Эгер узухъна гъациб кагъаз гъафнийиш, узу гъамцдар хажалатарикк ккахъдайзу. Мюгъюббат марщиди уьбхарза дупну, увуз туву гафар ликарикк ккахъдайи.

Рустам. Узу кагъаз гъибиклундар пну, гъаракат дапІну, узу накъвдик кивунва, дарин?

Гюллер. Ав гъаци ву. Эгер уву узугъ фицибкъан саб хабар увкан тувнийиш, узу яв командири гъапІу кагъзарихъ хъугъдайза.

Рустам (*мюгъталди*). Фуж командир? Узу командирихъна саб кагъазра тувундарза.

Гюллер (*сундхиан кагъзар гъяйи китаб адабгъну, аквнахъинси духъну, урхуру*). «Аъзиз Гюллер! Гъаму кагъаз увуз окопдиъ деъну бикІураза. Зав'ан тІурфанси мархъ убгъура. Амма ич кІул'ина ахърайи гюллийр мархъІан къалинди ву. Гъаз вуш агъдарзуз, сабпну ихъ бай Нури кІваина гъафнийиз... ккудубкІну. Сарун фукІара ктар. Я яв къул алдар, я ахъхириз гъяйиз яв фикир дибикІну адарва. Кагъаз уву гъибикІуб вуйиб хатІниинди агъю гъабхъунзуз. Ма, эгер уву йиз марщиди кІвахъ хъугъдарш, яв гафарихъ хъугъ. (*Кагъаз тувру*).

Рустам (*кагъзиз гъилигубси*). Йиз хатІар ву! (*Гъиликъурси ергну, аквнахъинси духъну, сеснак гукІнишин кади кагъзар урхуру*). «Аъзиз чи, Гюллер! Рустму ихъ ватан бадали чан жан тувну. Бализ чан абасир игит шлубси тербия тув.

Рустман дуст ва командир Ковалев».

(*Рустман гъарай апІури айи касдианси гафар адахъуру*). Коля! Уву гъапІну гъюдучІвунва, Николай! (*КІваина хури*). Яваш аган... Яваш... КІваина гъафнийиз. (*Явашди мяъли кІуру*):

«Пусть он землю бережет родную
А любовь Катюша сбережет...».

(*«Катюша» кІуру мяъли фикриз хури*). Думусир ужур командир, думусир ужур юлдаш дихърур дар. Николай Ковалев. Гъаму мяъли узугъ дугъу агъю гъапІуб вузуз. Гизаф ужуб мяъли ву. (*Кроватдиин деъру*).

Гюллер (*гъамлуди*). Гизаф ужуб мяъли ву. Увуз ккуниб ву кІури, дугъу думу мяъли узугъра хътапІну. Думу узугъра агъю гъапІунза. Яв командири гъидикІу гафар йиз кІваъ гъургъушмин тикйирси арснугъ. Узук кимбу жан гъамус увугъра ктабтІурава. (*Рустман хабахъинди алдакуру*).

Рустам (*фикир апІури, чазра хабар дарди Гюллерин чІарариз тюмер апІуру*). Да, дибикІну ккудубкІу кагъаз! Узу думу окопдиъ бикІуз хъюгънийза. Душмандин къушмари уч'ина гъюжум гъапІган, кагъаз дебккунза. (*КІваина хури*). Узу думу гъултхикк ккивунза. Душмандин къушмар зунжрарси гъюйи. Саб, къюб, хъуб... фукъандар айиш кІваин илимдариз. Узу агъкъвлиан адахъну, майтарин арайиъ гъахъунза. Братская могила... Гъаци гъабшиб ву. Вари бахтсузвалар узугъ гъадропІу кагъзи гъахну...

Гюллер (*кІул за дапІну, Рустмаз лигури*). Яв кІваз агъзаб мутуван, Рустам. Вари бахтсузвалар арайиз адагъуб нянатлу дяви ву. Тахсирклар,

мухрарик инсандин кІурбарин шиклар кивну, ихъ ватандиина алжагъу душ-мнар ву. Гъабхъну, сикин йихъ, яв кІваз аъзият мутуван.

Рустам. Гъаци ву. Узу окопдиъ бикІуз хъюгъю кагъаз хъа йиз командир Ковалевдин хлиъ абхъну. Аькьюл хъимдарди, майтарин арайиъ гъаши узура майит вуди гъисаб гъапуншул. Узу чвевалин накъвдиан адагъбакан дугъаз хабар гъабхъундаршул.

Гюллер. Сарун гъабшиб гъабхъну, Рустам, сикин йихъ. Уъмриъ инсандин кІул'ина фу вушра гъюру аьдат ву.

Рустам (*Гюллерилан хабар алдагъури*). Узу явна йиз командирин улихъ узикъара вуза. Эгер узу узкан саб хабар тувнийиш, ихъ юкІвариз мукъан аъзият шулдайи. Узу тахсирлу вуза. Хил албдагъ, Гюллер! (*Хпир хабахъ дисуру. Гъаму вахтна тахъ-тахъ апІури хулан раккник кучру*).

Гюллер (*гъиликъну*). Яраб, фуж вуйкІан?! (*Раккар хъана урчвехуру*). Фуж ву?

Керим. Узу вуза, Гюллер. Керим вуза. Учвухъна гъюз узуз ихтияр тувай.

Рустам (*шадди, за шули*), хъядякъ-хъядякъ, ихъ муаьлим ву.

Керим (*шадди гъюри*). Шюкюр ибшри первердигариз му ляхнар гъамци ккудукІбаз. Гъерхъунуз. Къарай дарфиди, дахънайир гъудужвунза. Гизаф шад гъахъунза, йиз ужудар. Уъмриъ ичв гъарсаб ляхин албагри. Уъмриъ шлу ошибкйир уъмри чав сагъ апІуру.

Рустам. Чухсагъул, учитель, йиз кІваан уву адахъури адайи. Дүфну ужу гъапунва.

Керим (*чав гъахи «шампански» кагъзигъян гъядябгъюри*). Гъаму бутилка йиз шкафдиъ ади хъуд йис ву. Убхъдарза дупну ху дапІнайза. Хъа гъисиб йигъан узхъан дурубхъди дийигъуз шулинхъа. (*Гюллери стакнар ва закуска дивру. Рустму бутылка чан гъючІакк ккивну, дидин кІап гъядябгъну, стакнариъ убзру*).

Рустам. Яни сумчир цІийикІултІан ккебгърахъа. Гъаци дарин, учитель?

Керим (*Гюллерихъна стакан гъачІабккури*). Бис, Гюллер! Уъмриъ дарши жюрейин сумчрин сагълугънаан убхъурхъа. (*Стакан кучри*). Ухъуз ихъ Нурийин сумчриъ шадвал апІру йигъ рябкъри!

Гюллер (*стакан диври*). Керим халу, уъмриъ бахтсузвалиан бахтназ айи манзил вари саб къадам ву кІур. Му гаф дюз вуйиб гъамус аьгъю гъабхъунуз. Амма гъадму саб къадам аьгъяди, кІубанди алдабгъну ккунду. Рустму думу къадам аьгъяди ва кІубанди алдабгъну. Эгер гъаци гъабхъундайиш, узуз дюн'айиъ гъузбакан шулдайи.

Рустам. Узу гъеле тярифар апІру йишвахъна хъуркъну адарзу.

Гюллер. Ава. Уву дирбаш'вал гъапунва. КІваин илминив, уву сифте ражари узухъди ялхъван апІруган йиз хилиз шутІам гъапІнийва? Узу увуз гъарган дидин тягъна йивури гъахънийза. Йиз тягънийир яв кІваълан гъушундайштІан. Гъи уву узук хъял капІуз ккунди ялхъвниз дих гъапунва. Гъаци гъабхъундайиш, хъа фици шуйи?

Рустам (*зарафат кади*). ЦІйии мюгъюббат бихъурайвуз.

Гюллер. Гъахъну-гъахъну, уву йиз гафар зарафатназ маадаан.

Керим (*чахир убзри*). Учвуз фу вуш агъяин, дустар? Адмийиз ищру хъуб, амма диликГуб, уьмриь кГул'инна саб бала-къаза гъюб, амма бала-къазайиккан сагъ-саламатди ккадахъуб гизаф ужуб ляхин ву.

Гюллер. Вагъ, гъаз я Керим халу?

Керим. Хпир чан жилирихъди, дустар чан дустарихъди юкГв убгури айидар вушра дарш гъаци гъашиган агъю шулу. Шюкюр ибшри перведигариз, ихъ ляхнар фукъан вушра ужуди гъахъну. Рустмаз му ражари чан хпирин ва чан дустарин юкГвар фицдар вуш ахтармиш апГру мумкинвал гъабхъну.

Рустам. Чухсагъул, учитель. Ухъу накъваригъ алахъиган, яв кГваз фукъан аъзаб дубхънайиш гъавриь гъахъунзу.

Керим. Гюллери кГурайи гафар дюздар ву. Эгер уву йиз гафарихъ хъебехъну, узухъди гъушнийиш, уву дирбаш'вал дапГну ялхъвниз удучГвундайиш, учв уьмрин гуннагъ йиз гардандиъра шуи. Дирбаш агъларин сагълугънаан убхъурхъа! (*убхъуру*).

Рустам. Уву гизаф аьриф кас вува, учитель.

Керим. Фици?

Рустам. Узкан габан шулуш, даршиш профессор шулуш кГури, уву йиз ибар дисури, узу за гъапГу вахтар кГваин илмийиз. Магъа узкан габан гъахъну.

Керим. Вагъ, думу фу гаф вуяв?

Рустам. Габниз маргъ бисбан бадали саб хил гъабшишра бес ву. Узуз айиб саб хил ву.

Гюллер. Гъакму ихъ гъятдиь «гъамрар явдар ву» кГури, варидари увуз улупу хилар гъяркъюндайвуз?

Рустам. Гъяркъюнзуз, Гюллер. Гъатму чинарин кГанакк ухъу саб филан-вуш деу гъван гъира гъябкъюнзуз. Ишлетмиш даршули дабхъну ади хъпаз лигну, дидиз парс йивна. Узу бадали миллион хилари ляхин апГури айибра агъязуз. Жвуван хилра гъадрарин арайиь гъабшиган, кГваз рягъят шулу.

Керим. Узуз яв хасият агъюб вузуз, Рустам. Яв хасият рягъматлу яв абайин хасиятсиб ву. Дугъу халкъ бадали чан къувват гъяйиф гъапГундар. Гъатму учвуз таниш вуйи чинар ичв адаши кивуб ву. Дугъу чалан ужуб ядигар гъибтну. Гъадму ядигар гъам учвуз герек гъабхъну, гъам жямаяьтдиз. Яв кГваз фици яшамиш хъуз ккундуш, гъаци йихъ.

Гюллер. Керим халу, даршиш профессоринна габнин арайиь зурба тафавут айинхъа? Габни ужудар малар уьрхюру, никк, ччим артухъ апГбан къанунар арайиз хуру. Маларин ери ужуб хъуз гъитру. Хъа профессори гъапГра? Габнин хъуркъувалариз лигну, чан илимдин ери дерин апГура, хъана габнихъна гъюра. Габанна профессор «узу вуза» кГури сар сарин улихъ фурс апГурайидар дар. Дурар къюредра инсанар ву. Къюредра хил хлиз йивну, яшамиш шулайидар ву. (*Цалик кайи сяъти I2-диь зенг йивуру*).

Керим (*сяътиз лигури*). Агъан. Узу гъаз гъафундайкГан кГури, йиз къабир деллу шулашул. (*Хъинбуб убзну, Рустмаз лигури*). Колхоздин хюнйирра наанкГа гьерградар, ихъ дагъларра али йишв'ин гъузру. Габанвалра апГуз шулвухъан, увуз ккун гъабшиш профессорвалра. Амма гъялак махъан.

Сифтена сифте яв бедендиз отдых тув. Учву жигъилар вучва. Ичв хил'ан дяргъруб фукла адар. Учвуз таниш вуйи чинариин кІул зигуз гъарахай. Улихъдиси шиърар дикІай.

Гюллер. Шиърар аьгъдар, амма Рустманна йиз ччвур кайи гъарик ич Нурийин ччвурра капІну, кІанакк «учуз мясляаьт ккундучуз» кІуру гафар дикІурза. Узуз му гафари рахру заваритІан, атомдин взрываритІан зарбди сес дапІну ккундузуз. Дявди йиз кІваз туву аьзиятар сарун сар касдинна кІваз тувну ккундарзуз.

Керим. Дюз кІурава, жан бай. Гъамус ухъу мясляаьтнан сагълугънаан убхъурхъа. *(Убхъуру).*

Рустам. Нуш ишривуз, учитель.

Керим. Узуз ккуниб учву бахтлу хъуб, учву шад хъуб. Бахтлу йихъай, шад йихъай. *(Дугъу Рустамна Гюллер хабахъ дисну, хъа гъягъюру).*

Гюллер. ЮкІв шад ибшрияв, Керим халу.

Рустам. Гежехайир, учитель:

Гюллер *(Керим гъаур хулаз хътакиган, Рустманн мухрихъ хъахъну, дугъан машиназ лигури).*

«И бойцу на дальней границе
От Катюши передай привет...»

(Рустму дугълан хаб алдабгъну, гъягъюру. Акв хулан тлихъан цаликк ккайи дивандиин илипнайи халачийиъ абхъру. Дивандиин Нури даахна. Дугъу саб пай уъру, саб пай укІу ризиндин туп дюньяйин шарси чан бицІи хабахъ дибисна.)

*Литературайин
критика
Парих
Чал*

Эльмира Аьшурбеговойин 50 йис хьназ тялукь вуди

**Мягьямед Юсуфов,
филологияйин илмарин доктор, профессор**

ЯВ КІВАЪ УЗУЗ ЙИШВ ГЪИБТ

Табасаран улихь вахтари гизаф илимлу юрд вуди гьабхьну. Тарихдиь ихь йишвариин гьацдар медресйир мялум вуки, багахь хьайи ва ярхла айи хайлин юр-дариан Табасарандиз урхуз гьюри гьахьну. Думу медресйириь девлетлу библиоте-кйир ади гьахьну. Революцияйин вахтна ва дидин кьяляхьна йисари ахю кьадар кюгьне китабар талаф гьапІнушра, гьузу китабарин кьадарра цІиб дар. Ич абайи, чан китабханайиз гьурху гьабхьни вахтна, йишвну багахьлуйир уч дапІну, накьва-ригь ичІ дирибккнуну, китабар гьадму ичІаь гьитІикІну. Гьаци дугьу дураь гьюрх-ну. Гьузнайи китабарин гьайгьушнаь, тарихчи Амри Рзаевич Шихсаидов кІулиь ади гьязур дапІну, 2011-пи йисан Москвайиь «Аьраб рукописарин ва кюгьне пе-чатдин китабарин сиягь» («Каталог арабских рукописей и старопечатных книг») чьвур али китаб адабгьну. Улихьган хусуси коллекцйириь гьахьни кюгьне китабар гьамус гьамциб саягь илимдин ишлетмишнаь тІаьра ва чап апІура. А.Р. Шихсаи-довди, Табасарандиь ихтияр уьбхбаан (правойиан), жара саб йишваьра адру, лап кьитдитІан алдрахьру рукописный документар дидихьнайиваликанра кІура. Чпик Табасарандикан тарихи мялуматар кайи гизаф китабар Азербайжандин илмарин Академияйин рукописарин институтдиьра уьрхюра.

Совет гьюкумат жигьил вуйи йисари революцияйиз улихьна деврарин ихь литература батІил апІбан гьурху ади гьабхьну. Ихь рюгьнан ирс уьбхбаь ва ли-тературайин рякь кьатІ хьуз гьидритди давам апІбаь Абумуслим Жяфаровди, Ба-гьаудин ва МутІалиб Митаровари ва ихь имбу писателари ва аьлимари ахю роль уйнамиш гьапІну. А.Жяфаровди, учв гьадмукьан йисари лагерариь гьахьнушра, шаир-писателси жьув талаф хьуз гьитундар ва чан инсанвалин кьанажагь гьюбх-ну. Кьуб гюлле йирфариь арснуну имиди дявдиан дуфнайи МутІалиб Митаровди халкьдин ирс уьбхбахь зигурайи зегьметнакк зигарвал улупундар.

Гьийин насил тарихдиз ва литературайиз жара саягь лигура. Думу лигьбиин идеологияйин призма алдар. БикІурайидар лазим дару аднахьан, патетикайихьан

ярхла ву ва художественный дережайиин аышкыламиш ву. Гьадму саб вахтна дура-ри ихь литературайин бинайиан гьюрайи аьдатар давам апура.

Хьуркьувалиинди биналу аьдатар уьрхюри, цийибдиинди ихь литерату-ра девлетлу апурайи бажаранлу шаир ва драматург Эльмира Аьшурбегова, чан сабпи китаб 1998-пи йисан удубчIвнушра, литературайиз гьеле учв студентди имиди, чан бикIбариь дигмиш`вал ва жанрийрин жюрбежюрвал ади, гьафну. Йиз хликк таза студент вуйи Эльмира Аьдиловойин (дугьан думугандин фамилия) ужуб дережайиь дидикIнайи сонетар ва «Нартдин мюгьуббат» кIул али поэма гьурхнийза. Гележегдиь думу сонетарин анализ йиз китабарийра убчIвну. Дупну ккундуки, гьадмуган имиди жигьил шаириз хусуси хатI айивал, дугьан цIар ду-дубкьнайивал, дугь`ан тьсирлу апибан дакьатар ишлетмиш апуз улдукьурайивал рябкьюрайи.

Э.Аьшурбеговайи чан яратмишариь деврин учIру месэлийр хусуси рякьяри-инди ачмиш апура. Дугьу чан марцци лигуб дьубхна ва кIурайиб кIваан гьюрайи табии гафниинди кIура. Дугьаз уьмриз «жюрбежюр улариан» лигуз кьувват а. Мисалназ, «Бюлбюл жакьвлин мяьли» кIуру шиьриь дугьу «жакьвлин улари-ан» гьийин деврин инсаниятдин гьяракатариз кьимат тувра ва, инсандихьна ил-тIикIну, гьамци кIура:

**Яв икриь узуз саб гьар гьибт,
Саб гьар гьибт – узуз мукь апуз;
Яв мухриь сабцIибди йишв гьибт,
Мухриь йишв гьибт – мяьли ивуз.**

Эгер классикарин яратмишариь ашукь (шаир) бюлбюлихьди теври, ширин мукьмариин ва дюн`яйиин гьяйранваликан кIураш, Аьшурбеговайи му тема гьийин деврин инсандин ва табиаьтдин арайиь дубхьнайи гьаршувалин месэлай-из илтIибкIура. Шиьриь бюлбюли, «гьарар алдатIури, цалар диврайи», «чру майд-нарин ерина бетон убзрайи» инсандиз тягьна йивура:

**Дюн`яйиз лигру унчIвариз
Гьаншар духьна цална унчIвар...**

Шаири, «мукьмариинди динж апури, чан мухриь уьбхюрайи» юкIвра бюл-бюлси арайиз адабгьура. Хьа жара шиьриь дугьу, му дюн`яйиь гьябгьюрайи хюрч рябкьюри ашра, чан мяьли апурайи ничхрин образдиинди шаир (ашукь)улупура:

**Фици гьаргьян кIураш жакьвли
Уьмур адлу апуру мяьли,
Аьгьяшра чаз му ярквряь-хюч
Гьябгьюри айиб йигьан хюрч.**

**Гьарикк, гьюдюхюри нажхар,
Хюрчабни дартIура гьахар;
Гьарин кьаблик кивну улар,
Тюфенги апура улам...**

Му хюрч рябкьюри аи жаквли мягли апІури айивал «зьяифвал вуйин дарш кьувват?» -философияйи суал дивра шаири.

Аьшурбеговайи чан яратмишариь уьмриь гьарган тІалабнаь аи месэлийр ва кьиматнаан ададахьру гьиссар ва аьлакьйир арайиз адагьура. Думу гьийин девриан кми-кмиди тарихдиз «удучІвур», ва дугьу чан эсерариь ккудушу деврар гьийин уьмрихьди ва гележегдихьди аьлакьайиз хура. Гьадму гьисабнаан «Сариз кадру дюаь» кІуру шиир кІваин апІуз шулу. ЙицІикьюб цІарнакан вуйи му ярхи дару шиьриь аьхю эсерариь шлубсиб сюжет а: ктибтурайирин бабу «гашаригьди» (думу Ватандин Аьхю дявдин вая дидин кьяляхьна вуйи йисарикан улхурайиб ашкар шула.) йитим бицІидар уьрхюри гьахьну ва, чпин уьлин кьацІназ мадар апІбан бадали, бабаз бицІидарира кюмек апІури гьубху халачи гьулаь гьуллугьниин алири «гьядапІну», янаки халачийин кьимат затра тутрувди, дугьу саб фициб-вуш багьнайиинди думу чан хайирназ ишлетмиш гьапІну. Гьулаь мициб залумваликк ккабхьуб саб му хизан дар, му гьуллугьчийи «пуз ушвниь чІал адру бичинчийр¹» швнур кас «гьюлягь гьяьну». Хьа вахтар гьушну, ва чан йитимарихьди халачийир урхури гьахь дишагьли гьамус кьаби яшнаь а ва гьадму гьуллугьчи кивнайи накьваригьянтина гьягьюра. Бабу му накьварик кайи чаз аьгьюдар ва (белки, кюгьне накьвар вуди) чаз аьгьдрудар вари ккидисну, дурар вардин рюгьяриз дюаь бахш апІура. Анжагь сар гьадму гашаригьди гьул`ин гьуллугьниин гьахьирин рюгьназ ктарди:

**Накьваригьянтина гьягьруган, бабу,
дийигьну, дюаь апІуйи;
Мушвак кайи вари чан фикриь имбу
ва имдру ксар ккидисуйи;
Вардин рюгьяриз бахш вуйиз, кІуй, дюаь
му накьваригь – сарин ктарди...**

Тербия тувру саягь урхурайирихьна илтІикІну кІурайи саб келимара ктаршра, му шиьрин тербийин мяна аьхюб ву.

Ватандикан, дадайикан, дустваликан, тарихдикан, мюгьлюббатдикан ва имбу жара фуну темайиз бикІурашра, Аьшурбеговайин эсерариьчан уьмрин тажруба вуйи гьийин замана атІабгура. Ва заманайин учІру месэлийри дугьан юкІв гьадаб-тІурайивал ашкар шула. Гьадму месэлийрикан саб вуди гьийин насли бабан чІал дипрайивал дугьан эсерариь гизаф алабхьура :

**Йиз багьри чІал – лизи шули аи чІвал,
Жигьилихьна тувуз удудукьрай ирс,
Аьсариян гьабхиб ктадабкьди урчІвал,
Имтигьянси дийибгьуб наслиин йиз.**

Гьелбет, «лизи шули аи чІвал»! Гьи гьеле-мелера жигьил-живанарихь бабан чІал хьимдар, ва багьри чІал наслихьна тувуб гизаф читин месэла дубхьна. Аьшурбеговайин му тема,тясирлувалин дакьатар ишлетмиш апІури, устадвалиинди арайиз адабгьна:

---

1. Бичинчи – игнар ургуз ляхниз гьадагьнайи кас.

**Арцуз шуйкІан увуз закурин урчІар?
Йиз чІал, яв сес гъубзуйкІан йиз ужагъдиъ?
Дарш гъийин йигъариъ рюгъ дубхъну мичІал,
Зяя шуйкІан уву уъмрин гъирагъдиъ?**

Э.Аьшурбеговайин яратмишарий айи дадайин образ ахю дикъат тувбаз лайикъ ву. Дугъу дадайин образдиъ вари дагълу дишагълийир сагІи дапІна. Дугъан дада шараитар ва уъмур гъулай апІру гъарсаб техника айи гъийин заманайинур ваъ, хъа гъи чиб цІибтІан имдру ва «уъмриан гъябгъюрайи» наслигъян ву. Дадайин портретдиъ Аьшурбеговайи веледар, хал-хизан, жямаят, намус-гъир`ят бадали уъмур гъурбан дапІнайи гъадму наслин дишагълийир шикилназ духна. Магъа думу духъну йикІайиз баркаллагъ гъадабгъбан лишниккди яшамиш шулайи дишагъли:

**ДацІаркнугъягъюра рякъди
Гъарган гъялаки дишагъли.
Дугъаз шулу гъиидарди,
Эгер гъагъар ккадарш хиликк.**

**Гъагъ хъадруган, дугъан лицуб,
Вердиш дарди, шулу цІакуб.
Гъагъ хъадруган, дугъаз аьгъдар,
Наанди апІуруш хилар.**

Аьдати саягъ тувнайи мянайин заина, текрар шулайи «гъагъ» кІуру гафну шиърин идея хъанара гужал апІура. «Хилиъ ляхин, униъ бицІир адарди Деъну уву кІваин апІуз шулдарзхъан», – давам апІура дадайикан вуйи тема шаири сонетарий. Дадайин образ арайиз хруган, думу дадайин хиларихъна кми-кмиди хътакура. Думу хилар «гвачІининдиан йишвну вари ахайиз» сикинвал адарди лихурайидар ву. Шаириз дурарихъди тевуз лайикъ вуйиб дюн`яйиъ ади рябкъюрадар ва «чиб бадали саб мюгълет дибрихъу» гирами хиларикан олицетворение саягъ гъамци кІура:

**Шибар аркуз вахт гъабхъидар дар дурар,
ТІублнар хъауз фурс гъабхъидар дар дурар.**

Чан сонерин гъварчнаъ автори ахю хажалатниинди дадайикан ккудубшу вахтнаъ бикІура, ва дада аьхир адру марци кьувватнан ва нумунайин чешнеси улихъ дерккра.

**Вари дюн`я яв кІваъ убшнайи, дада:
Веледарра, халра-гъулра, аьдатра.
Гъабгур дайва рягъят йишварихъ далда,
Бизар гъахъир дайва уъмриккан затра.**

Му сонетарий хизандиз вафалу, чан ужувлиинди жвув фида апІурайи зегъметкеш дагълу дишагълийин образ ачухъди рябкъюра:

**Гвар кьял`инди, гьурччу палтар хиликкди,
Тяди кади гьуюйва узнаккан зина –
Гьаци, ахю хизан алди, гьагъдиккди
Уьбхюрайва марци асулин бина.**

**Гьулан латакк даргънайи шибариин
Гьяцли ликарихъди дурччнайи чарчар
Яркьу икриь дизигнай тIурнариин
ТIурччвур шуй, вуйиси лизи кагъзар.**

**Масккврин вуйиб гьядарди шулдай дуркьигъ,
Гьаминди хяр, гьатинди хутIлин ляхин –
Йигъра-йишвра гьизгъин вуйи уьмрин цIигъ
Айиб дайи увуз герен архаин.**

Табасаран чIалниинди яратмиш дапIнайи шиърариь баб ва дада гафарин мяна ахюну пайси саб вуди шулу, ва дицдар шиърар вари дадайикан вуйи темайин-дарси кьабул апIуру. Хъа Аьшурбеговайин эсерариь бабкан кIуруган, думу ахю бабан образ вуди, худларинна бабан арайиь айи аьлакьйириккан улхура. КетIерц-цнайи худлиз лигурайи баб ва бицIи вазси гьабраь дабхънайи гьадабкьу гваран кIаму; бабу гьяцIрайи укIан афрар жигъригъар али пичран шибриин уржуз кю-мек апIурайи худул ва жара гьацдар шиклари чиб кадагъну адрудар вуйивал субут апIуру.

Тарихдиь варжар йисариинди табасаран дишагъли, бицIи вахтна жиликан кIигъхъанмина тап дюн`яйилан гьягъяйиз, халачайин мурслар-хъайиригъ уьмур хъапIри гьахъивал Аьшурбеговайин творчествойиь удрубчIвди имдар. Уьмриь-си, дугъан шиърариьра табасаран дишагълийин образ халачайихъди аьлакьалу ву. Мисалназ, «Бабаз» ччвур али шиъриь лирикайин игитри бабу чаз туву тербия, чаин уьмриь улубкьуб, бабан вуйи гьалаб – вари халачайин символариинди ач-миш апIура. БицIи вахтна тербияламиш апIуз хьюгърайи юкIв шаири тазаци риб-шурайи халачаси гьисаб апIура.

**Уву вува, баб,
Ккиришур ккиришрар,
Йиз юкIв рибшуз хьюгърайи
бицIи вахтна;**

**Гьивур ккебгъру таб,
капIуз хьюгъюр кишра,
Улупур хъпиржуз
йиз кIван гьирагъ-гъахма.**

Шиир ккебгъну-ккудубкIайизкьан метафорйириккан ибарат ву: «вува, баб, кки-ришур (кIван) ккиришрар», «юкIв рибшуз», «гьивур (кIван) ккебгъру таб», «ка-пIуз хьюгъюр (кIвак) кишра», «улупур хъпиржуз кIван гьирагъ-гъахма», «фукъан-дари йиз кIвак китIнийкIан гугар», «фукъандари... раж йивури, хъабалгну дидиь (кIваъ) рангар» ва ж.

Саспиган ишлетмиш апIурайи гафариь швнуб-саб жар мянйир а. Мисалназ, шуран кIван ккиришнакк ккиврайи тур ихтиятди дубсри-алдабкбан гьайгъушнаь айи бабкан улхруган. Тур – халачийин гиришдикк ккиврайи гакIвлин ясан рукъан алат ву. Хъа фикриз зиян апIру яракъ вуйи жара турра гьюра. Хъа баб шуран кIваз уьмри зиян дарапIбан бадали, гьайгъушнаь а:

**...Ул ал`яв, баб,
Гъдрибтри думу цІабкуз,
Гъдритри улубхъуз
яв иву чешне,
Гъитри
ихтиятди дубсри – алдабкуз
Тур,
уъмри ккиврайиб
йиз кІван ккиришнакк.**

Дадаин образ заан нумуна вуйи зегъметкеш дишагълийин образси ачмиш апІури: «Масккврин вуйиб гъядарди шулдай дуркъиыгъ», – кІура автори. Халачи кІуру гаф ишлетмиш дапІну адаршра, мушвак дадаин дуркъаригъ гъаммишан халачийр гъяди шлувал субут апІура. Ва сонет табасаран дишагълийин зегъмет ва дирбаш`вал халкъдин арайиъ заан тярифназ лайикъ вуйивал улупурайи натижа-йиинди ккудубкІура:

**КкацІуз гъалварна халачийри хулар
Фици хъуркъри гъахъний яв дири хилар?!**

Эгер совет вахтари халачачийрин устадваликан гъайранвалин, ад ва адлу апІбан саягънан шиърар дикІури гъахънуш, гъийин деврин поэзияий думу темайин гъевес гъюдохна. Иллагъки шаир дишагълийирин бикІбарий. Аьшурбеговайи чан шиърарий халачайин тема асла хусуси жюрейиинди арайиз адабгъура. Думу бабахъди ва дадайихъди, тербийихъди ва жвуван ирсназ гъюрмат айивалихъди, ккудубшу уъмур кІваин гъибтувалихъди аьлакьалу апІура. Думу шиърарий артухъси элегийин гъенгар а.

Шаири «Лизи ваз» драмайиъра халачийрин символика кми-кмиди ишлетмиш апІура. Мисалназ, кетІерццну, учв йикІуб мумкин вуйиваликан аьян дубхънайи Нархалумди дявдихъна, янаки инсафсуз вахтнахъна илтІикІну, гъамци кІура:

**Йиз уъмрин дуркъаригъ гириш,
Лиг, дурубхди, фукъан гъимиш;
Ухди ву гъирагъ алдабкуз –
Дийибгъ, йиз бахт хъайиз текуз.**

**Дурурхди, кимийиз фулар
Ва чпихъ йиз юкІв хъимбу чІулар.
Миван аьхирин тІул кІару,
Муулухан ир ккудубкІру.**

Дуркъар, гириш, гъирагъ алдабкуб, фулар кимиди хъуб, халачайин кІару тІул, ккудубкІру ир улухуб – му халачачивалихъди аьлакьалу терминрин гъийин заманайиъ сянъаьтдихъан ярхла духънайидар бегъем гъаври дархъузра мумкин ву. Хъа гъаври шулайидариз му метафорийриинди гужал дапІнайи ва гъадму саб вахтна рьягъти чІалниинди дикІІнайи монологодди тясир дарапІдира гъитидар. Шаири,

ранган символикара ишлетмиш апҮри, гъагъи кьуб мяна сатҮи апҮра: «аьхиримжи вуйиб» ва «кҮаруб (янаки чҮуруб, хажалатнануб)». Дугъу, трагедияин мяна гъати хьуз, аьхириин («аьхирин кҮару тҮул йивуб») сабсан аьхир («умриин ккудубкҮру ир улухуб») иливур.

Э.Аьшурбеговойин «Лизи ваз» китабдин кучҮвбан гафнаъ ихь шаир Рягьим Рягьманди гьамци бикҮра: «Улхухъа, мисалназ, дугъан шиъриинди дибикҮнайи «Лизи ваз» ччвур али драмайикан. Гьамциб саягънан драма ихь литератураийъ анжагъ Абумуслим Жяфаровдин эвелиан поэмаси дибикҮнайи «ДарчҮиди кивур» мялум вухъуз. Му фикир давам апҮри, дупну ккундуки, Абумуслим Жяфаровди чан «ДарчҮиди кивур» кҮул али эсер кьуб жанриъ яратмиш дапҮна: поэма саягъ ва пьеса саягъ. (Сифте яратмиш дапҮнайи чан поэмайин бинайин автори сягънайин дивуз прозайинди пьеса гъибикҮну.) Э.Аьшурбеговойин эсерин тафавутлувал гьаддиъ аки, дугъу чан драма шиъриинди дибикҮна. Ва табасаран литературайиъ му асла цийи тажруба ву. Авторы, дугъриданра, дявдин ва дявдин кьяляхъ гъагъи вахтари чпин умрар фида апҮбиинди Ватан гьубхдариз литературайиъ ядигар дивна. Драмайиъ атҮабгнайи умур ва игитарин образар гьарсаб табасаран, дагъустан гьам къавкъаз гьуларийъ якьинди гъабхьибдилан яратмиш дапҮнайидар ву. Гьарсаб гьулаъ, жара ччвурар алди, чиб зегьметкешар вуйи Гъажи, Нархалум, Фатма ва имбудар, дявдиз гьушу ва кьяляхъ дарфи жигьилар ва гьуландар аьрхри гъахь гъачгъар, живан мягъуббат «йирси гъатху кагъзариз» илтҮибкҮу кьисаматар а. Эсер, документалистикайин жанриан вуйибси, чахъ хьугъуз гьитруб ву. Дидиъ художественный гьякъ ва заан художественный удукъувалин устадвал а.

Эсериъ асасуб вуйи дявдин темайиъ гизафдар жара темйир сатҮи духъна: ватанпервервал ва жасусвал, зегьметкеш`вал ва жарарин зегьметниин бахилвал, жара инсандилан юкҮв убгувал ва вижнасузвал, мягъуббат ва душманвал, вафалувал ва жасусвал, кьимат тувувал ва гьадри адрувал ва хъанара жарадар. Эсери умриз жюрбежюр саягъ лигуз гьитра ва якьин мяна арайиз адабгъура. Гъаци, циб улихънаси, жилири ккуртт гъабхундариз кҮури, ишурайи ва бахтсуз вуза кҮурайи Нархалумди, дяви ккебгъуваликан хабар гъабхьиган, гьамци кҮура:

**ИлтҮикҮну йиз баяр-шубар,
Хизан – багахъ, бицҮир – хаб`ин,
Йиз хал хул`ин, йиз гьул гьул`ин,
Фу гьубкҮри адайи узуз,
Гьамци айир нарази хьуз?!
Бархатдин ккуртт?! Агъ, буш келле-
Гъабгьюра жандилан зегъле.
Анжагъ саб хабар, саб гъарай –
Фици умур гъабхьнуш кьуб пай!**

Нархалум, гьамусдиз бахт ади, чаз гьадри дархъивалин гъаври шула, ва дугъак чан айи бахт уьбхбан гьякънаан гъалаб кабхъра. Дявдин вахтарин гъагъи зегьметну, гашари, бицҮидарин гъайгъушнари ва иццрушну ккагъну, йикҮурайири дугъу, чав умрин гъаври духъну, чаз ади гъабхь бахтназ кьимат тувуз хьуркьайиз, умрин аьхиризра гъафиб аьзабниинди субут апҮра:

**Фукъан ухди гъубшнуш уьмур!
ФукIа апIуз хьуркъундарзу...**

Гъадму саб вахтна думу саб герендиъра жандиз рягъятвалихъ дархъиди, зегъметнаъна аъзиятнаъ уьмур адапIу аьдати дагълу дишагъли ву. Дугъан аьхиримжи монологариъ дагълу дишагълийин уьмур перде хьадарди, багъхан рябкъюра:

**Яраб, эргвал алдапIайиз,
Жил абггайиз деуз дархъи,
Яраб, кIурза, нивкI хътIабццайиз
Жан гъатIабццну, дахъуз дархъи,
Гъамкъан дердер имиди кIваъ,
Дюн`яйилан гъягъидикIан?**

Драмайиъ гъарсаб образ девлетлувалиинди яратмиш дапIна. Колхоздин саркар вуйи Гъяжи, жямаятдин дуланажагъдихъ аьхю зегъмет зигурайи гъулажви, нумуналу хизанчи, жумарт ва къягъял инсан, ватанпервер, фашистарин пленди ва хизан ккадабхъували дюргъну ашра, чандар дару йитимарра хизандиз гъадагъну, дулар ликриин апIуз рюгъ айи кас вуди улупна. Маиф, зегъметкеш ва дугъри инсан вуйи ЖамутIин гъаракатари ва гафари урхурайир, гъелбет, вижнасузди гъитурдар. Гъадму аьгъвалатнаъ чпин жан уьбхюри, дезертирар духъну, яркварариъ ахънайи ва зегъметкеш инсанар тIараш апIурайи, сагъу жанар хъайи гъачгъар ЖамутIихъди тевган, имбубсана кIваз нифретлу шулу.

Автори сар-сариин юкIв улубкънайи живанар вуйи Халилин ва Сунайин обрар хусуси назуквалиинди яратмиш дапIна. Думу къюрид жигъилар, чиб гъеле яшнакк ккуркъну адаршра, уьмрин вари терефариъ яракар шула, ва дуларин жавабдарвалин зурба гъагъ ал. Гъаци дулар гъам хизандин, гъам жямаятдин вари ляхнаригъ гъя ва вардиз кюмек шула. Дуларин сар-сарихъна вуйи мюгъюббат артухъ гафар аьгъдруб, марцциб ва деринуб ву. Думу лап бицIи яшарин дуствалилан ккебгъра. Дуларин гъиссар ва гъалаб драмайин автори устадвалиинди тувнайи пейзаждин шикларира ачухъ апIура. Магъа хьадукран багъдиъ Сунайин монолог:

**Жилиин фукъандар дахънаш,
Хъадахънайи кюкдин кIулар!
Дулариз уьмур тувнадарш,
ГъапIуз адаршвнийкIан дулар?**

**Дарш уьмур айидар вуди,
МикIлу улдубшвдар вуйкIан къян?
Тахсир кадру малайикдик
ГъапIуз кубкIри шуйкIан люкъян?**

Сунайиз бегъер хайиз цирклилан алдахъу кюкйириъ дявдиъ йихурайи жигъиларин уьмрар рябкъюра, ва дугъу Аллагъдикан чан ксунирин къисмат дициб дархъуб тIалаб апIура.

Драмайин кIулиз адабгънайи «лизи вазли», янаки арсран гъякли, драмайин игитарин гъич дарш вардин умудар ва рябкъяр алахъуз гъитра. Гъачгъин хпир

вуйи ва жвувантІан гъайгъушнаъ адру Манатдинра кмиди думу гъякал хилари-
гъна гъюра. Амма дугъу думу, урус дишагълийиз чара адрувалилан чаз гъзанж
шлуб агъяди, дъвдихъан гъергну дуфнайи ва гашлу гъадагънайи дишагълийихъан
муртйирихъ гъюдохюра. Хъа гъулан дишагълийири дугъахъди думу къяляхъ тувуз
гъитра, фицики абйирин аьдатариинди аьзаб кайирин бахтсузвалиин гъзанж
апІуб аьйиб ву. Арсран гъяклиз инсан уьрхюз къувват айивалихъ хъугънайи урус
дишагълийи думу гъякал иццурайи Сунайиз багъиш апІуру. Хъа Сунайи, дъвдиан
сагъ-саламатди гъюз, гъякал Халилиз тувру. Халил дъвдиъ дургуру, амма Сунайи
думу гъюбкан умуд ктабтІурдар.

Автори чан драмайиъ Сунайин образдихъди аьлакьалу вуди вартІан тясирлу
сгъгънийир тувна. Иллагъки гъагъиди иццури, гъарзади нивкІан улхурайи Сунайин
чан гъийиху дада ва чйир-чъйирихъна вуйи ккунивалин марщивал улупруган:

**Наан апІуру узуз накъв?
Хъа ич бицІидарин гъвалахъ.
Дада дахъна гъатму кІакІнахъ,
Му гъирагъдихъ йишв ча узуз.
Ав, ич бицІидариз лигуз.**

Думу, дукІну накъвдиз гъушиганра, чан бицІи гъардшарин ва чйирин
гъуллугънаъ хъуз кка...

Драмайин къувватлувал – дидин чІал девлетлуб ва образный вуйивалиъ улуп-
на. Игитарин чІалнаъ халкъдин мисалар ва айтйир ишлетмиш дапІнайивали дура-
рин образар ва халкъдин уьмур дериндиан ачмиш апІура. Эсерий художественный
саягъ саб табасаран халкъдин ваъ, хъа вари дагъустан ва къавкъаз халкъарин та-
рихдин саб пай атІабгна.

Э.Ашурбеговайин творчествойиъ поэмйири ахю йишв бисура. Эгер
дугъу студент вахтари дибикІнайи «Нартдин мюгъюббат вая гъванарикан на-
гъил» кІул али поэмайиъ авторин живанвал рябкъюри гъубзнайиш, хъасин
дидикІнайи «Гъучи» ва «Лизи луфракан къиса» кІуру поэмйири автор ярат-
миш`валин ужудар чагъларий айивалин шагъидвал апІура. «Нартдин мюгъюб-
бат» поэмайиъ шаирин табасаран фольклорихъди айи сигъ аьлакьа дишла аш-
кар шула. Фицики дугъу нартдин эпосдихъди аьлакьалу вуди ихъ халкъдин
арайиъ гъузнайи нагълар ишлетмиш апІура. Эсерий гъацира гъяйванатарин об-
разарихъди аьлакьалу вуйи фольклорин символар яркъуди алахъура. «Аслан»
– къувватлу ва дирбаш жилижвувкан кІуруган, «гъюд» – жигъил, уччвур ва
дири дишагъли, «жюнерг» – къувват айи, анжагъ жарариз зарар тувру кас
ва гъ.ж. Поэмайиъ ягъурниинди перифраз ишлетмиш апІура: шуркан кІуру-
ган – «зийнар духънайи ригъ», гъуландар пубан ерина – «йихуз имбу аьжу-
зар». Мушвак асасдар вуйи къюб тема – дяви ва мюгъюббат – саб тмунубдигъ
гъярчна, ва автори чан эсер мюгъюббатдин къувват дъвдин гъиссариин гъа-
либ гъабхъивалиинди ккудубкІура, фицики гъулар ккидирчури, инсанар танкъ
апІури лицурайи Нарт, чан къушумра хъади, удучІвну гъягъюра.

«Гъучи» поэмайиъ сюжет, Ашурбеговайин имбу поэмйирихъ тевган, яркъу
дару гъядисйириз бахш дапІнайибси гъибгъру. Хъа гъякъикъатдиъ поэма ихъ аб-
йирин уьмриан, ихъ ярхла дару тарихдиан вуйи мянайи абЦна. Гъелбет, чиб хъа-
йиз ккудубшу уьмрикан хабар адрудариз поэмайин цІарар адрарццубра мумкин

ву. Мисалназ, «гъи нир хъа», янаки «нирин штар гужалди а» кІуруган, ахю ниркан ктучІвуз ихъ заманайиъ дапІнайисдар гъядар алдру вахтари нирин гъвалахъ, думу яваш хъайиз ккилигури, инсанари йигъар-йишвар адаури гъахъибдикан кІура. Авторы, нирин штар гъизгъин вуйиваликан мялумат тувайиз, сабан урхурайир гъязур апІура ва художественный дакъатариинди тясирлу дапІнайи чІалниинди Шекспириин саягънан гъизгъинвал аии аьгъвалат тувра:

**Маш йишвазди ккибицну,
Убхъурайи йигъагси,
Тюнт ву зав. КІару дифар,
Рангнак кирчнай рачларси,
Кяргъна, дутну, ацІну шту,
Сел рубзури, алди пар.**

**Завунна жилин ара
МикІлу дапІна авара-
Йивури леллу хабар,
Гъипна сел, гъитри жикІуз
Гагъ гюне, гагъсан ханкІар.**

Автори нирин штар гъи гужалди хъайивал, фукъан чарасуз багъна гъабхъишра, ниркан кудучІвну гъи Дербентдиан гъулаз гъягъюз даршлувал субут апІура. Гъа-циб гъурху аии аьгъвалатнаъ нирихъна багахъ шулайи атлу ачмиш гъахъиган, гъелбет, урхурайирин дикъат дерин шула. Гъадму фондиин автори чан игитрин портрет тувра:

**Нир хъа гъи саб аьламат -
Гъи мидкан даршул ктучІвуз.
Амма вушра гъиямат,
Му атлу даршул хътауз:
Гъи хъуркъуб ву чарасуз.
Аьгъвалатнаан гъизгъин
Кархъну а дугъан улар,
Юрушнаъ гъурхувалин**

**Саб ударра рябкъюрдар.
Бухара бачкІин кІанккан
КкитІигъна лизи чІвалар,
КІару юрт хъай ягъли жан,
Саб нуфт утІурснай гъюнар,
Хъа кІанакк гужли гъайван,
Вуйиси учвна эйси
СатІи юкІвна сатІи жан.**

Ихъ игит гъаму пислукнаккди гужли ниркан кудучІвну гъулаз гъягъюз гъитрайи багънайихъди урхурайирин улихъ уьмрин яркъу аьтрафар арццра. Думу вахтнан инсанарин аьлакъйир, гъюжат ва дамагъ, жилирвал ва гучІбях`вал, мягъюббат ва думу бадали вуйи женг ачмиш шула. Дупну ккундуки, автори «гъучи» гафниинди тувнайи мяна «гъучагъ» гафназ багахъ ву. Думу персонаждин образ харижи литературайиъ машгъур вуйи Робин Гуддин образдихъди тевуз шулу. Фицики, Аьдилра гъадму Робин Гудси зегъметкеш халкъдин дуст ва даршлуриз, касиб-кусибуриз кюмек ву. Думу учвтІан зяифдар тІараш апІурайи гъачагъ дар, хъа зяифуриъ аьрхрайидар сикин апІури, чав гъибисуб касибариз пай апІурайи кас ву. Гъадму саб вахтна дугъу, учв яшнаъ ашра, жигъил жамрахъди йицІимиржид йисаъ аии шуран кІуллан женг зигура. Думу гъалиб шула, фицики шуру «жигъил гучІбях» ваъ, хъа яшнаъ аии дирбаш ктагъура.

Поэмайиъ игитарин портретар устадвалиинди тувна. Саб-къюб предложениейиъ авторихъан чан персонажарин рябкъру къаматра, айтІан вуйи фикрар ва психологияра ачмиш апІуз удукъура.

**Агъ, Назлу – гюзел адлу,
Учв жейран, улар нурлу,**

**Чру кІаж`ин али цІадал,
Дугъахъ ул хъадрур адар.**

Саспи портретарихъна автор хъанара хътакура ва «цІийи рангар ктатбиинди» думу образар аьлава апІура. Мисалназ, эйсийихъди «сатІи юкІвна сатІи жан вуйи-си» ниркан ктубчІвурайиган урхурайириз, гьелбет, бегелмиш дубхънайи гъяйвни-кан автори саб вахтналан гъамцира кІура:

**Буйругъ тувуб дар герек,
Чан буржи гъяйвниз зирек
Аьгъя, дарпишра эйси,
Багъа ву дидиз чпин сир.**

Му цІарариъ гъяйвнинна инсандин арайиъ айи дуствалин гъадмивали, жа-вабдарвали, вафалували гъяйран дарапІди гъитурдар.

Поэмаийъ табиаът жанлуб ву. Ва автори табиаътдин аьлааматнан хусуси уьмур ачмиш апІура:

**Нир, кубчІвнайибси жинар,
Йивури къяши бацар
Гагъ гъвалариз, гагъ завуз,
Ккундайси тикйир апІуз**

**Вари жил, чахъди гъабхуз,
Ккипну гъюрс кайирин жвар
Маш кайибси дубхъна уз.**

Табиаътдин гъял ва игитрин уьмриъ шулайи гъядисйир рифмаси тархъна, ва табиаътди игитрин айтІан дюн`я, дугъан психология ачмиш апІуз кюмек тувра. Поэмаийъ сифте табиаътди, хъасин инсанари диву читин месэлийириинди асас игит ахтармиш апІура. Хъа игит вари дюшюшариан гъалибвалииди удучІвурра. Белки, гъаддиз эсер дугъаз къисматну пешкеш дапІнайи саламат бахт айи шикли-инди ккудубкІурашул.

«Лизи луфракан къиса» поэма вафалувализ гимнси гъисаб апІуз шулу. Эсе-рин чІалназ сакІалвал, хъа сюжетдиз маракълувал а. Асас игитар вуйи жигъиларин гъяракатарин марццивали, дурарихъди аьлакъалу аьдатари ва уьмрин дюшюшари, топонимикайихъди аьлакъалу вуйи ва гъарсар табасаран касдиз багъа жара шей`ари урхурайирин гевюлиз рягъятди рякъ абгура.

Поэмаийк гъацира литературайин эсер тясирлу апІру дакъатси нивкІ ишлет-миш дапІна. Хъа нивкІра ихъ халкъдин аьдатар, сяняаьтар ва дусуб-гъудужвуб-дихъди аьлакъайиъ улупна.

Эсериъ табиаът чІивиб ву, фицики автори устадвалиинди жанлу апІбар ишлет-миш апІура: дифари ва штари, чІурдин ничхари гафар апІура, микІлаз дерд зигуз къувват а: «Чеъдигъ микІ алий йикъ`ин» ва жара дюшюшар.

Поэмаийн асас образарикан саб табасаран агъалйириз гирами вуйи Рубас ни-ринуб ву. Рубасдин образ шуран моногарий, аьхю къадар метафорйир, тевбар, эпитетариинди гужал вуйи чІалнаъ, арайиз гъюра:

**Жан йиз нир, жан йиз Рубас,
Жан ахмиш шулайи арс,
КІур шуру, – вува йиз дуст:
Яв лайлайи дапІну суст,
Шинтак гъягъюйза нивкІуз;**

**Яв гъван ккай гагъаъ жикІуз
Хъюгънийза бицІи йигълан;
Ва урггуб дагъдин къяллан
Хурай шту, дарди зигар,
АбцІрува йигъан йиз гвар.**

**Яв гевюл вуйиган шад,
Ччем кайибсиб шул`яв дад.
Эгер увук кубч`виш хъял,
Яв кьириз йивурва гъял,
Къугъси, гьирчрува гъарзар,
Ккудухурува узар.**

**Му дерйир дап`нава чру
Къувватну, жиликк рибчру.
Тухъ ап`бан къяляхъ гъулар,
Убч`врава гъюлин гъянаъ
Дербент баруйин цалар
Багхъан рякъру манзилнаъ.**

Имбу дакъатарин арайиъ шаири рангарин символикара ишлетмиш ап`ура. Гизаф культурйириъ лизи ранг марццивалин мянайихъди аьлакьалу ву. Поэмайиъ текрар шулайи лизи ранг нирин эвелилан ккебгъра:

**...Лизи йифун хяварикк
Ккубхъри сивун хярариъ,
Лизи дифран хабариъ
Дабхъри ук`гин цадлариъ,
Гъюрава дагъдилан Жуф,
Ап`ин узкан лизи луф...**

Поэмайин аьхириъ автори саб му эсериъ дубхънайибдин ваъ, хъа вари инсаниятдин дявйирин тажрубайин натижа йивура ва дявдиъ багъалу кас гъудургу дишагълийир, чпин гъагъи хажалат хъади, сягънайиина адагъура. Гъацира автори гъамусдиз гъахъикъан дявйирикан инсаниятдиз дарс даршулайивал ва дявди бахтсуз гъап`дарин сан гъисаб адрувал улупура:

**К`ваълан гъушу вахтари
Гъабхъи гъаму гъядиса
Текрар ап`бу дявйири,
Гъургдарин имдар гъисаб.
Рякъруган лизи луфар,
Хиял гъябгъюриз к`ваан -
Фуж шубар вуйк`ан мурар,
Ккунир дарфи дявдиан.**

Мюг'ьюмед К'ЪУРБАНОВ,
филологияйин илмарин доктор, профессор

АШУКЪ СЯИДРИН МЮГ'ЮББАТДИН ГАВАГ'БИРАР

«Ашукъ» (перс ч'лал – «юк'ив улубк'найи шаир») к'луру гаф ва ц'ийи пишекарвал – «ашук'вал» – ихъ медениятдиз К'ялан аьсрарий Персияйиан г'яфидар ву. Ашк'варин мя'лийир, ч'пи халк'дин эсерариз ухшар айидар вушра, халк'диндар ву к'лури, пуз шулдар, г'яз г'япиш, дурар фольклорин эсерарстар дар, дурариз ч'пин хусуси башк'а лишнар а. Дурар ашк'варин хусуси эсерар ву. Халк'дин мажлисдиъ, ч'юнгрих'ди мук'мар йивури, мя'лийир яратмиш ап'уб лап читин ляхин ву, г'яз г'япиш, саб г'язурлугвалра дарди, ашк'их'хан дишлади мя'ли к'табг'уз шули ккунду. Аьдат вуйиганси, ашк'из ч'юнгюр йивуз аьг'яди, х'пек'рудариз кпалгру успаг'и дих ади ва саб к'ядар чакра шаирвалин ва дилаварвалин бажаруг'валарра кади ккунду. Ужур ва талантлу ашк'ин ад ап'руган, г'яйран г'яши табасаранари: «Му ашк'из первердигари тувнайи сазандар дих а г'я!» – к'лури шуйи.

К'ялан аьсрарий Персияйий жербежюр девлетлу ксари, шахари, везирари, ариш-веришч'йири ва жара машг'ур ксари ч'пин дараматарий ва хуларий, к'ымат туври, ад бадали ашк'вар уьрх'юйи. Дурарич'пин эйс'йириз х'ялар г'яфиган ва дустарих'ди гешт ап'руган мя'лийир к'таг'уйи ва думу эсерар х'ялариз бахш ап'уйи. Г'яцдар ашк'вариз «Г'яятдин ашк'вар» к'луйи ва дурар К'ьибла вилаятарий лап машг'ур вуйи. Адлу Низами Г'янджевийи, Саят-Новайи, Мухаммад Физулийи, Хагани Ширванийи ва г'яцира жарадари ч'пин шаирвалин пишекарвал ашук'валлилан ккебг'нийи.

Саб к'ядар вахтарилан ашук'вал Азербайжандиъ, Турцияйий, К'ялан Азияйий, Аьраб вилаятарий ва К'ьибла Кавказдиъ г'ярабг'нийи. Табасарандиз ашук'вал к'ялан аьсрарий Азербайжандиан г'яфнийи. Г'ядму вахтарих'ханмина Ирандиан, К'юрейиан, Дербентдиан, Ширвандиан, К'убайиан ва жара г'унши вилаятариан машг'ур ашк'вар ихъ даг'лариз г'юйи. Дурари ч'пин хусуси эсерарилан г'айри, дилавар сюг'батар ва жара ашк'варин ва шаирарин мя'лийирра ап'ури шуйи.

Азербайжан халк'дин дастанар «Асли ва Керем», «Лейли ва Меджнун», «Хосров ва Ширин», «Ашукъ К'яриб», «Кер-оглы» ва мя'лийир к'ваьланди аьг'яди, дурарин игитарикан мялуматар ва ихтилатар к'титурин, ашк'вари ч'юнгрих'ди мя'лийир ап'уйи. Г'арсаб г'улаъ дурарин мярак'йириз, биц'ир-г'яц'ир дарпиди, вари г'юйи. Думу пишекарвал кайи ксар Табасарандиан вари г'уларий машг'ур вуйи.

Гьам жюрейинди ашквари табасаран гьуларий гьунши миллетарин дастанар, мюгьоббатдикан мялийир, нагьлар, кьисйир, махьвар ва жюрбежюр ихтилатар яркьуди рагьуйи. Табасарандиз ккудубшу аьсриь гизафси Кюрейиан ва Азербайжандиан Ашукь Нюсрет, Ашукь Ширин, Ашукь Абдулагь, Ашукь Уьсман, Ашукь Султан гьуйи. Ашукь гьулаз гьюб ахью машкварси дагьлуйири гьисс ап^уйи.

Ккудушу аьсарийь, машгьур вуйи азербайжан ашкварихьан пишекарвал дудубгьну, табасаранарикан гьамцдар ашквар гьахьнийи: Ургь'арин Агьариза, Табасаранлу Агьмад, Мажвларин Гьямид, Гьергьярин Хасбулат, дугьан риш Нигарханум (дугьаз «Гьенгерханумра» к^уйи), Ляхлаарин Раджаб, Маллагьяснан бай Гьажимьягьмад, Рижвниккарин Ашукь Сяид, Гьушт^ларин Ильяс, Гьушт^ларин Юсуф ва гь. ж. Дурари чпи ктагьу эсерарси, азербайжан ва лезги ч^аларииндира мялийир ап^уйи. Гьар йисан чвлин ва кьордун вазарийь «Нарин-кьалайийь» ва Дербентдин Заан базарин каравансарайийь Кьибла Дагьустандиан, Азербайжандиан, Табасарандиан ва Ирандиан гьафи ашкварин ахью талитар шуйи. Думу серенжмариз ашквар вазар ккимиди гьязур шуйи. Ашквари, чпин заан бажаругьвал улупури, мялийир, жюрбежюр ихтилатар ап^уйи, философияйин суалар, табшуругьар ва дургьунагьар чиб-чпихь хьирчуйи. Хьа гьадму талитарийь гьалиб гьаши ашквариз ккагьу ашквари чпин чюнграр багьиш ап^уйи. Гьалиб гьаши ашкварин ад ва аваз Кьибла Дагьустандин гьуларийь ва Азербайжандийь дишлади рабгьуйи.

XIX-пи аьсрин кьяларийь Ашукь Сяидрин (Рижвниккарин Сяидмягьмадрин) эсерар вари Табасарандийь машгьур шулу. (Шаири табасаранарин дуланажагьдикан яратмиш гьап^у эсерариз бахш дап^наийь макьала ва дугькан вуйи мялуматар «Литературайин Табасаран» журналин сабпи нумрайийь чап дап^на). Дердлу мюгьоббатдикан вуйи шаирин шиьрар, гизафси жигьиларин арайийь машгьур вуди, XX-пи аьсрин гьац^кьяларизкьан инсанарин ушвнийин илмийи. Шаириз чпин гьулан кавхайин Гюлзаман к^уру риш ккун шулу. Амма юк^в улубкьдар чиб-чпиз кьисмат гьахьундайи, гьаз гьапиш шаир касибур вуди гьахьну ва дугьу яратмиш гьап^у эсерар, чпи халкьдин ушвнийин алшра, маллийириз ва девлетлуйириз кьабул шули гьахьундар. Чаз ккуни риш кьисмат дархьиган, Сяидмягьмад гьул'ан удуч^вну гьагьюру. Думу сифте Самур нир'лан гьяд тикмиш ап^уру йишвахь лихури гьахьну, хьа сад йислан Урусиятдиз гьагьюру.

Гьурабатдийь дердлу духьнайи шаири адахлуйиз хьуб эсер бахш ап^уру: «Гюлзаман», «Гюлзамандиз», «Гьуншийин риш», «Яв кьувват» ва «Жил'ин дивну гвар йифрин». «Гюлзаман» к^уру эсерийь, юк^в улубкьнайи шуран гюрчег образ яратмиш ап^ури, успагьи ва лайикьлу рангар кайи эпитетар, ташбигьар ва жара художествойин алагар шаири яркьуди ишлетмиш ап^уру:

**Наз туври, гьи ахсарихьди гьудужвну,
Тавус гьушси шулуваки, Гюлзаман.
Гьайран гьап^ва гьи айвандикк дийигьну.
Гьумрал абур, егин¹ юруш, Гюлзаман.**

**Ад абхьнаяв тамам Цагьун дерейийь²,
Гьам Черейийь, Цахурийь, гьам Кюрейийь.
Яв абурну гьяркьюр аьру кьефесдийь,
Абу кевсер³, Замзам булагь⁴, Гюлзаман.**

1. Егин – дирбаш, кьагьал.

2. Цагьун дере – Дагьустандин саб дерейин ччвур.

3. Абу кевсер – Ригьдин риш.

4. Замзам булагь – Маккаийь айи Кябайин булагь.

Ашкварин устадвалин шартлар артмиш апури, Сяидри учв ва чан адахлу Гюлзаман суратламиш апура. Саспи бendarиъ: «ашукъ деъна дагъдин, алди чюнгор къамкълиин»... Шиърариан ухъуз мялум шулу, фици думу «мисккин», «касиб» кас вуш ва дугъахъ – «хъадар дупну шаирихъ я мал, я девлет»... Гъамци касиб вушра, миж кади, ашукъ Гюлзамандиз ккарагура: «юкІв шад апІин» ва «алди гъуз йиз ищцу кІваин», кІури.

Хъа Гюлзамандин сурат дюзмиш апури, шаири шуран успагъивалин рангар кайи бendarин царар артухъ ва сакІал апура. Ккуни шуран сурат «даршлукъан уччуб ву», «дугъансиб гюрчегвал саризра айиб дар», кІура шаири. Дугъу чан адахлу тІавус гъушрахъди, луфрахъди, ищцу ксар сагъ апІру жярэгъдихъди ташбигъ апура. «Абу кевсер», «Замзам булагъ», «дарман» ва жара символар ишлетмиш апури, шаири адахлуйин аьламатнан образ бегъем девлетлу апура.

Ашукъри мяълийириъ мягъюббат инсандин лап заан ва кІван марци гъисс ву, кІура. Дугъан эсерари «ккунивалин кІван зиянарикан», «убгурайи жигъил уьмрикан», «мягъюббатдин шарабдикан» ва «ккунивалин дармандикан» ктитура.

Табасаран халкъдин фольклорин гизаф эсерариъ «мягъюббатнан шараб» ва ашкъин «юкІв улукъуб» кІуру гафар сатІиди алахъури шулу. «Шараб» – перс чІалнинди – «меъли убхъруб» ва «меъли чяхир» кІуру гафар ву. Амма халкъдин ва ашкварин эсерариъ гирами шараб «женнетдиан дуфнайиб ву», дидиз «сюгърин къувват а», кІури шулу. Эгер жигъил бали ва шуру шараб нивкІуъ сатІиди гъубхъиш, ясана бализ чан адахлуйи нивкІуъ шараб тувиш, дугъкан машгъур ашукъ шулу, кІуйи. Табасаранарин кюгъне мифологияйин хъугъвалариинди, шараб сатІиди гъубхъу ксар, завариан мялум дару къувватариинди ва первердигарин архавалин кюмекниинди чиб-чпиз мягъюббатвалиинди хас ва лайикъ духънайидар ву, кІуйи.

Гъамцдар мифологияйин ва романтикайин фикрар кайи табасаран фольклорин «НивкІун шараб» ва «Мягъюббатнан шараб» кІуру ахъю эсерар гъира машгъур ву. (Табасаран халкъдин мяълийир. // Мяълийир гъидикІур, тартиб ва гъарч дюзмиш гъапІур М. М. Къурбанов. Мягъячгъала, 1990, с.60–63.) Ашукъ Сяидрира чан эсериъ учвна адахлу Гюлзаман чиб-чпиин ашкъламиш хъуб «кІван шарабдин» сеbeb ву ва дидин кюмекниинди гъабхъи ляхин ву кІури, хабар тувра:

**Увуз шад кІван шараб тувна Аллагъди,
Гъайран духъну, хъахъушв шулаза лукІси.
Уву дархъиш, Сяид шулу йисирси,
Язухъ дубхъну, инсаф апІин, Гюлзаман!**

Ашукъ Сяидрин эсерар жюрбежюр китабарик ва журналарик улихъна йисари мялум дару шаираринси каъри гъахъну. Хъа дугъан мягъюббатдикан вуйи саб къадар шиърар, табасаранарин фольклориъ халкъдин ву кІури, гъира гъисаб апура. Гъит, вардиз мялум ибшри, исихъ туврайи дерин хажалатарикан вуйи гюрчег шиърар Ашукъ Сяидриндар вуйиб.

ЖИЛ'ИН ДИВНУ ГВАР ЙИФРИН

**Деъну аза дагъдин
Алди чюнгор къамкълиин.
Йиз ккуни яр гъюри а.
Жил'ин дивну гвар йифрин.**

Пуз ккундазуз гъи кьуб гаф,
Дарпиш нагагъ вузуз гъярф.
Йип яв дерди аш гъич лаф,
Жил'ин дивну гвар йифрин.

Кялхъри узук гъар заман,
Гъубхва жандиан аман.
Гъач багагъ йихъ, йиз лукъман¹,
Жил'ин дивну гвар йифрин.

Йивдар кІури зу чаз иб,
Аллагъди гъапІза касиб.
Аджагъ узуз йихъ тебиб²,
Жил'ин дивну гвар йифрин.

Гъайран шулу гъяркью кас,
Абур али яв либас³.
Сяидрин кІваз мапІан ас,
Жил'ин дивну гвар йифрин.

ЯВ КЪУВВАТ

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
МучІу дюн'я аку апІру.
Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
ГъачІи адми чІиви апІру.

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
Дагъларикан селлер апІру.
Гъарзар, гъванар, гъюрдар гъярхъну,
Чиркин лягъкан гюзгю апІру.

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
АпІнай гъюлер утІухуз шлу.
Къурагъ⁴ дубхъну даабхнайи,
Бани⁵ дюн'я уягъ апІру.

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
Гъям-гъяшдикан къушум апІру.
Кюлиз ухшар гимбун гъашкан,
Гавагъирсиб сумах убхру.

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
Зусир касиб хуррам⁶ апІру.
Герек гъабшиш, жанна къувват,
Бахтсуз уьмур шадлу апІру.

Увуъ авуъ, гъелбет, къувват,
Аскан бачукІ заан апІру.

---

1. Лукъман – инсанарин жярягъ.
2. Тебиб – уста, улихъ заманайин духтир.
3. Либас – палтар.
4. Къурагъ – жансуз дубхънайи, дерццнайи.
5. Бани – зяиф.
6. Хуррам – шадлу апІуб.

Ялав алди убгуру ца.
Уф дарапди, бугъмиш апру.

Увуъ авуъ, гьелбет, кьувват,
Сяидрин кефи сагъ апру.
Даршлу аргъиъ¹ далил дабгну,
Хъабснайи лик улихъ апру.

ГЮЛЗАМАНДИЗ

Чарктуруза касибвали,
Бес ву, мурган зу, Гюлзаман.
Сардира гъясникк ккадраъди,
Дав уьмур гъяра, Гюлзаман.

Шюкюр дапну гъивза вуз бац,
Мивана ву йиз жандиз хац.
Анжагъ уву вува йиз кIваз,
Хуш гъюру лукъман, Гюлзаман.

Аьйибвал дар, вуза касиб,
Узуз туву пай ву гъациб.
Дидиз айи ялгъуз тебиб,
Сар уву ву, я Гюлзаман.

Фурслу вушра Сяидриз ву,
Къабул духъна, вува адлу.
Адар вукъан гъуш багъалу.
Дюн'айиин, я Гюлзаман.

ГЪУНШИЙИН РИШ

Хъадар дупну мал я девлет,
МапIан йиз кIваз уву тюмбет².
Йихъа уву узуз тюлбет³,
Гъуншийин риш, я Гюлзаман.

Вардиз духъна уву баян.
ГъапIза? Касиб вуза яман.
Имдар йиз жандиъра аман,
Гъуншийин риш, я Гюлзаман.

Дюн'айиин девлет ву уж'вал,
ВартIан заан – вафалувал.
Къюридин гаф ихъ саб хъувал,
Гъуншийин риш, я Гюлзаман.

Сяидрин, мисккин йитимдин,
ЮкIв апIин шад, йихъа эркин.
Алди гъуз йиз ициру кIваин,
Гъуншийин риш, я Гюлзаман.

---

1. Аргагъ – халачийин дуркъарин гаклул.

2. Тюмбет – зиян.

3. Тюлбет – дарман.

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке